

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

2500 DE ANI DE LA PRIMELE LUPTE ALE POPORULUI
GETO-DAC PENTRU LIBERTATE ȘI INDEPENDENȚĂ

PRIMELE MENȚIUNI ANTICE DESPRE GETO-DACI ÎN LUMINA UNEI
ANALIZE ISTORICO-ARHEOLOGICE

ALEXANDRU VULPE

CONTINUTATEA DACILOR LA GRANIȚA DE SUD-EST A DACIEI
ROMANE

GHEORGHE BICHIR

ELEMENTE DE ISTORICITATE ÎN MEMORIA POPULARĂ. AMINTIREA
DACILOR ȘI A ROMANILOR

ALEXANDRU MADGEARU

*

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU ÎN ISTORIA ROMÂNIEI
(I) Istoriografie

ȘTEFAN OLTEANU

ASPECTE DE CIVILIZAȚIE MATERIALĂ RURALĂ ROMÂNEASCĂ
ÎN SECOLELE XIV-XV PE BAZA CERCETĂRIILOR ETNOLINGVISTICE

ZAMFIRA MIHAIL

DOCUMENTAR

ADMINISTRAȚIA DACIEI ROMÂNE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

CRONICA VIETII ȘTIINȚIBICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

9

TOMUL 39

1986

SEPTEMBRIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Ciitorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12—201. Telex 10376 prsfir—București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 39, NR 9
septembrie 1986

S U M A R

2 500 DE ANI DE LA PRIMELE LUPTE ALE POPORULUI GETO-DAC PENTRU LIBERTATE ȘI INDEPENDENȚĂ

- ALEXANDRU VULPE, Primele mențiuni antice despre geto-daci în lumina unei analize istorico-arheologice 825
GHEORGHE BICHIR, Continuitatea dacilor la granița de sud-est a Daciei romane
ALEXANDRU MADGEARU, Elemente de istoricitate în memoria populară Amintirea dacilor și a romanilor 835
843

- ȘTEFAN OLTEANU, Cu privire la începuturile evului mediu în istoria României
(I) Istoriografie 855
ZAMFIRA MIHAIL, Aspecte de civilizație materială rurală românească în secolele XIV—XV pe baza cercetărilor etnolingvistice 870

DOCUMENTAR

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Administrația Daciei romane 880

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- A XX-a sesiune anuală de rapoarte arheologice — campania 1985 (*Constantin Preda, Cornelia Stoica*); Sesiunea științifică „Mircea cel Mare și epoca sa” (*Nagy Pienaru*); Al IX-lea simpozion „Mehedinți — Cultură și Civilizație” (*Constantin Șerban, Traian Udrea*); Al VIII-lea simpozion „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare” (*Mariana Mihăilescu*); Cronică 906

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- N. ADĂNILOAIE, *Independența națională a României*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1986, 395 p. (*Mircea Iosa*) 915
DAN MONAH, ȘTEFAN CUCOȘ, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Edit. Junimea, Iași, 1985, 198 p. + 20 fig. (*George Trohani*) 918
ALEXANDRU BUSUIOCEANU, *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, ediție îngrijită de Dan Slușanschi, Edit. Meridiane, București, 1985, 215 p. (*Eugen Denize*) 920
HORIA C. MATEI, *O istorie a lumii antice*, Edit. Albatros, București, 1984, 447 p. (*Alexandru Madgearu*) 922
MICHIEL VOVELLE, *Idéologies et Mentalités*, colecția „Fondations” François Maspero, Paris, 1983, 329 p. (*Mihai Manea*) 923
CLAUDE BREMOND, JACQUES LE GOFF, JEAN CLAUDE SCHMITT, *L'Exemplum* (fasc. 40 din „Typologie des sources du Moyen Âge Occidental”), Louvain, 1982, 164 p. (*Ileana Căzan Neagu*) 926

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39, N° 9

septembre 1986

S O M M A I R E

2 500 ANS DEPUIS LES PREMIÈRES LUTTES DU PEUPLE GÉTO-DACE POUR LA LIBERTÉ ET L'INDÉPENDANCE

- ALEXANDRU VULPE, Les premières mentions antiques sur les Géto-Daces à la lumière d'une analyse historique-archéologique 825
- GHEORGHE BICHR, La continuité des Daces à la frontière sud-est de la Dacie romaine 835
- ALEXANDRU MADGEARU, Éléments de l'historicité dans la mémoire populaire. Le souvenir des Daces et Romains 843
- ★
- ȘTEFAN OLTEANU, À propos des débuts du Moyen-Âge dans l'histoire de Roumanie (I) L'historiographie 855
- ZAMFIRA MIHAIL, Traits de civilisation matérielle rurale roumaine aux XIVe—XVe siècles en perspective ethnolinguistique 870

DOCUMENTAIRE

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, L'administration de la Dacie romaine 880

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La XXe session annuelle de rapports archéologiques — la campagne de 1985 (*Constantin Preda, Cornelia Stoica*); La session scientifique „Mîrcea le Grand et son époque” (*Nagy Pienaru*); Le IXe symposium „Mehedinți — Culture et Civilisation” (*Constantin Șerban, Traian Udrea*); Le VIIIe symposium „Valeurs bibliophiles du patrimoine culturel national. Investigation et valorisation” (*Mariana Mihăilescu*); Chronique 906

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- N. ADĂNILOAI, *Independența națională a României* (L'indépendance nationale de la Roumanie), Edit. Academiei R.S.R., București, 1986, 395 p. (*Mircea Iosa*) . . . 915
- DAN MONAH, ȘTEFAN CUCOȘ, *Așezările culturii Cucuteni din România* (Les établissements de la civilisation de Cucuteni de Roumanie), Edit. Junimea, Iași, 1985, 198 p. + 20 fig. (*George Trohani*) 918
- ALEXANDRU BUSUIOCEANU, *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole* (Zamolxès ou le mythe dacique dans l'histoire et les légendes espagnoles), édition parue par les soins de Dan Slușanschi, Edit. Meridiane, București, 1985, 215 p. (*Eugen Denize*) 920
- HORIA C. MATEI, *O istorie a lumii antice* (Une histoire du monde antique), Edit. Albatros, București, 1984, 447 p. (*Alexandru Madgearu*) 922
- MICHEL VOVELLE, *Idéologies et Mentalités*, collection „Fondations” François Maspéro, Paris, 1983, 329 p. (*Mihai Manea*) 923
- CLAUDE BREMOND, JACQUES LE GOFF, JEAN CLAUDE SCHMITT, *L'Exemplum* (fasc. 40 de la „Typologie des sources du Moyen Âge Occidental”), Louvain, 1982, 164 p. (*Ileana Căzan Neagu*) 926

2 500 DE ANI DE LA PRIMELE LUPTE ALE POPORULUI GETO-DAC PENTRU LIBERTATE ȘI INDEPENDENȚĂ

PRIMELE MENȚIUNI ANTICE DESPRE GETO-DACI ÎN LUMINA UNEI ANALIZE ISTORICO-ARHEOLOGICE

ALEXANDRU VULPE

Anii aceștia se împlinesc două milenii și jumătate de la evenimentele care au prilejuit prima menționare a geților în izvoarele literare, ajunșă pînă în zilele noastre : campania regelui Darius al I lui Hystaspes, istorisită de Herodot din Halicarnas. Acest jubileu este o bună ocazie pentru a reaminti faptele petrecute atunci, a reanaliza semnificația lor prin prisma unei bogate informații dobîndite între timp, în principal cu ajutorul arheologiei, care a pus mai bine în valoare importanța acestei prime surse pentru istoria și civilizația geto-dacilor.

Pasajul despre geți din cartea a IV-a a istoriilor lui Herodot cuprinde patru paragrafe (IV, 93—96) al căror conținut este în deobște cunoscut pentru a nu fi necesar să-l reproducem în întregime. După ce a trecut Bosforul, Darius a străbătut pămîntul Traciei prin țara odrisilor și, „înainte de a ajunge la Istru, îi supune mai întîi pe geți care se cred nemuritori” și care, „fiindcă s-au purtat nechibzuit (infruntîndu-l), au fost îndată supuși, (deși sînt) dintre traci cei mai bărbați și cei mai drepți”. În prealabil Herodot relatase că triburile trace ale skyrmiazilor și nipseilor, care locuiau mai sus de orașele Apollonia și Mesambria, s-au predat fără luptă lui Darius. Următoarele trei paragrafe (IV, 94—96) tratează despre credințele geților, fiind o completare a afirmației de mai sus *έτας τους άθανατίζοντας* (geții care se cred nemuritori), introdusă prin *Άθανατίζουσι δέ τόνδε τον τρόπον* (iată modul prin care se cred nemuritori). Este nu numai prima descriere a religiei geților, dar și cea care conține cele mai semnificative elemente ce stau la baza tuturor studiilor moderne despre această temă¹.

Încă de la prima vedere se observă că cele patru paragrafe, conținînd o informație densă și consistentă, n-au ca obiect expunerea faptelor istorice, acestea constituind numai pretextul prezentării pe larg a caracteristicilor morale și spirituale ale strămoșilor noștri. Se poate totuși deduce că cei care s-au încumetat să infrunte uriașa oștire persană — Herodot (IV, 87) citează 700 000 de soldați și 600 de corăbii, număr evident mult exagerat ; dar chiar și a zecea parte a acestui efectiv pare imens pentru posibilitățile de sprijin logistic ale antichității — constituiau ei înșiși o forță respectabilă. Ar fi lipsit de sens să credem că hotărîrea geților de a angaja lupta — desigur nu fățiș, ci prin ambuscade și hărțuiri să fi fost luată fără a se fi avut în vedere posibilitatea unei reușite. Aceste considerații ce se desprind din lapidara informație a lui Herodot duc la concluzia existenței unei formațiuni politice a geților sud-dunăreni, probabil sub forma unei putenice și vaste uniuni de triburi². Nu știm dacă această grupare stăpînea ambele maluri ale Dunării ; izvoarele relatează despre geții de la sud de fluviu (așa ni-i înfățișează, cîteva decenii după Herodot,

Tucidide—II, 96). Bazându-ne însă pe descoperiri arheologice, despre care va fi vorba mai jos, putem presupune că acești geți stăpîneau și malul sting³.

Nu știm cum s-au desfășurat ostilitățile. Herodot menționează că geții, supuși de perși, au urmat grosul oștirii în drumul ei spre Scitia (IV, 96). Ecoul acestui eveniment se face auzit și în cuvintele puse de Herodot în gura solilor sciți la adunarea căpeteniilor neamurilor vecine Scitiei . . . „Darius îi supune de-a valma pe toți cîți îi ies în cale ; în puterea lui au căzut tracii ceilalți, cît și vecinii noștri cei mai apropiați, geții” (IV, 118). Este vorba de geții din Dobrogea, căci o parte din cursul Istrului constituia frontiera între geți și sciți. Se are în vedere desigur ultima porțiune a fluviului, între Galați și vărsare ; nu este exclus, judecînd după unele descoperiri recente, ca și cîmpia Brăilei să fi fost sub controlul sciților încă de la această vreme, deși faptul se cere încă mult confirmat⁴.

În alt loc, Herodot, descriind pe vecinii sciților, îi amintește mai întîi pe agatirși, primii în interiorul țării de la Istru în sus (IV, 100). De la ei izvorăște Maris-ul (IV, 48, 49). Acest din urmă detaliu a îndemnat majoritatea cercetătorilor moderni să amplaseze pe agatirși în Transilvania, Maris-ul fiind identificat cu Mureșul⁵. Cercetările arheologice, intensificate în ultimii ani, au întărit mult această ipoteză : bazinul mijlociu și superior al Mureșului este împinzit, la data evenimentelor narate de Herodot, de mormintele grupului cultural Ciunbrud, ai cărui purtători nu pot fi decît agatirșii⁶.

Agatirșii au fost considerați, pe drept sau pe nedrept, o enclavă iraniană, infiltrată în Transilvania⁷. Trebuie însă precizat că izvoarele nu-și descriu ca sciți. Herodot îi prezintă ca un neam aflat în relații mai de grabă dușmănoase cu sciții. Ipotezele moderne, după care au fost desemnați ca iraniți sau chiar drept sciți se întemeiază exclusiv pe considerente lingvistice (etnonimul *Agathyrsoi* comparat cu numele regelui scit *Idanthyrsos* ; regele agatirș Spargapeithes / regele scit Ariapeithes) sau etnologice (ca gingășia agatirșilor cu efeminarea sciților, comunitatea femeilor, element care este atestat atît la agatirși, cît și la sciți, vezi Herodot, IV, 104 = Strabon VII, 3,7 și Hippocrate, *De aer, ape și locuri*, 20). Interpretarea izvoarelor arheologice a fost o vreme orientată în aceeași direcție, dar înmulțirea descoperirilor în ultimul timp nuantează mult semnificația elementelor de cultură răsăriteană, atestate de fapt în medii culturale diferite, într-o mare parte a spațiului carpato-dunărean ; asupra acestor chestiuni am tratat pe larg în altă parte⁸. Revenind la Herodot, acesta, după ce înșiră caracteristicile mai sus amintite, adăugînd că agatirșii sînt purtători de podoabe de aur, precizează că „în celelalte obiceiuri se apropie de tracii” (Θρήξι-προσκεχωρήκασι). Este ceea ce se constată și pe plan arheologic : un aspect cultural cu unele elemente particulare, dar înzestrat cu forme specifice ariei nord-dunărene⁹.

Am insistat puțin asupra acestor probleme deoarece agatirșii sînt populația reprezentativă a ținuturilor intracarpate în sec. VI—V î.e.n. ; în această calitate ei pot fi considerați printre strămoșii dacilor¹⁰. Nucleul acestora din urmă apare în izvoare abia în legătură cu evenimente de la sfîrșitul sec. II î.e.n., dar aria în care se dezvoltă cuprinde și regiunile ce fuseseră în stăpînirea agatirșilor. Dacă pe bună dreptate vedem în neamul agatirșilor o ramură nordtracică — indiferent de eventuale elemente răsăritene, probabil iraniene, prescitică¹¹, care au avut inițial un rol conducător¹² — „urmașii acestora trebuie neapărat să fi constituit una din componentele puterii dacice care ia avînt în cursul sec. II î.e.n.”¹³.

În acest context este interesantă prezentarea de către Herodot a agatirșilor în cursul războiului scito-persan. Astfel, la cererea de ajutor adresată de sciți vecinilor lor, cerere însoțită de invocarea pericolului comun reprezentat de invazia persană, regii agatirșilor, neurilor, androfagiilor, melanhlenilor și taurilor au răspuns negativ, precizînd că se vor lupta doar dacă Darius va ataca și țările lor și totodată se lăudau că în acest caz îl vor respinge (IV, 118, 119). Ulterior, în timpul luptelor, sciții au decis să-i atragă pe persi spre ținuturile celor ce le refuzaseră ajutorul și o ceată scitică, urmărită de persi, a năvălit în zonele respective (IV, 120). În acest context Herodot (IV, 125) înfățișează pe melanhleni, androfagi și neuri fugind din țările lor în timp ce agatirșii, după ce și-au mobilizat forțele la frontiera cu sciții, i-au prevenit pe aceștia că sint hotărîți să lupte cu ei dacă nu se vor retrage îndată. Părintele istoriei relatează în continuare : „Melanhlenii, androfagii și neurii, atunci cînd persii odată cu sciții năvăliseră peste ei, nici nu s-au gîndit să pună mîna pe arme și, utitînd cum se grozăviseră, au luat-o la goană înspăimîntați. . . Sciții n-au mai ajuns pînă la agatirși deoarece aceștia nu le-au dat voie. . . din țara neurilor au cotit-o spre propria lor țară, împreună cu persii (care se țineau pe urmele lor) ”.

Am expus mai pe larg aceste evenimente deoarece prezintă o frapantă asemănare în modul de expunere a faptelor cu cele relatate mai înainte despre geți. Comportamentul geților și agatirșilor în fața dușmanului care amenință să le calce pămînturile este același : determinarea de a lupta. În ambele pasaje această atitudine dirză este comparată de Herodot cu slăbiciunea altor neamuri, vitejia geților cu supușenia tracilor skirmiazi și nipsei, rezistența hotărîtă a agatirșilor cu lăudăroșenia și fuga lașă a neurilor și a celorlalți vecini. După știința mea această simetrie de expunere n-a fost suficient relevată în studiile moderne. Este desigur imposibil de dedus măsura în care Herodot va fi fost conștient de înrudirea geților cu agatirșii, cu alte cuvinte dacă respectiva simetrie este doar o formă de stil sau reflectă un adevăr istoric mai profund.

Stabilirea surselor lui Herodot, inclusiv pentru cartea a IV-a, a fost de multe ori discutată, neajungîndu-se la un consens. În cazurile pe care le analizăm aici unele nuanțe de exprimare par să trădeze existența unor surse diferite. În general poziția lui Herodot față de persi nu este prietenoasă, deși, în cazul expediției lui Darius contra sciților, nu poate fi calificată nici ca părtinitor negativă. În acest sens apare izbitor de contrastantă schimbarea de atitudine în pasajul referitor la adunarea regilor vecini Sciției (IV, 119). Expresii puse în gura căpeteniilor agatirșe, neure etc, ca : „dacă n-ați fi fost voi (sciții) cei dinîti care să încălecați dreptatea față de persi” . . . , voi (sciților) cînd ați năvălit pe pămîntul persilor. . . iar persii. . . vă aduc după faptă răsplată” . . . , „sîntem încredințați că persii nu vin împotriva noastră, ci împotriva celor vinovați de nedreptate”, nu se potrivesc cu simpatia manifestată de Herodot pentru sciți în prezentarea generală a ostilităților. Sugerează oare această prezentare aparent contradictorie existența unor lucrări de sine stătătoare diferite, scrise chiar de Herodot cu mult înaintea redactării finale a operei sale? Existența acestor istorii independente cu caracter descriptiv, geografic, etnografic etc. a așa numiților λόγοι a fost presupusă de unii filologi (Myres, Jacoby) și, pînă la un punct, poate fi considerată un bun cîștigat în studiul genezei operei herodoteice¹⁴. Acești λόγοι formaseră prealabil textul conferințelor ținute de Herodot în diverse orașe ale lumii grecești — la Atena a fost chiar premiat cu o frumoasă sumă bănească pentru farmecul povestirilor lui —

și au fost în parte integrați în lucrarea finală, desăvârșită abia după 410; la Thurioi, în Italia. Se poate deduce astfel existența unei povestiri despre sciți, al cărei conținut constituie o bună parte din expunerea cărții a IV-a. Se pune întrebarea dacă nu va fi existat și un λόγος în care să fi fost vorba mai pe larg de neamurile vecine sciților, inclusiv despre geți și agatirși, și al cărui ecou a răzbătut în rîndurile cărții a IV-a și la începutul cărții a V-a¹⁵. Astfel, Herodot n-ar fi ales, în redactarea operei lui istorice, din ceea ce știa despre geți și agatirși, decît cîteva fapte, caracterizînd succint respectivele neamuri. Dacă prezentarea geților este compactă și cuprinzătoare, cea a agatirșilor trebuie reconstituită din informațiile disparate, semănate în cuprinsul cărții a IV-a (10, 48, 78, 100, 102, 104, 118—119, 125).

Din expunerea lui Herodot rezultă că la data expediției lui Darius¹⁶, acesta din urmă a fost confruntat cu trei forțe politice mai importante, care-și exercitau influența în aria Dunării de Jos: sciții, geții și agatirșii. Sînt singurii care s-au dovedit capabili să înfrunte pe inamic și au atras astfel atenția lumii grecești. Este greu de hotărît dacă rezistența aparent nesăbuită a geților împotriva *armadei* persane are o legătură directă cu credința lor în nemurire. Herodot nu face, în mod explicit, o legătură de la cauză la efect. Orice speculație modernă în acest sens riscă să alunece într-o idealizare a spiritualității geților, fapt care s-a și petrecut, chiar în antichitate, la autorii mai tîrziu¹⁷, dar nu pare a fi fost în intenția lui Herodot. Sînt mai de grabă înclinat să cred că rezistența geților este expresia puterii lor militare și politice. Disprețul față de moarte era în general o caracteristică a populației aflate într-un stadiu analog al dezvoltării social-politice. Dacă au procedat altfel decît micile triburi ale skirmiazilor sau nipseilor se datorește forței lor, respectiv întinderii și coeziunii uniunii lor tribale. La fel agatirșii, care se sprijineau desigur, atît pe capacitatea lor de luptă, cît, poate, mai ales, pe poziția geografică favorabilă, greu de expugnat, a țării lor — spațiul intra-carpatic.

Revenind la sursele lui Herodot, constatăm ca evidentă o stratificare a informației între cele relatate în legătură cu campania lui Darius de la sfîrșitul sec. VI și cele întîmplute pe timpul călătoriei pontice a părintelui istoriei în deceniul anilor 50 ai sec. V, sau după această călătorie, și care i-au parvenit pe alte căi înainte de redactarea finală. În ceea ce-i privește pe agatirși, cel puțin două locuri se referă la situații de la mijlocul sec. V: pasajul IV, 48, 49, cu menționarea izvoarelor Maris-ului și IV, 78, unde se amintește omorîrea regelui scit Ariapeithes de către Spargapeithes, regele agatirșilor (probabil și descrierea agatirșilor în IV, 104). Din acest mod de a vedea lucrurile rezultă că geții nu au avut un rol politic independent decît în prima fază, cea de la sfîrșitul sec. VI. Către mijlocul sec. V raportul de forțe la Dunărea de Jos era disputat de către sciți, agatirși și odrisi, ultimii luînd locul geților. Într-adevăr, după întemeierea între 480 și 470 a regatului sud-tracic al odrisilor¹⁸, geții au căzut la un moment dat, în condiții pe care nu le cunoaștem, sub stăpînirea odrisilor. Așa ni-i înfățișează Tucidide (II, 96—98), sub domnia lui Sitalkes, fiul lui Teres, în timpul expediției din toamna lui 429 în Chalcidica. În cadrul conflictului dintre odrisi și sciți, respectiv între Sitalkes și Octamasades, care trebuie să fi avut loc puțin după 440, Herodot relatează (IV, 80) că cele două forțe s-au întîlnit pe Istru, de unde deducem că la data aceea Dunărea constituia frontiera nordică a regatului odris. Prin urmare geții deveniseră într-un raport de subordonare față de odrisi înainte de 440, probabil încă în vremea cînd relațiile dintre odrisi și sciți fuseseră cordiale, sub Teres, care

dăduse în căsătorie regelui scit Ariapeithes, pe propria lui fiică, mama lui Octamasades (Herodot, IV, 80). Cum astfel de încuscriri sînt de obicei rezultatul unor evenimente politice, se poate deduce că această relație matrimonială fusese expresia unui tratat de pace și de bună vecinătate, stabilit între odrisi și sciți nu mult după întemeierea regatului odris. Este plauzibil să credem că expansiunea odrisilor spre Dunăre să fi generat un conflict cu sciții, ulterior sfîrșit prin pace și bună înțelegere. Cu prilejul acestor evenimente, pe care le putem doar întrezări în firul povestirii lui Herodot, trebuie să fi intrat și geții sub dominația odrisilor. Data cea mai probabilă a acestor întîmplări pare a fi fost între 470—460.

În ceea ce-i privește pe agatirși, atitudinea lor față de sciți continuă, potrivit lui Herodot, să fie dușmănoasă : Ariapeithes moare în urma unui viclesug (δόλος) — o ambuscadă ? — pus la cale de Spargapeithes, regele agatirșilor. Evenimentul s-a petrecut în jur de 450, la un interval de timp suficient de mare ca Skyles, fiul lui Ariapeithes cu o femeie din Histria, să poată prelua domnia asupra sciților (deci căsătoria lui Ariapeithes cu fiica lui Teres trebuie oricum să fi avut loc după nașterea lui Skyles, fapt care explică de ce răscoala lui Octamasades împotriva fratelui său Skyles s-a iscat după ce Skyles domnise un timp peste sciți). Din această știre izolată, furnizată de Herodot despre relațiile scito-agatirșe din cursul sec. V, putem deduce doar că agatirșii, primii dintre vecinii sciților de la Istru în sus, erau direct interesați în raportul de forțe din aria Dunării de Jos, respectiv a ținuturilor locuite de geți. Mă mărginesc cu această constatare și cu observația că agatirșii, deși numele lor continuă să fie consemnat în izvoarele mai tîrzii, nu mai apar în nici un eveniment petrecut după mijlocul sec. V. Evocarea lor în surse ulterioare poate fi concepută ca un răsunset al prestigului lor din vicmurile lui Herodot.

Toată această informație fragmentată, parvenită pînă în timpurile noastre, a căpătat un contur mai consistent prin intensificarea cercetărilor arheologice. Numeroase descoperiri întregesc spusele lui Herodot și Tucidide despre ținuturile geților și agatirșilor¹⁹. Din punct de vedere metodologic descoperirile din aria descrișă de primii autori antici, cuprinsă între Balcanii răsăriteni și Istru²⁰, trebuie considerată ca etalon pentru judecarea datelor analoage din ținuturi mai îndepărtate. Se constată astfel următoarele : 1. Aria descoperirilor de tip getic este mult mai întinsă ; ea cuprinde întreaga zonă a Dunării de Jos pînă la Carpații meridionali și de curbură (mă refer la grupurile culturale Dobrina-Ravna-Bugeac-Canlia etc. din nord-estul Bulgariei și din Dobrogea, și la analogiile cu toate aspectele prezente de-a lungul Dunării, de dincolo de Porțile de Fier, pînă la vîrsare, sau la grupul Ferigile și Birsești din Subcarpați și din sudul Moldovei). 2. Descoperirile din această vastă întindere prezintă mai multe faze atestînd o evoluție neîntrepută, care poate fi urmărită încă de la mijlocul sec. VII pînă în sec. III î.e.n. Avînd în vedere că mai toate aspectele culturale din această zonă derivă din cultura Basarabi, este îngăduit a considera geneza civilizației getice și mai înapoi în timp, în sec. VIII. Socot că aceste constatări sînt un bun cîștigat al cercetării din ultimele decenii²¹.

La fel în cazul agatirșilor. Grupul Ciunbrud care-i caracterizează ia naștere pe la mijlocul sec. VII²². În jur de 650 î.e.n. se petrec în spațiul carpato-dunărean restructurări ale grupurilor culturale ce nu pot fi decît ecoul unor evenimente pe care ni le putem imagina : instalarea puterii sciției în stepele nord-pontice a dus la o reacție în lanț de mișcări de triburi,

fapt repercutat și în aria carpato-dunăreană, mai pregnant în Moldova și în Transilvania. Deocamdată avem destul de puține date care să ne ajute să deslușim procesul de geneză al grupului Ciumbrud. Relațiile cu cultura Basarabi nu sînt foarte evidente deși nu pot fi tăgăduite în evoluția formelor ceramicii. Pe de altă parte, influențele răsăritene apar chiar de la început bine ilustrate, spre deosebire de aria Subcarpaților meridionali (grupul Ferigile) unde apar pe parcursul evoluției culturii materiale²³. Această stare de lucruri se poate explica prin infiltrarea unor elemente străine, răsăritene, în Transilvania, fenomen care nu a afectat și zona subcarpatică. Că aceste elemente nu reprezintă un grup scitic este dovedit deopotrivă de texte și de descoperirile arheologice, dar caracterul lor alogen, probabil iranic, este greu de negat. Apariția în acest mod a unui grup răsăritean în centrul Transilvaniei, ca rezultat al presiunii exercitate de sciți, explică, după părerea mea, cel mai bine relațiile dușmănoase ale agatirșilor cu sciții din timpul și de după campania lui Darius și, pe de altă parte, împacă și ipotezele, întemeiate de criterii filologice sau etnologice, despre elementele iranice — traduse pe plan arheologic prin analogiile culturii materiale cu zonele nord-caucaziene — ale agatirșilor.

Oricum va fi fost, agatirșii au constituit principala forță de rezistență față de expansiunea scitică spre apus. Cu ani în urmă am emis ipoteza existenței unui cerc cultural, denumit traco-agatirs, care cuprindea, în afara Transilvaniei, și regiunile învecinate, inclusiv Subcarpații meridionali și Moldova²⁴. Analogiile de rit și ritual între mormintele grupului Ciumbrud și cele de inhumație din Moldova m-au determinat să presupun că, cel puțin la un moment dat, la sfîrșitul sec. VI, țara agatirșilor includea și Moldova²⁵. Pe de altă parte, analizarea capitoului IV, 48—49 din Herodot, care tratează despre cele cinci rîuri tributare Istrului și izvorînd în Sciția (ἀθηγενέες Σκνιθικοί ποταμοί), conceperea lor ca un sistem hidrografic ce ar putea fi limitat la Moldova, m-a făcut să cred că această provincie făcea parte din Sciția, în sensul geografic și politic pe care i-l atribuia Herodot²⁶. Această succesiune de păreri nu este contradictorie; dacă în a doua jumătate a sec. VI agatirșii se aflau la apogeul puterii lor, în cursul sec. V aria stăpînirii lor s-a limitat, pe vremea cînd Herodot vizita țărmurile Pontului Euxin, la Transilvania (IV, 48—49). Desigur, această schiță istorico-arheologică este într-o anumită măsură o țesătură de ipoteze și se întemeiază în principal pe semnificația acordată influențelor culturale din cuprinsul grupurilor arheologice din acest spațiu; în aceasta rezidă vulnerabilitatea oricărei teorii fondate pe criterii arheologice. Noțiunea de cerc cultural traco-agatirs este de ordin cultural-istoric. Agatirșii pot fi considerați ca alcătuind forța polarizantă a unei vaste uniuni tribale ce includea aproape numai, sau exclusiv, triburi nord-tracice; agatirșii înșiși, socotind după spusele lui Herodot, nu se deosebeau mult de traci. Dacă a existat deci o infiltrație iraniană în sec. VII, un veac mai tîrziu ea fusese deplin asimilată, fapt lesne explicabil dacă ne închipuim această intrusiune ca afectînd doar casta conducătoare. Din rîndurile cărții a IV-a nu rezultă niciunde că, pentru Herodot, agatirșii n-ar fi fost traci. În perspectivă istorică este sugestiv de remarcat că forța politică a agatirșilor s-a format în același teritoriu în care secole mai tîrziu, se va naște puterea dacilor. În acest sens, indiferent care vor fi fost, sau mai ales cît vor fi fost de strînse relațiile genetice agatirși-daci, „*Agathirsia*” a jucat în sec. VI rolul pe care, o jumătate de mileniu mai tîrziu, îl va reprezenta *Dacia*.

¹ De fapt cele două școli de gândire despre Zalmoxis (la Herodot apare forma Sálmoxis) — om, discipol al lui Pitagora, sau zeitate getică —, pe care se întemeiază numeroasele studii despre religia geto-dacilor, sînt atestate chiar la Herodot; după ce reproduce spusele elenilor care locuiesc în Hellespont și Pont și potrivit cărora Zalmoxis a fost sclavul lui Pitagora, propovăduind apoi printre geții doctrina acestuia, Herodot se exprimă cu prudență: „cît despre mine, nici nu pun la îndoială, nici nu cred pe deplin cîte se spun despre el... mi se pare însă că Zalmoxis a trăit cu mulți ani înainte de Pitagora. Fie el om ori zeu al băștinașilor, să ne mulțumim cu cele înfățișate“ (IV, 96). Cred că acest sfat al părintelui istoriei este și azi de recomandat. Amintesc aici că informația lui Herodot, pe care o găsim expusă parțial aproape cuvînt cu cuvînt la Hellenikos, contemporanul său (frg. 73), a fost preluată de autori mai târziu. Au existat însă cu siguranță și alte surse despre Zalmoxis și despre religia geto-dacilor al căror ecou răzbate, între alții, la Strabo (VII, 3, 3—5) și Jordanes (*Getica*, 39, 69—71). Din numeroasele lucrări despre acest subiect cităm cu precădere: I. I. Russu, „Anuarul Institutului de Studii Clasice“, 5, 1944—48, p. 61 sqq. M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 21—86; J. Coman, în *Actes II. Congr. Thracologie. Bucarest 1976*, vol. III (1980), p. 241 sqq.; P. Alexandrescu, S.C.I.V.A., 31, 1980, 3, p. 343 sqq. (tot acolo și discuția despre sensurile verbului $\alpha\theta\alpha\upsilon\tau\iota\zeta\omega$).

² Cf. și A. Vulpe, „Rev. de istorie“, 32, 1979, 12, p. 2270. Geții trebuie să fi fost o noțiune familiară lumii grecești. În acest sens aș interpreta fragmentul din tragedia pierdută *Triptolemos* a lui Sofocle *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, ed. Nauck, frg. 547: „Și Charnabon, care în timpurile de față stăpînește peste geții“. Acest fragment reprezintă foarte probabil cea mai veche mențiune a geților într-un izvor literar. Se consideră că *Triptolemos* a fost reprezentată în 468 î.e.n. la Atena, fiind obiectul primei recunoașteri publice a talentului marelui tragedian, care a obținut, cu acest prilej, prima premieră în competiție cu Eschil (A. v. Blumenthal, *Sophokles*, Stuttgart, 1936; S. Radt, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Göttingen, 1977, frg. 600; R. G. A. Buxton, *Sophocles*, Oxford, 1984, p. 3). Prin urmare textul respectiv a fost scris cu mai bine de 30 de ani înainte de redactarea definitivă a istoriilor lui Herodot. Din păcate nu știm ce a înfățișat Charnabon și nici data la care a domnit, nici chiar dacă a fost o persoană reală sau una mitică; expresia „în timpul de față“ ($\tau\acute{\alpha}\nu\upsilon\nu$) nu implică nicidecum data redactării tragediei, ci era în legătură cu contextul acțiunii desfășurate în rîndurile respective și care se refereau probabil la călătoria eroului Triptolemos pe un car tras de zmei, învățînd pe oameni, sub acoperămintul de recunoștință al zeiței Demeter, arta de a lucra pămîntul (frg. 539, 541—547). V. Pârvan (*Dacia. Civilizațiile antice din țărilor carpațo-dunărene*, București, 1967, p. 145) vede în Charnabon, adorator al lui Triptolemos, un mit creat de greci din respect pentru daco-geții agricultori și, în această calitate, discipoli ai zeiței Demeter.

³ Prima atestare literară sigură a geților nord-dunăreni datează din 335 î.e.n și a fost prilejuită de expediția lui Alexandru la Dunăre împotriva triballilor (Ptolemaios al lui Lagos, la Arrian, *Anabasis Alexandri*, I, 5).

⁴ V. Sirbu, S.C.I.V.A., 34, 1983, 1, p. 11.

⁵ H. Stein, *Herodotos*, II, cartea IV-a, Berlin, 1877, comentariu la IV, 104; Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, București, 1880, p. 406 și 506; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, I *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, Wien, 1925, p. 69—77; I. H. Crișan, „Acta Mus. Napoc.“, 4, 1967, p. 439—443. Identificarea Maris-ului cu Mureșul a fost negată de E. P. Hasdeu (*Istoria Critică a Românilor*, p. 187), fapt ce a prilejuit lui Tocilescu un răspuns polemic bine documentat (*op. cit.*, p. 406). Este însă surprinzător că argumentele lui Hasdeu, în special identificarea Maris-ului cu Argeșul sau Dimbovița, de la un presupus „Maris mic“ — care s-ar reflecta în numele localității de epocă romană *Transmarisca* —, au mai ademenit recent cercetătorii precum N. Gostar („Analele științifice ale Univ. A. I. Cuza“, Iași, S. N., secț. III, tom XVI, 1970, fasc. 1, p. 62, nota 31). Denumirea *Transmarisca* semnifică mai degrabă ideea de „vis à vis“ de „stufăriș“, de la *mariscus*, stuf de mari dimensiuni, prezent și azi din belșug pe malul stîng al Dunării; cf. și A. Vulpe, „Studii Clasice“, 24, 1986, p. 41 nota 21.

⁶ A. Vulpe, „Memoria Antiquitatis“, 2, 1970, p. 152 sqq. și 170; V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 134 sqq. (autorul respinge însă denumirea de „grup cultural Ciumbrud“); E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. 159. O altă părere la St. Ferenczi, „Acta Mus. Napoc.“, 8, 1971, p. 25 sqq.

⁷ Ultimile studii despre această problemă: V. Vasiliev, *op. cit.* (cf. și recenziile n.e.a. în „Dacia“ N. S., 25, 1981, p. 396 = „Istros“, 2—3, 1981—83, p. 115 sqq., precum și răspunsul lui Vasiliev, „Acta Mus. Napoc.“, 19, 1982, p. 262); cf. și E. Moscalu, „Thraco-Dacia“ 2, 1981, p. 23 sqq.

⁸ În lucrările citate în nota 7.

⁹ I. Nestor, în *Istoria poporului român* (sub red. A. Ofețea), București 1970, p. 32. Reprezentative în acest sens sînt descoperirile din zona Aiudului (A. Vulpe, „Thraco-Dacia”, 5, 1984, p. 36 sqq.) și din jud. Bistrița-Năsăud (G. Marinescu, „Dacia”, N. S., 28, 1984, p. 47 sqq.).

¹⁰ Idee formulată încă de la B. G. Niebuhr (*Kleine historische und philologische Schriften*, I, 1928, p. 377).

¹¹ A. Vulpe, „Memoria Antiquitatis”, 2, 1970, p. 180 sqq. și D. Berciu consideră pe agatirși ca o entitate prescitică, respectiv traco-cimeriană („orizontul cinero-agatirși”): *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 219.

¹² F. L. Lindner, *Skythien und die Skythen des Herodot*, Stuttgart, 1841, p. 163. Aceiași idee predomină și la V. Părvan (*Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 33 sqq., 130, 143 etc. și *Dacia*... p. 55 etc.).

¹³ A. Vulpe, „Rev. de istorie”, 32, 1979, 12, p. 2279.

¹⁴ J. L. Myres, *Herodotus, Father of History*, Oxford, 1953; F. Jacoby, Pauly-Wissowa, Real Enzyklopädie, suppl. II, 1913, col. 330.30 sqq. După K. v. Fritz (*Die griechische Geschichtsschreibung*, I, Berlin, 1967, p. 128 sqq.) țelul inițial al călătoriilor și investigațiilor lui Herodot a fost verificarea teoriei lui Hekataios despre forma și poziția celor trei continente, Asia, Europa și Africa. Argumentele lui v. Fritz sînt convingătoare și constituie, după părerea mea, cel mai important cîștig din ultimul timp în studierea operei herodoteice. În această nouă lumină, acei λόγοι de sinestătători apar mai degrabă povestiri de călătorie și de fapte demne de admirație, cu care părintele istoriei a fermecat auditoriul atenian, decît scrieri sistematice despre diferitele părți ale lumii cunoscute.

¹⁵ Cf. și B. A. Rybakov, *Gerodotova skiftia. Istoričesko-arheologičeski analiz*, Moskva, 1979, p. 169 sqq.

¹⁶ Data exactă a expediției lui Darius este controversată. După sursele grecești (în special Tabula Capitolina, coroborată cu izvoare literare) evenimentul s-a produs în unul din anii 514—512, datare admisă de marea majoritate a cercetătorilor (unii au avut în vedere chiar și anii 511 sau 510). Este practic imposibil de decis pentru unul din cei trei ani pomeniți mai sus, dar preferințele unora pentru o anumită dată țin mai mult de înclinația pentru cutare sau cutare detaliu din izvoare în defavoarea altor amănunte (astfel, H. Wade-Gery, „Journal of Historical Studies”, 71, 1951, p. 217 și V. V. Struve, în *Sbornik Akad. B. D. Grekov*, Moskva, 1952, p. 37, propun 514; H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, München, 1960 p. 136, înclină „în jur de 513/512” în timp ce Rybakov, *op. cit.*, p. 169 scrie 512 i.e.n.). O trecere în revistă a diferitelor datări la J. M. Balcer „Harvard Studies in Classical Philology”, 79, 1972, p. 99 sqq.), care publică și textul cu traducere al Tabulei Capitoline. Acest autor însă, analizînd sursele persane — în special inscripțiile de la Bisitun (Behistun) — încearcă să demonstreze că expediția a avut loc în al treilea an de domnie al lui Darius, respectiv în 519 (punct de vedere susținut și de cunoscutul iranolog G. Cameron, „Acta Iranica”, 4, 1975, p. 77 sqq.). Dintre argumentele care, după părerea mea, se opun acestei datări „nalte” cele mai convingătoare sînt: 1. nu se poate demonstra că *sacii* cu bonetele ascuțite, amintiți în inscripție, sînt tot una cu *sacii* de dincolo de mare (adică scitii nord-pontici), nici prin critica textelor, nici iconografic; 2. rezultatul campaniei împotriva *sacilor* cu bonetele ascuțite, prezentat ca o strălucită victorie, soldată cu prinderea unuia dintre regi (Skunkha), înlocuirea lui cu un alt șef și anexarea provinciei, este în total contrast cu tot ceea ce știm despre războiul scito-persan din sursele grecești. Chiar dacă acestea din urmă vădesc o tendință de exagerare în defavoarea perșilor este greu de imaginat prezentarea unui eșec drept o victorie fără apel, cu detalii care nu corespund deloc relatărilor lui Herodot ori Ktesias. De altfel în inscripția funerară a lui Darius de la Naqš-i-Rustem sînt pomeniți trei feluri de *saci*, dintre care cei cu bonetele ascuțite sînt clar separați de *sacii* de dincolo de mare, aceștia din urmă fiind menționați imediat înaintea țării Skudra (identificată cu Tracia). Asupra acestor chestiuni, a căror importanță este mai mare pentru studiul istoriei Imperiului persan decît pentru cele ce fac obiectul lucrării de față, va trebui revenit într-un articol special.

¹⁷ Vezi astfel atitudinea lui Jordanes, respectiv a izvorului său, în *Getica*, 69. Apoi idealizarea lui Zalmoxis la Apuleius (*Apologia*, 26), Origen (*contra Iulius Celsus*, II, 55), Ps Origen (*Philosophumena*, II, 25), care scrie că Zalmoxis a propovăduit pitagoreismul la Celți I), Iamblichos (*Pythagora*, 30), Iulian Apostatul (*Caesares*, 22), Theodoretos din Cyros (*Therapeutica*, I, 25) etc.

¹⁸ Asupra acestei chestiuni vezi R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București 1976, p. 27 sqq. Cf. și Chr. Danov, *Allthrakien*, 1976, p. 282 sqq. (ed. rom., București, 1976, p. 335 sqq.).

¹⁹ Am încercat în repetate rînduri confruntarea datelor arheologice cu cele istorice: „Memoria Antiquitatis”, 2, 1970, p. 165 sqq.; *Actes II. Congr. Thracologie, Bucarest 1976*, vol. I (1980), p. 215; cf. și M. Dušek, *Die Thraker im Karpatenbecken*, Amsterdam, 1978 și A. I. Meliukova, *Skiftia i fraktiskii mir*, Moskva, 1979 (vezi și recenzia mea la aceste cărți: „Istros” 2—3, 1981—83, p. 115 sqq.).

²⁰ Limita sud-estică a ținuturilor locuite de geți este evocată în versurile lui Pseudo-Skymnos (738—740) : „la poalele înuntelui Haemus se află un oraș, Mesembria, care vine în imediata vecinătate a ținutului getic și tracic” (amintesc că antica Mesambria se află la Nesé-băr, la nord de Burgas).

²¹ În afara lucrărilor citate la nota 19 mai vezi între altele : M. Irimia, „Pontica”, 8, 1975, p. 89 ; idem, „Thrace-Dacia”, 6, 1985, p. 75 ; B. Hänsel, „Prähistorische Zeitschrift”, 49, 1974, 2, p. 193 ; P. Alexandrescu, „Dacia”, N.S., 21, 1977, p. 113 sqq. ; A. D. Alexandrescu, „Dacia” N.S., 24, 1980, p. 19 sqq. ; E. Moscalu, *op. cit.*, supra nota 6 ; despre cultura Basarabi : A. Vulpe, „Dacia”, N.S., 9, 1965, p. 105 sqq. ; M. Gumă, „Banatica”, 7, 1985, p. 65sqq.

²² Vezi mai sus notele 6—9.

²³ Compară de exemplu necropolele de la Budești-Finațe și Mărișelu, jud. Bistrița-Năsăud, datate, prima la mijlocul și în a doua jumătate a sec. VII, cealaltă la sfârșitul sec. VII și în sec. VI (G. Marinescu, *op. cit.*, supra nota 9) cu cimitirul de la Ferigile în perspectiva revizuirii cronologiei acestuia (A. Vulpe, „Dacia”, N.S., 21, 1977, p. 81 sq. = „Danubius”, 8—9, 1979, p. 93 sqq.). Vezi și concluziile recentelor cercetări de pe valea Topologului : E. Popescu și A. Vulpe, „Dacia”, N.S., 26, 1982, p. 112.

²⁴ A. Vulpe, *Necropola hallstättiană de la Ferigile*, București, 1967, p. 101 sqq. ; cf. și D. Berciu, S.C.I.V., 11, 1960, 2, p. 261 s qq.

²⁵ „Memoria Antiquitatis”, 2, 1970, p. 171 ; ideea a fost discutată și de A. I. Meliukova, *op. cit.*, supra nota 19.

²⁶ „Studii Clasice” 24, 1986 p. 33.

LES PREMIÈRES MENTIONS ANTIQUES SUR LES GÉTO-DACES À LA LUMIÈRE D'UNE ANALYSE HISTORIQUE- ARCHÉOLOGIQUE

Résumé

L'information fournie par Hérodote sur les Gètes (IV, 94—96) du Bas-Danube, touchant la résistance qu'ils ont opposée à l'armée de Darius en marche vers la Scythie, contient, en dépit de sa brèvetée, une remarquable densité de données, dont la pluspart sur la religion des ceux qui se croyaient immortels (ἀθανάτους). L'auteur remarque une certaine similitude entre le comportement des Gètes envers les Perses et l'attitude des Agathyrses vis-à-vis des Scythes (IV, 118—125) : c'est la même décision de défendre leur pays contre l'ennemi à la différence de leur voisins, les Thraces Nipsées et Skyrmiazes, d'une part, et des Neures, Androphages etc., d'autre part, qui, tous, ont choisi soit de se soumettre sans combat, soit de prendre la fuite. Quoiqu'on puisse supposer une parentée ethnique entre Gètes et Agathyrses il est peut probable que Hérodote lui-même eût été concient d'une telle relation. Cette symétrie de présentation de ces deux peuplades est tout de même suggestive si l'on pense que les Agathyrses ont joué en Transylvanie le même rôle que les Daces un demi-millénaire plus tard. Sans nier une composante inannienne (mais non-scythique) dans la formation des Agathyrses il est permis de considérer ceux-ci parmi les aïeux des Daces.

Passant en revue la riche documentation archéologique, l'auteur constate que les données actuelles permettent d'étendre l'aire de diffusion de la culture matérielle, caractérisant le pays des Gètes mentionné par Hérodote et Thucydide, sur toute la région du Bas-Danube, jusqu'aux Carpathes méridionales ; aussi-bien observe-t-on une évolution ininterrompue de cette civilisation depuis le VIIIe jusqu'au IIIe siècle av.n.è.

La culture des Agathyrses est représentée en Transylvanie par les découvertes funéraires du type Ciunbrud. Il est plausible de supposer que pendant le VIe siècle la propagation des influences du type nord-pontique en Transylvanie, de même que dans les zones avoisinantes, est l'expression d'une formation politique dirigée par les Agathyrses, qui avaient polarisé la résistance des tribues locales contre l'expansion scythique. Vers le milieu de Ve siècle, la puissance des Agathyrses s'était de beaucoup réduite, se limitant à la Transylvanie. Il est possible que la Moldavie eût fait partie, du point de vue géographique et politique, de la Scythie ainsi que Hérodote l'avait conçue. En même temps, les Gètes ont perdu leur indépendance, étant, très probablement entre 470 et 460, intégrés dans le royaume des Odrise

Une traduction française du présent article paraîtra dans RÉSÉÉ, 1986.

CONTINUITATEA DACILOR LA GRANIȚA DE SUD-EST A DACIEI ROMANE

GHEORGHE BICHIR

Până la efectuarea săpăturilor arheologice de la Scornicești și Colonești-Mărunței, continuate apoi de cele de la Vulturești și Guești, toate în jud. Olt, se cunoșteau la granița de sud-est a Daciei romane, în zona dintre *Limes Alutanus* și *Limes Transalutanus* (sau Valachicus), doar două puncte în care se identificaseră vestigii ale populației autohtone, la Chilia (așezare și necropolă) și la Ipotești (așezare), datate la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-a e.n.¹.

Această datare, acceptată inițial de toți cercetătorii, a dus la ipoteza că vestul Munteniei n-a fost locuit în secolul al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea e.n., în timpul existenței limes-ului transalutan, deoarece, pentru mai multă siguranță, romanii ar fi evacuat populația autohtonă din regiune și abia după părăsirea acestei linii de fortificații, de către trupele romane, ca urmare a atacului carpic, din 245—247, populația dacică ar fi pătruns în zonă, dar și după această dată n-ar fi existat aici decât puține așezări, mărunte, deoarece romanii, care supravegheau regiunea de lângă frontieră, n-ar fi permis existența unor așezări puternice.

Cercetările pe care le-am efectuat la Scornicești, unde în nordul comunei, la Rusciori, s-au identificat două așezări și o necropolă², ca și descoperirea așezărilor de la Colonești-Guești³, Colonești-Mărunței și Vulturești⁴, aveau să infirme aceste ipoteze și să arate că zona a fost locuită și în timpul existenței limes-ului transalutan. În prezent, datorită cercetărilor de suprafață efectuate, se cunosc în vestul Munteniei, între *Limes Alutanus* și *Limes Transalutanus*, circa 30 de puncte în care s-au identificat urme de locuire din secolele II—IV e.n.⁵.

Menționăm faptul că în acest spațiu geografic lipsesc urmele de locuire de tip Sintana de Mureș, deoarece goții n-au pătruns în vestul Munteniei și în Oltenia, regiuni ce erau intens locuite de daco-romani. Nici sarmatizii nu s-au infiltrat în această zonă decât sporadic și numai după părăsirea de către trupele romane a limes-ului transalutan⁶. Asemenea descoperiri izolate (morminte de înhumăție) s-au descoperit pe malul stîng al Oltului la Mărunței, Stejaru, Viespești și Drăgănești-Olt, toate fiind situate în zona de cîmpie de la sud de Slatina și datindu-se în a doua jumătate a secolului al III-lea și în secolul al IV-lea e.n. Faptul că ceramica descoperită în morminte este dacică⁷, arată că regiunea era locuită de autohtoni, lucru dovedit cu prisosință de așezările de la Drăgănești-Olt, Slatina-Cărămidărie, Slatina-Crișan, Cireașov, Brebeni-Români, Brebeni-Sirbi, Brebeni-Ordorești, Brebeni-Puturoasa, Ipotești etc.⁸ Precizăm că numărul total al mormintelor sarmatice este de 10 ; s-a descoperit cite un mormînt la Mărunței, Stejaru și Viespești și șapte la Drăgănești-Olt, deci este vorba de înmormîntări izolate și nu de necropole așa cum aveau daco-romanii.

Un mormînt sarmatic (cu craniu deformat) s-a descoperit și pe malul drept al Oltului, în necropola de la Romula (Reșca), dar aici este vorba de un mercenar ce a luptat în cadrul armatei romane⁹.

Spre deosebire de sarmați care-și înhumau morții, daco-romanii din regiune și-i incinerau. Pînă în prezent, în vestul Munteniei, s-au identificat două necropole de incinerare, la Chilia și Scornicești; resturile de la incinerare fiind depuse în urne cu capac, sau fără capac, ori direct în groapă¹⁰. Ambele necropole (situat în jud. Olt) au fost distruse în cea mai mare parte de lucrările agricole; au fost salvate 11 morminte la Scornicești și 95 la Chilia. Inventarul mormintelor, compus din ceramică, ustensile casnice (cuțite, fusaiole etc.), accesorii pentru veșminte (fibule, catarama) etc. este dacic și roman¹¹. Și la Scornicești și la Chilia s-au descoperit oase arse secundar, ca și în necropolele carpice din Moldova (Pădureni, Bărboasa etc.) și cele daco-romane din cadrul provinciei Dacia (Soporu de Cîmpie, Romula așa încît nu se mai poate susține că acest detaliu de ritual este specific numai taifalilor¹². De altfel, nu trebuie să uităm că arderea secundară a vaselor este constatată și în La Tène-ul geto-dacic¹³.

În concluzie se poate spune că în necropolele de la Chilia și Scornicești s-au folosit aceleași variante de ritual funerar cunoscute la toți daco-romanii și dacii liberi, indiferent de regiunea unde locuiau. Ritualul incinerării și variantele de ritual funerar, constituind un puternic element de unitate în lumea dacilor liberi și a daco-romanilor.

Elemente de unitate și continuitate pe întreg spațiul locuit de geto-daci și daco-romani se constată și în așezări. Și la Scornicești și la Colonești-Mărunței s-au identificat aceleași tipuri de locuințe, cunoscute din Hallstatt și La Tène: bordeie și locuințe de suprafață, predominind cel dintîi. Identice, sau aproape identice, sînt și vetrele de foc, cuptoarele menajere, cuptoarele de ars vase, gropile de provizii, unele gropi de cult, legate de existența (și în La Tène și în secolele II—IV e.n.) cultului vetrei și al focului etc.¹⁴. La Vulturești, Chilia și Guești, datorită caracterului restrîns al cercetărilor s-au descoperit numai bordeie, care sînt de același tip cu cele de la Mărunței și Scornicești. Menționăm că locuințele de suprafață a căror dimensiuni oscilau în funcție de numărul membrilor de familie, sau starea materială, sînt amintite la geto-daci și de unele izvoare literare. Publius Ovidius Naso (*Tristia*, III, 10, 66) le zice *casae*, așa cum spun și astăzi toți românii.

Tradiția La Tène-ului geto-dacic este păstrată și în ceea ce privește ocupațiile principale și meșteșugurile: agricultura și creșterea vitelor, iar dintre meșteșuguri amintim metalurgia fierului, olăritului (la Colonești-Mărunței, s-a identificat un cuptor de ars vase) și prelucrarea lemnului.

În legătură cu metalurgia fierului, amintim că la Scornicești s-au descoperit 0,900 kg. zgură de fier, iar la Colonești-Mărunței peste 20 kg. Este știut că cele mai vechi obiecte confecționate din fier, descoperite în spațiul carpato-danubian, se datează în Hallstatt A₁ (sec. XII î.e.n.). În stadiul actual al cercetărilor, nu se pot preciza etapele de dezvoltare a metalurgiei fierului, în regiunile noastre. Este cert însă că din La Tène-ul vechi geto-dacii încep să practice pe scară largă metalurgia fierului, așa cum vedem cuptoarele de redus minereul și alte elemente asupra cărora nu putem insista aici¹⁵. Ea cunoaște maximum de dezvoltare în perioada Burebista-Decebal, cînd meșterii făurari puteau satisface necesarul de unelte și arme pentru întreg teritoriul Daciei. Acest meșteșug a fost moștenit prin intermediul daco-romanilor și de români. Dacă apariția unor ateliere

de redus și prelucrat minereul de fier, în zone unde existau zăcăminte de acest fel, pare ceva normal, în schimb, surprinde apariția unor cuptoare de redus minereul de fier în așezări situate în Cimpia Română, la București-Bragadiru¹⁶ și Teiu, jud. Argeș¹⁷; fapt ce nu ne mai permite să considerăm că, în așezările din cimpie, fierul era adus sub formă de lupe din regiunile bogate în minereul de fier.

Observații de ordin geologic, cât și o serie de expertize de laborator, privind compoziția chimică a unor probe, provenind atât din așezările prefeudale, cât și din epoca feudală¹⁸, au dus la concluzia că este vorba de surse locale, respectiv de oxizi de fier de vîrstă cuaternară, de origine sedimentar-aluvionară, a căror prezență în nisipurile și loessurile eoliene din Cimpia Română este un fapt bine cunoscut. Acest lucru s-a constatat și în carierele cu nisipuri și loessuri eoliene de la Colonești (jud. Olt) și Mătăsaru (jud. Argeș)¹⁹. Așa încît, apariția zgurei la Colonești-Mărunței și Scornicești, arată că aici au existat ateliere de fierărie, în care meșterii făurari („fierarul satului”) reduceau minereul de fier în propriul său atelier, în care confecționau și uneltele necesare oamenilor din așezările respective. Ateliere de redus minereul de fier, „la scară industrială” existau numai în regiunile de munte și deal bogate în zăcăminte de fier. Am insistat asupra acestui fapt, întrucît procuparea minereului de fier din nisipuri și loessuri eoliene este un meșteșug specific populației sedentare (autohtone, care cunoaștea locurile și moștenise acest meșteșug de la înaintași) și nu migratorilor, care, după părerea unor cercetători, ar fi stăpînit în această vreme Cimpia Română.

Materialul arheologic descoperit în așezările și necropolele de la granița de sud-est a provinciei Dacia ne indică pe lingă etnic și mod de viață (daco-roman) și datarea complexelor amintite.

În lumina acestor date, așezarea nr. 1 și necropola de la Scornicești (în cadrul așezării s-au descoperit și două monede: un sestertius de la *Antoninus Pius* și un denar de la *Geta*) se datează în secolul al II-lea și la începutul secolului al III-lea e.n. fiind contemporană cu așezarea de la Colonești-Guești din zonă și găsindu-și bune analogii în nivelul III₁ de la Mătăsaru (jud. Dîmbovița)²⁰. În schimb, așezarea nr. 2 de la Scornicești, situată la cîteva sute de metri mai la sud-vest de prima, pe malul drept al Plapcei Mici (așezarea nr. 1, se află pe malul stîng al riului), se datează în continuarea celei dintîi, în secolul al III-lea și primele decenii ale secolului al IV-lea e.n., fiind contemporană cu așezările de la Colonești-Mărunței, Vulturești, Dulceanca și Udeni, găsindu-și bune analogii în nivelul III₂ de la Mătăsaru, unde se află cel mai important complex (așezare și necropolă) de tip Militari-Chilia, aparținînd, geto-dacilor tîrzii din Muntenia (secolele II—III și primele decenii ale secolului al IV-lea)²¹.

Așezarea de la Colonești-Mărunței, contemporană cu așezarea nr. 2 de la Scornicești, este bine datată pe baza fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt (*mit umgeschlagenem Fuss*) a unei monede (antoninian) de la *Claudius II Gothicus*, din anul 269 și a ceramicii ce-și găsește bune analogii în așezările amintite (Udeni, Dulceanca și nivelul III₂ de la Mătăsaru).

În schimb, așezarea de la Colonești-Guești, datată cu o monedă de la *Iulia Domna*, este anterioară celei de la Mărunței și corespunde în timp așezării nr. 1 de la Scornicești, materialul arheologic fiind identic. Așezarea de la Ipoțești, situată chiar pe malul stîng (înalt) al Oltului, ca și cea de la Vulturești, judecată după fibule, corespunde în timp așezărilor de la Colonești-Mărunței, Vulturești, Udeni, Dulceanca, Scornicești (așezarea nr. 2) etc.²²

Necropola și așezarea de la Chilia (jud. Olt) au fost datate inițial (pe baza ceramicii și a două fibule de bronz, una în formă de ancoră (*Ankerfibel*) și alta de tip D) la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.²³. Reanalizând datele și comparându-le cu cele obținute de noi la Scornicești, Colonești-Mărunței și în special cele de la Mătăsaru, socotim că complexele în discuție se datează și în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Notăm că fibulele în formă de litera D au fost găsite la Mătăsaru, împreună cu monede de la Elagabal (218—222) și Severus Alexander (222—228), deci ele nu mai pot fi atribuite numai celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea e.n. La fel tipul de fibulă cu ancoră este cunoscut și el și în prima jumătate a secolului al III-lea e.n.²⁴.

Din aceste date reiese că populația autohtonă a locuit în vestul Munteniei atît în timpul existenței limesului transalutan, cît și după aceea. La fel, nu se mai poate susține că în această zonă au lipsit așezările mai mari, ținînd seama de faptul că așezarea de la Chilia se întinde pe o lungime de circa 1 km, iar cea de la Colonești-Mărunței ocupă o suprafață de peste 18 ha.

Nici descoperirile monetare nu lipsesc din zonă, pentru perioada Hadrian-Severus Alexander, așa cum s-a afirmat de unii cercetători²⁵.

Făcînd repertoriul descoperirilor monetare, am constatat că monede din perioada Hadrian-Severus Alexander s-au găsit între *Limes Alutanus* și *Limes Transalutanus* la : Scornicești, Alimănești, Stoicănești, Ibănești, Guești, Bărăști, Roșiori de Vede și Socetu²⁶. La Stoicănești și Roșiori de Vede emisiunile încep cu Vespasian și continuă cu Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius etc. pînă în secolul al IV-lea e.n. Fiînd vorba în bună parte de monede din bronz, nu se poate spune că ele ar putea proveni din tezaure. Monedele erau folosite în schimburile comerciale, în întreg teritoriul Munteniei (ce intrase în circuitul economic roman) ca într-o provincie romană propriu-zisă. Amintim că pe teritoriul Munteniei s-au descoperit monede izolate în peste 120 de puncte, iar tezaure monetare în circa 23. În zona dintre Olt și linia transalutană s-au găsit tezaure monetare române la : Valea Rîului (com. Galicea, jud. Vilcea), Vilcele (jud. Argeș), Sîmburești (jud. Olt), Slatina (jud. Olt), Săpata de Jos (jud. Argeș) și Viespești (jud. Olt); cele mai multe monede s-au recuperat din tezaurul de la Sîmburești 4023 piese²⁷.

La Socetu (com. Stejaru, jud. Teleorman) s-a descoperit o inscripție pe fața interioară a unei farfurii de lut (locale) incizată în pasta moale, prin care un olar (daco-roman) — *Aurelius Silvanus* își face reclamă că a făcut o farfurie bună : AVRELI(V?)S SILVAN(V?)S FECIT PATAELAM (corect patellam) BONAM²⁸. Acest lucru arată că în așezările daco-romane din zonă existau oameni care știau să scrie și să vorbească în limba latină.

Întregul material descoperit în zonă arată că autohtonii au trăit într-un strîns contact cu lumea romană, însușindu-și în afară de limbă și unele obiceiuri, o serie de procedee tehnice. Elocventă în acest sens este specia ceramică de aspect zgrunțuros, frecvent întilnită în așezările populației locale de la est de Olt (cultura Militari-Chilia), care prin tehnică de lucru (inclusiv pastă), forme și ardere, amintește de ceramica de uz comun de tip provincial roman, întilnită în Dacia, Moesia etc. Ea începe să fie folosită în acest sens și de localnici în dauna ceramicii de tradiție dacică, lucrată cu mina, care este în continuă descreștere. Notăm că la Colonești-Mărunței ceramica de aspect zgrunțuros (de tip provincial roman), lucrată de olarii locali, reprezintă 35% din întregul material modelat la roată,

iar la Scornicești, în așezarea nr. 1 (ce este anterioară celei de la Mărunței) ea reprezintă 30%.

Nelipsită din așezările din zonă este și ceramicar omană de import, constând din : amfore, opaițe, diverse tipuri de farfurii, căni și chiar *terra sigillata*. La Colonești-Mărunței s-a găsit și o imitație locală după un opaiț roman, iar la Scornicești în necropolă, a fost folosită drept urnă o amforă romană. Tot aici în mormintul nr. 7(M.7) s-a găsit un fragment dintr-un pahar de sticlă romană. În afară de ceramică și sticlă, în așezări și necropole s-au mai descoperit și alte tipuri de obiecte romane : ace de os și de bronz, chei și cataramă de fier, un pieptene de os (la Colonești-Mărunței), o brățară din bronz (la Scornicești, așezarea nr. 1), fibule de bronz etc. Această interferență culturală a dus în mod firesc la romanizarea populației locale, atât în dreapta cât și în stînga Oltului (Muntenia). Faptul se explică prin aceea că și în perioada cît n-a fost sub stăpînire efectivă romană, vestul Munteniei (și chiar întregul ei teritoriu !) a fost continuu supravegheat și dependent din punct de vedere economic și politic de Imperiul roman. Așa încît, a vorbi de așezări și necropole daco-romane atât la vest, cât și la est de Olt, ni se pare corect.

Cercetările pe care le-am efectuat la Scornicești, Colonești-Mărunței, Guești și Vulturești, arată că nu se mai poate susține nici ipoteza conform căreia, la vest de linia trasalutană, influența romană este mai puternică decît în restul Munteniei. Pornind de la faptul că în necropola de la Chilia ceramica dacică lucrată cu mîna este puțină și întîmplător lipsește ceașca dacică (menționăm că în așezare nu s-a făcut decît un mic sondaj), iar în așezările de la est de linia trasalutană ceramica lucrată cu mîna este mai numeroasă, unii cercetători căntau să pună acest lucru pe seama influenței romane mai puternice în vestul decît în centrul și estul Munteniei²⁹. Cercetătorilor respectivi le scăpa însă din vedere faptul că comparau situația dintr-o necropolă (Chilia), cu cea din așezări. Or, este știut că și în cadrul culturii carpilor din Moldova, în necropolele din faza tîrzie, ceramica lucrată cu mîna este foarte puțină³⁰. Și să nu uităm că la Chilia, din cauza poziției așezării și a necropolei pe „Valea Ciorica”, cît și a acțiunii acizilor humici, ceramica lucrată cu mîna este foarte prost conservată (nu s-a păstrat nici un vas întreg)³¹. De altfel și în cadrul culturii Militari-Chilia din Muntenia și a celei de tip carpic din Moldova, ceramica lucrată cu mîna este mai frecventă în faza mai veche și mai puțină în faza mai tîrzie³².

Deși partea de vest a Munteniei a stat o perioadă mai lungă de timp sub stăpînire efectivă romană (în timpul existenței limes-ului trasalutan), totuși arheologic nu se constată diferențe între situația din centrul Munteniei și cea din vest, fapt ce arată că deși restul Munteniei nu a fost stăpînit efectiv cu excepția perioadei 101—117, totuși a fost continuu supravegheat de romani, așa încît, din punct de vedere economic și politic era dependent de Imperiul roman. Și la vest și la est de linia trasalutană s-au găsit fibule de tip roman, ace de os și bronz, fragmente de vase de sticlă și metal, chei de fier și bronz, amfore, opaițe și chiar *terra sigillata*, monede, tezaure monetare, fragmente ceramice cu inscripții latine (la Socetu, la vest de linia trasalutană și la Mătăsaru la est) etc. Mai mult, în centrul Munteniei, la București-Tei, s-au descoperit două statuete de bronz, reprezentînd pe zeul Apollo și zeița Venus, la Străulești un opaiț de bronz, la București-Militari 14 plăcuțe de la o *lorica squamata*, iar la Mătăsaru, ustensile medicale, o *insignă de beneficiarius*, o placă de la o centură militară (*cingulum militiae*), un *pilum*, o linguriță de argint etc., obiecte care lip-

sesc pînă în prezent la vest de linia transalutană. Iată argumente care arată că procesul de romanizare s-a petrecut în tot acest spațiu, paralel cu cel din Dacia romană și în judecarea lucrurilor să nu uităm că pe teritoriul Munteniei treceau drumurile comerciale ce legau Moesia Inferioară de Dacia, iar sudul Munteniei a rămas roman (romano-bizantin) și în secolele IV—VI e. n.

Un fapt ce trebuie subliniat este acela că atacul carpile din 245—247 și părăsirea de către trupele romane a castrelor (castelelor) de pe linia transalutană nu a provocat distrugerii așezărilor daco-romane (de tip Militari-Chilia), nici măcar a celor din apropierea castrelor (castelelor), așa cum s-a constatat la Dulceanca și Colonești-Mărunței, această din urmă așezare aflându-se în apropierea castrului de la Filfani. De altfel, nici carpii și nici romanii nu aveau interesul s-o facă, ci din contră, căutau să protejeze aceste așezări în care locuiau și daco-carpi și unii dintre veteranii care făcuse serviciul militar pe linia transalutană și se stabilise aici.

De asemenea, prezența unor așezări chiar pe malul stîng al Oltului, dintre care amintim pe cele de la Ipotești și Vulturești, în care s-au făcut sondaje arheologice și se datează în a doua jumătate a secolului al III-lea și în primele decenii ale secolului al IV-lea e.n., arată că romanii n-au interzis localnicilor să locuiască în imediata apropiere a frontierei (*Limes Alutanus*), nici după ce ei s-au retras de pe limes-ul transalutan. La fel, așezările n-au fost afectate nici de retragerea stăpînirii romane din Dacia în vremea lui Aurelian. Acest lucru arată că soldații romani nu-i considerau pe daco-romanii din zonă dușmani și de aceea n-au creiat „spațiu de siguranță” (lipsit de populație) nici de-a lungul limes-ului alutan, nici a celui transalutan, așa cum procedase la începutul și mijlocul secolului I e.n. (pe vremea lui Augustus și Nero) pe linia Dunării de Jos.

În legătură cu retragerea stăpînirii romane, în prezent, se conturează tot mai limpede teza că Dacia nu a fost pierdută de Imperiu în urma unor înfrîngerii militare la nordul Dunării, ci ea a fost abandonată din motive strategice, socotind că retrăgîndu-se pe linia Dunării, pe un front mult mai scurt, întărit cu trupe aduse din Dacia, se va pune capăt incursiunilor făcute de carpi și goți în teritoriile romane de la sud de Dunăre.

În legătură cu această problemă, reține atenția faptul că în timpul săpăturilor arheologice de la Stolniceni-Rîmnicu Vilcea unde este localizată Buridava romană, s-au identificat stratigrafic șase niveluri de locuire: cinci se datează în perioada Traian-Aurelian, iar al șaselea, prin materialele și complexe descoperite, aparține carpile. Pătrunderi de carpi s-au constatat și pe teritoriul Daciei intracarpatică, cele mai semnificative fiind cele de la Șopteriu, jud. Bistrița Năsăud. Tot în această zonă au pătruns și grupurile de daci liberi din vest, așa cum dovedesc descoperirile de la Cipău-Girle, jud. Mureș³³. Aceste descoperiri din Oltenia și Transilvania arată că după retragerea stăpînirii romane din Dacia, cei care pătrund pe teritoriul fostei provincii sînt daci liberi și nu goții, așa cum au susținut unii învățați români și străini. Goții se vor infiltra pe teritoriul fostei provincii Dacia (numai în zona intracarpatică) abia în a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n.

Așa încît, se poate spune că pierderile de populație suferite de provincia Dacia ca urmare a retragerii armatei și a unei părți din populația înstărită au fost compensate prin pătrunderea unor grupuri de daci liberi. Subliniem faptul că este vorba de grupuri de daci liberi, deoarece și în est și în vest, cea mai mare parte a lor au rămas pe teritoriul de baștină,

așa cum arată descoperirile arheologice. Încercările făcute de unii cercetători³⁴ de a „demonstra” că toți dacii liberi, în special carpicii din Moldova, au pătruns pe teritoriul fostei provincii Dacia sau în Imperiu, ca urmare a presiunii goților, care le-au ocupat teritoriul, sînt infirmate de cercetările arheologice, care atestă că etnicul de bază din cadrul culturii Sîntana de Mureș era cel daco-carpic, goții și sarmații fiind în număr mai mic. Goții reprezentau însă pătura conducătoare, dominînd din punct de vedere militar și politic pe autohtoni, în calitatea lor de federați ai Imperiului roman.

Grupurile de daci liberi, pătrunse pe teritoriul fostei provincii Dacia, au revitalizat elementul daco-roman, făcînd-l să reziste și să iasă victorios din confruntările cu diverși migratori. Se constată în mod clar că oamenii pămîntului, respectiv populația rurală din Dacia post-romană și Scythia Minor, compusă din daco-romani și daci liberi, a rămas de nezdruccinat în spațiul carpato-danubiano-pontic, trăind în anonimat (ca agricultori și crescători de vite) într-o vreme cînd era auzită tot mai puternic zarva și teama stirnită de migratori, care atacau Imperiul, fapt ce explică de ce localnicii pașnici nu apar în izvoarele scrise. Această populație formată din daco-romani și daci liberi, stă la temelia poporului român.

NOTE

¹ Cf. S. Morintz, *Novyj oblik dakijskoj kultury b rimskuju epohu (Otkrytija b kilii, rn. Vedja, obl. Pitești)*, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 402—407.

² Cf. Gh. Bichir, *Vestigii ale geto-dacilor din epoca romană la Scornicești, jud. Olh, Thracodacica*, 7, 1986, p. 112—128.

³ Idem, *Săpăturile de la Colonești-Guești*, Materiale, Tulcea, 1980, p. 261—264.

⁴ Idem, *Chronologie et datation de la Civilisation Militari-Chilia*, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 161—163, 169, 177.

⁵ Idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 2, 123—124, harta de la pl. I/2. Se va cita mai departe *Geto-dacii*.

⁶ Idem, *Les Sarmates au Bas-Danube*, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 193; idem, *Sarmații și relațiile lor cu geto-dacii* (II), „Revista de istorie”, 38, 1985, 12, p. 1166.

⁷ Idem, Dacia, N.S., 21, 1977, N.S., 21, 1977, p. 192, pl. 25/1; Gh. Bichir și M. Butoi, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 137—140, fig. 1/3—4; M. Butoi, A. Mincă, Materiale, Oradea, 1979, p. 273—274.

⁸ Cf. *supra*, nota 5.

⁹ Vezi Gh. Bichir, *Relațiile dintre sarmați și geto-daci pînă la sfîrșitul secolului I e.n.*, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 212.

¹⁰ Pentru ritul și variantele de ritual funerar folosite de autohtoni în această vreme, vezi Gh. Bichir, *Geto-dacii*, p. 14—19.

¹¹ Cf. S. Morintz, *op. cit.*, p. 395—401 și Gh. Bichir, *Thracodacica*, 7, 1986, p. 120—127.

¹² Vezi Gh. Diaconu, *Archäologische Angaben über die Taifalen*, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 304 și urm; idem, *Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tirgșor-Olteni)*, SCIV, 15, 1964, 4, p. 471—476, 478—481; idem, *Tirgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.* București, 1965, p. 31, 33, 35, 118 și urn.

¹³ Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 35; idem, *Archaeology and History of the Carpi*, I, Oxford, 1976, p. 23; idem, *Geto-dacii*, p. 18—19, unde se discută problema.

¹⁴ Vezi întreaga documentare în *Geto-dacii*, p. 3—13, 25—28, 80—83, 99—100.

¹⁵ Vezi I. Glodariu și E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 14—58.

¹⁶ Cf. Mioara Turcu, *Cuptorul pentru redus minereul de fier descoperit la Bragadiru (sec. II—I î.e.n.)*, *In memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 389—393.

¹⁷ Cf. N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Cluj, 1970, p. 43.

¹⁸ Cf. Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 16—17; Șt. Olteanu, *Roumains, Slaves et nomades dans le processus de valorisation du mineral de fer du territoire roumain aux IVe—XIe siècles de n.è.*, Dacia, N.S. 22, 1978, p. 299—302.

¹⁹ Cf. Gh. Bichir. *op. cit.*, p. 24.

²⁰ *Ibidem*, p. 4 și urm.

²¹ *Ibidem*, p. 86—94.

²² *Ibidem*.

²³ Cf. *supra*, nota 1.

²⁴ Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 48.

²⁵ Vezi Ioan Bogdan Cătănciu, *Limesul roman în sectorul de sud-est al Daciei*, In *memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 54—56; idem, *Muntenia în sistemul defensiv a Imperiului roman*, Rezumatul tezei de doctorat, București, 1984, p. 19.

²⁶ Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 65—79, 105.

²⁷ Se pare că tezaurul a conținut 4500 piese. Cf. Maria Chițescu și Eugenia Popescu, *Tezaurul monetar imperial de la Simburești (jud. Olt)*, SCN, 6, 1975, p. 223—227; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 62—63.

²⁸ *Ibidem*, p. 42—43; idem, *Date noi cu privire la romanizarea Munteniei* SCIVA, 29, 1978, 3, p. 390—395.

²⁹ Vezi S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, p. 119.

³⁰ Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 34—35; idem, *Archaeology and History of the Carpi*, I, p. 22—23.

³¹ S. Morintz, *op. cit.*, p. 397—401.

³² Vezi analiza detaliată în monografiile noastre citate *supra* la nota 13.

³³ Cf. Gh. Bichir, *I Dacii liberi dei secolii II—IV d.C. fattori di permanenza e di continuità nella regione carpato-danubiana*, „Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali”, IV, 7, 1982, p. 60—61, unde se dau și trimiterile necesare.

³⁴ Este vorba de acei cercetători care susțin că Cultura Sintana de Mureș aparține numai goșilor.

LA CONTINUITÉ DES DACES À LA FRONTIÈRE SUD-EST DE LA DACIE ROMAINE

Résumé

L'auteur présente une synthèse des résultats des recherches archéologiques effectuées au cours des deux dernières décennies en Valachie d'ouest entre le *Limes Alutanus* et le *Limes Transalutanus* et relève que les données archéologiques rejettent la thèse suivant laquelle les contrées l'ouest de la Valachie n'ont été pas habitées au cours du IIe siècle et la première moitié du IIIe siècle de notre ère (l'existence du limes transalutanus).

Entre les deux lignes de fortifications on connaît à présent à la frontière sud-est de la Dacie environ trente localités où l'on a mis à jour des vertiges datant des IIe — IVe siècles de notre ère.

Il est montré que les Goths n'ont pénétré pas dans cette région intensément habitée par les Daco-Romains et que les Sarmates s'y sont sporadiquement infiltrés seulement après l'abandon pas les troupes roumaines du limes transalutanus, en 245—247.

Les découverts archéologiques de cette zone soumise temporairement à la domination de l'Empire et constamment contrôlée révèlent que nous avons affaire à une population identique à celle des établissements ruraux de la rive gauche de l'Olt, respectivement la province de la Dacie.

ELEMENTE DE ISTORICITATE ÎN MEMORIA POPULARĂ. AMINTIREA DACILOR ȘI A ROMANILOR

ALEXANDRU MADGEARU

O recentă lucrare¹ a adus în discuție o chestiune insuficient abordată în istoriografia noastră: folosirea izvoarelor etnologice de către istoriografie și, pe de altă parte, studierea acestora prin metodele specifice științei istorice. *Mărturiile orale sînt izvoare istorice* și pot fi studiate ca atare. „Este evident că adeseori tradițiile de oralitate pot exprima direct și inteligibil informații privind unele evenimente considerate ca istorice. Mai mult chiar, valorile culturale locale — proprii tradițiilor de oralitate — imprimă, în analiza etnoistorică, o anume semnificație particulară evenimentelor narate”². Nu intenționăm să reluăm aici considerațiile din cartea citată, care se revendică între altele (așa cum era firesc) de la lucrarea fundamentală a etnologului belgian Jan Vansina³. Ne propunem însă o discuție asupra posibilității și modalității transmiterii pe cale orală a unor informații de natură istorică pe o perioadă îndelungată.

Există trei tipuri de *mărturii orale*: povestirea (relatarea unui martor ocular), zvonul și tradiția orală⁴. Primele două categorii constituie izvoare ale istoriei orale care abordează evenimentele contemporane informatorilor⁵. Ele nu intră în problematica studiului nostru. În concepția lui J. Vansina, tradiția orală include diferitele genuri folclorice care cuprind informații despre trecut, care se transmit de la o generație la alta⁶, fiind definită drept „all verbal testimonies which are reported statements concerning the past”⁷. Informații orale cu posibil caracter istoric se pot găsi, însă, în mai multe specii folclorice; tradiția istorică populară nu este decît una dintre ele, căci nu trebuie să confundăm categoria de tradiție a lui Vansina (atît de largă), eu o specie folclorică aparte. Tradiția este definită ca „o povestire cu caracter informativ-explicativ, relativ redusă, axată pe un singur episod, prin intermediul căreia nu se relatează o informație privind trecutul (. . .)”⁸. Ea este diferită, prin tematică și structură, de legendă, care este o creație artistică și, deci, o transfigurare a realului. Și N. Densușianu definea tradițiunea delimitîndu-o de legendă, al cărei fond „este mai mult fabulos”⁹. Tradițiile propriu-zise înregistrează uneori „fapte păstrate în memoria maselor fără nici un adaos, fără nici un fel de deformare, în cea mai simplă expresie posibilă”, prin „simplă transmitere, din generație în generație, a amintirii”¹⁰. Toponimele cu rezonanță istorică pot fi omologate tradițiilor istorice și studiate ca atare¹¹, întrucît și ele au un caracter informativ-explicativ și se transmit de la o generație la alta.

Deci informațiile de natură istorică păstrate de memoria populară pot fi furnizate de: tradiții istorice, toponime, legende istorice și cîntece epice sau alte creații poetice. Tradițiile și toponimele sînt mărturii, iar celelalte sînt creații artistice. Dar în ce măsură păstrează poporul aminti-

rea unor fapte istorice? Și cât timp persistă aceste amintiri în memoria populară?

Documentul de oralitate este, după cum spunea J. Vansina, un „miraj al realității”¹². El nu reproduce realitatea istorică, ci este o reprezentare deformată și subiectivă a ei. Dar aceasta este ceva specific și izvoarelor scrise, care reflectă o anumită poziție și o atitudine selectivă față de evenimente¹³. Mărturiile de oralitate sînt reprezentările corespunzătoare unei anumite mentalități „tradiționale”, fie că este vorba de societăți „primitive”, fie că este vorba de cultura populară „subalternă” din societățile europene (fiind cazul deci și al culturii populare românești).

Ceea ce este specific societăților tradiționale este caracterul anistoric, ori mai bine zis anticronologic și antievenimential al imaginii despre trecut; abolirea faptelor concrete și reducerea lor la arhetipuri și modele-exemplare situate într-un timp mitic, al originii lor, sau în orice caz, ignorarea adevăratei succesiuni cronologice a faptelor¹⁴. De aceea, după cum bine arăta un reputat folclorist, „Memoria populară este și nu este istorie. Este istorie, întrucît păstrează, cu o forță de viață uneori uimitoare, amintiri de fapte, rămășițe de forme de viață, de practici, de obiceiuri, de credințe, urme ale felului de a gândi, ale chipului de a înțelege viața și lumea, din cele mai diferite epoci, corespunzînd diferitelor stadii în evoluția societății umane, de la omul preistoric pînă la cel de azi. Nu este istorie, pentru că toate acestea nu sînt sistematizate, înșirate pe firul însuși al acestei evoluții, în ordinea în care s-au succedat plasate în spațiile unde s-au petrecut. Între ele stau adesea goluri imense de timp și de spațiu”¹⁵.

Personalitățile istorice dăinuie în memoria populară numai în măsura în care dobîndesc un caracter exemplar, „arhetipal”, cînd „depășesc condiția lor istorică, unică și irepetabilă”¹⁶. Avînd un caracter exemplar, eroul tradițiilor este un personaj idealizat, care reprezintă nu atît personajul istoric respectiv, cît chintesența mai multor personaje similare sincretizate într-un erou unic¹⁷.

Ca orice document, de altfel, tradițiile se află sub influența valorilor culturale proprii unei societăți, a mentalităților. Este vorba de: valori care determină ce anume semnificație trebuie dedusă din evenimentele descrise; concepte culturale despre evoluția istorică; valori culturale care determină idealurile cărora se conformează tradițiile. Corespunzător acestor valori culturale are loc o idealizare a trecutului¹⁸, ceea ce nu este altceva decît raportarea la modelele exemplare asociate timpului mitic, idealizare legată de tendința general-umană de percepere a evoluției ca regres¹⁹. În primul rînd în conformitate cu aceste valori culturale, mărturia inițială din lanțul tradiției selecționează evenimentele care merită a fi transmise și stabilește semnificația ce le trebuie dată²⁰. Iată deci că ab initio tradițiile sînt influențate de mentalitatea respectivă, ele fiind astfel o înregistrare a evenimentelor istorice. După cum spuneam, acest fapt este în măsură mai mică ori mai mare comun majorității izvoarelor istorice. Ceea ce este cu adevărat specific tradiției orale este chiar faptul că ea nu este fixată (în scris) ci se transmite oral, existînd deci posibilitatea alterării și a acestei mărturii inițiale. Fiecare mărturie din lanț este o adaptare a tradiției la valorile culturale, este implicit o mărturie despre aceste valori, despre aceste mentalități²¹. De asemenea, alterările survin și datorită altor cauze: crearea de variante, contaminări cu alte tradiții, uitarea unor amănunte. Tradiția se află într-o strînsă corelație cu inovația, care se naște atît în procesul de transmitere, cît și datorită acculturății²².

Iată deci că tradițiile orale oferă date nu pentru o istorie reală, ci pentru o istorie imaginară. Or, tocmai aceasta face din ele un fertil domeniu de cercetare pentru istoria mentalităților²³. Dealtfel, surprinzător de modern²⁴, Bălcescu spunea în 1845 că poeziile populare, folclorul în general, arată „ideile și simțămintele veacului”²⁵.

Pe scurt, amintirile istorice păstrate de memoria populară (în diferitele forme ale ei) sînt cele care înseamnă ceva pentru omul tradițional, faptele „memorabile”, considerate importante și care se pot raporta la sistemul de valori al culturii populare²⁶. Desigur, pot exista tradiții care nu se raportează la un model ideal(izat) al trecutului; tocmai în virtutea acestui fapt, se poate spune că în acest caz nu există alterări²⁷, sau că ele țin doar de procesul transmiterii. Pe de altă parte, însă, trebuie să fim foarte circumspecți în privința autenticității tradiției, în sensul că ea poate fi inventată de „culegător”, mai ales cînd ea se referă la un trecut îndepărtat; căci asemenea tradiții nealterate și neidealizate nu pot supraviețui prea mult în memoria populară (vezi mai jos). De asemenea, în cazul toponimelor istorice, această necesitate a raportării lor la o tipologie exemplară nu este obligatorie. Tradiții de o factură specială, toponimele pot păstra amintirea unor fapte care altfel nu au fost reținute ca atare de memoria populară. De pildă, există atîtea toponime care păstrează numele pecenegilor și cumanilor (Peceneaga, Pișineaga, Comana, Comani, etc.) fără a exista și tradiții sau legende despre aceste neamuri, care pot fi însă asimilate, în tradiții, tătarilor, care apar frecvent, fiind un caz de exemplaritate (reprezentîndu-i, în general, pe toți migratorii).

Tradiția orală are și o anumită funcție în cadrul societății care o conservă, funcție care este de fapt motivația transmiterii ei. Poate fi vorba de funcții estetice, moralizatoare sau — în cazul societăților africane unde tradițiile sînt oficiale și instituționalizate — politice și ideologice²⁸. Evidență că atunci cînd vorbim de aceste funcții, avem în vedere conceptul de tradiție al lui Vansina, nu cel delimitat de I. Oprișan. În cazul tradițiilor propriu-zise, funcția este informativă sau explicativă. Dar ea este întrucîtva și una politică. Păstrarea acestor amintiri istorice — bunăoară a conștiinței originii romane — a fost un mijloc de apărare a individualității etnice românești de-a lungul istoriei, după cum același rol l-au avut limba și credința. Antonio Bonfini, scria la sfîrșitul veacului al XV-lea că românii se luptă pentru supraviețuirea limbii lor mai mult decît pentru viața lor: „non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur”. Păstrarea tradițiilor istorice referitoare la diferite epoci ale trecutului nostru poate fi considerată o formă a conștiinței de neam, desigur fără a fi vorba în mediul popular de o politică conștientă a amintirilor istorice²⁹. Faptul trebuie privit în legătură cu conservarea altor elemente arhaice în obiceiuri, etnografie, artă populară.

Astfel că a doua chestiune ce trebuie dezbătută este cea a duratei amintirilor istorice în memoria populară. Arnold Van Gennep ajungea la concluzia că ea este de circa 5—6 generații, adică de cel mult 200 de ani — opinie în general acceptată de folcloristică³⁰. „După această limită, faptul își pierde coordonatele care îl individualizează, se „dezistoricizează” și este asimilat cu altele asemănătoare, puse pe seama unui alt personaj de largă popularitate, încît nu se mai poate reconstitui evenimentul pe care îl oglindea”³¹. Însă cercetări mai recente vin să demonstreze că această limită nu funcționează totdeauna. J. Vansina arăta că veridicitatea unei tradiții nu este proporțională cu intervalul de timp, ci ea este dată în

primul rînd de metoda de transmitere a tradiției³². Astfel, se arăta că există tradiții care conservă memoria faptelor petrecute cu un mileniu în urmă³³; pe de altă parte, un folclorist islandez considera (referindu-se la saga) că memoria populară la popoarele cu un nivel mai înalt de civilizație (în speță cele europene) este mai tenace și mai veridică³⁴. Într-un studiu monografic recent, Ovidiu Birlea revenea asupra chestiunii, arătînd că amintirile istorice pot supraviețui și mult peste limita lui Van Genep, datorită adaosurilor fantastice, „legendare”. „Sub acest înveliș protegitor împotriva uitării, faptele au putere de dăinuire mai mare, uneori de întindere excepțională, aproape neverosimilă”³⁵. Cu alte cuvinte, este vorba de adaptarea realității istorice la mentalitatea tradițională. Este evident că în această situație nu mai putem vorbi de o transmitere — fie ea și deformată — a unor fapte istorice, într-un timp îndelungat, ci de păstrarea unor *elemente de istoricitate* integrate unei narațiuni legendare (căci în acest caz nu mai avem de-a face cu tradiții propriu-zise, ci cu legende sau eventual cu creații poetice)³⁶. A susține existența unor elemente de istoricitate în creațiile artistice populare nu înseamnă deloc a cădea în concepția „istoricistă” manifestată mai ales în etapa romantică a folcloristicii noastre, care vedea în literatura populară documente despre evenimente istorice. „A căuta istorie adevărată în opera de artă este o tentativă vulgarizatoare de a devia arta de la funcția ei fundamentală”³⁷. Elementele de istoricitate care supraviețuiesc în memoria populară sînt integrate creațiilor artistice, în măsura în care ele corespund și pot fi încadrate tipologiilor legendei sau cîntecului epic. Astfel, s-ar putea spune că legendele istorice (și cîntecurile epice) transfigurează semnificativ nu atît realul, cît tradițiile care reflectă realul. Alături de aceste elemente de istoricitate, ele sînt și mărturii ale mentalității epocii în care au fost create³⁸ (ceea ce afirma și Bălcescu la vremea sa); doar în aceasta ar putea consta caracterul de izvor istoric al acestor creații folclorice. Elementele de istoricitate nu pot juca rolul de date folosibile pentru reconstituirea unor evenimente istorice. Ele nu sînt argumente sau dovezi ale unei cercetări, ci sînt chiar obiectul acestei cercetări. Veridicitatea lor trebuie demonstrată prin studierea în comparație cu alte categorii de surse.

De fapt, de cele mai multe ori, elementele de istoricitate din legende se rezumă doar la simpla amintire a unor nume³⁹. Nu este mult, dar este îndeajuns de important faptul, bunăoară, că poporul își amintește de numele împăratului Traian. Aceste nume sînt ceea ce J. Vansina numește „setting” — localizarea — și anume, numele personajelor și locul evenimentului. Localizarea este un element structural al narațiunii legendare⁴⁰. Întrucît ea nu joacă un rol funcțional în structură (precum episoadele narațiunii), localizarea se poate schimba cu ușurință. Acest fapt este legat de apariția variantelor, dar poate sta și la originea unor falsificări⁴¹. De aceea, se impune un atent studiu critic asupra localizărilor întîlnite în legende. Deci, o primă condiție a păstrării timp îndelungat a elementelor de istoricitate o constituie integrarea lor într-un ansamblu mitic sau într-o tipologie a faptelor exemplare. Astfel că multe tradiții istorice propriu-zise supraviețuiesc transformate în legende. Însă nu toate tradițiile s-au conservat datorită acestei condiții, ci în virtutea alteia: folosirea unor anumite mijloace „mnemonice”. Este vorba de anumite elemente ale peisajului geografic, naturale sau artificiale: ele pot da naștere, adeseori, la diferite tradiții și legende locale⁴². De aceea, toponimele au o mare putere de dăinuire, conservînd multe dintre tradițiile referitoare la epoci îndepărtate.

O. Birlea arăta că „s-a constatat că au putere mare de dăinuire figurile și faptele legate de urmele materiale, îndeosebi de construcții”⁴³ (adică movile, cetăți, valuri, drumuri, poduri). Chiar Miron Costin sesiza aceasta, fiind spunea despre Traian: „cărui împărat numele trăiește între noi pînă astăzi cu șanțul ce să dzice Troianul”⁴⁴. Căci, într-adevăr, există diverse tradiții și legende care se referă la o epocă foarte îndepărtată a trecutului nostru. Alături de numeroasele tradiții despre Traian sau în general despre epoca romană, există și unele în care este prezentă amintirea vagă a dacilor — de pildă cea, atît de importantă, transmisă de Stolnicul Constantin Cantacuzino⁴⁵. Aceste tradiții în care se păstrează amintirea dacilor și a romanilor, mai numeroase decît s-ar putea crede, sînt răspîndite prin diferite culegeri de folclor sau în alte lucrări cu caracter de istorie locală, geografie, etc. Un studiu asupra lor, potrivit exigențelor științei contemporane, rămîne un deziderat. Ceea ce a făcut N. Densușianu în a sa „Dacia preistorică” (1913) este un exemplu de cum nu trebuie să se scrie istorie: utilizarea acestor tradiții drept izvoare, dar fără a se apela deloc la cel mai elementar spirit critic.

Prezentul studiu se vrea o introducere teoretică la o lucrare mai amplă asupra amintirii dacilor și romanilor în memoria populară românească, într-o abordare făcută în lumina considerațiilor făcute aici. În mod concret, o serie de tradiții vor fi analizate într-un viitor articol, „Etnogeneza și conștiința populară românească. Timp mitic și timp istoric”. În aceste pagini ne menținem la nivelul unor considerații teoretice și metodologice. Lucrarea nu va fi o încercare de reconstituire a istoriei pe baza tradițiilor și a legendelor, așa cum a vrut N. Densușianu; ar fi o utopie. Ci va fi un studiu asupra tradițiilor în sine, asupra modului în care ele au transmis și deformat amintirile istorice atît de îndepărtate, și de asemenea, asupra modului în care unele tradiții au fost ulterior influențate de cultura scrisă, sau au fost falsificate. Jacques Le Goff numea această influență cultă exercitată asupra folclorului o „acculturație internă”⁴⁶. Se vorbește tot mai mult de societăți sau culturi „metisate”, în care coexistă și interacționează cultura orală populară și cea scrisă a elitelor⁴⁷. Cercetările arată că în folclor a intrat multă materie „cultă”, alterată potrivit modelelor culturale populare⁴⁸. Dar în societatea feudală românească nu a existat o diferență esențială între tipurile de cultură ale celor două clase. Nici clasa feudală nu depășise în mod semnificativ nivelul oralității. Sînt numeroase mărturiile unor autori străini despre neștiința de carte a unor boieri sau chiar preoți. Există la Cantemir, la Stolnicul Cantacuzino, unele opinii depreciative la adresa culturii populare, dar dincolo de aceste afirmații, la noi nu a existat o ruptură profundă, ca în Occident^{48bis}. Acesta este și un motiv al păstrării tradițiilor orale, căci tradiția istorică scrisă era slabă. Diferențierile apar în sec. al XVIII-lea, prin grecizarea clasei conducătoare, și apoi în al XIX-lea, prin occidentalizarea ei. Doar după sec. al XVIII-lea era posibilă o acculturație; dar, de fapt, ea nu se manifestă decît din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, căci pînă atunci nu exista posibilitatea materială de transfer a unor elemente din cultura majoră (ne referim doar la cunoștințe istorice). Anterior, influențele au venit doar din partea cărților populare care, deși scrise, nu fac parte din cultura hegemonică propriu-zisă (dovadă, cele cu caracter religios sînt adeseori declarate eretice de către Biserică). Un exemplu de asemenea influență este numele „Antina” (de care sînt legate și niște tradiții) dat de țărani ruinelor Romulei de la Reșca, lângă Caracal. El redă de fapt forma, întilnită

în redacțiile românești ale *Alexandriei*, a numelui Athenei⁴⁹. Legendele create în jurul acestui nume sînt localizări ale unor episoade din romanul popular. În sec. al XIX-lea, generațiile tinere au început să intre în contact cu cultura hegemonică — prin școală, prin armată, etc., iar apariția de relații capitaliste în mediul rural a fost și o condiție a acculturăției din partea culturii hegemonice. Astfel, Grigore C. Buțureanu constata curegret în 1890 că tînăra generație uită vechile legende, adoptînd în contactul cu lumea din afara satului, un folclor mai degrabă suburban⁵⁰. Acculturația s-a făcut, deci, atît prin dispariția unor elemente ale culturii tradiționale, cît și prin includerea în cadrul ei a unor elemente culte, de origine cãrturãreascã, pãtrunse în circulația oralã pe diferite cãi, dar îndeosebi prin școalã (cu observația cã gradul de școlarizare a țãrãnimii a fost mic). S.F.I. Marian consemna astfel o legendã, culeasã de la doi bãtrîni din satele Frumosuși Dragoșã, în care e vorba de daci și de rãzboaiele purtate de Traian împotriva lor. Evenimentele sînt descrise cu amãnunțime urmînd evenimentele istorice cunoscute, inclusiv episodul ascunderii comorilor lui Decebal (numit „Pașa dacilor”!) sub albia unui rîu, care aici e Ceremușul. Legenda mai afirmã cã huțulii din Bucovina sînt urmașii dacilor — o idee care circula în epocã⁵¹. Marea asemãnare cu istoria realã, urmatã în toate amãnunțele, ne aratã cã în acest caz este vorba de o influență cultã⁵². Dar nu de un fals, cãci e greu de crezut cã un folclorist de seriozitate lui S.F. Marian ar fi „fabricat” literaturã popularã, din motive patriotice.

Într-adevãr, în cazul mai ales al tradițiilor despre daci și romani se pune problema în ce mãsura culegãtorii le-au transmis în mod fidel, fãrã a falsifica sau a interveni în structura relatãrilor. Filologul italian Carlo Tagliavini aprecia pe bunã dreptate cã trebuie privitã „con un certo scetticismo e temer sempre un trucco o un ingenua falsificazione d'un editore di produzioni popolari, ogni voce che ricorda l'antichità romana”⁵³. Perioada în care au început sã fie culese creațiile folclorice corespunde (nu doar la noi) epocii romantice. Romantismul a creat o predispoziție pentru falsuri patriotice, „cãci ideea de a rectifica, eventual de a plãsmui cîntece și basme pare fireascã unor oameni care se simt investiți cu misiunea de a impune lumii prezența spiritualã a națiunii lor și se identificã cu aspirațiile ei”⁵⁴. Și falsuri au existat; sã ne gîndim bunãoarã la acea pretinsã „Cronicã a lui Huru”⁵⁵. În domeniul culegerii de tradiții istorice sau de alte creații folclorice, asemenea falsuri erau, lesne de înțeles, mult mai ușor de fãcut, și la îndemîna micilor cãrturari rurali sau a altor persoane⁵⁶. Chiar dacã nu este vorba de falsuri depline, în unele cazuri se constatã intervenția în text a culegãtorului, introducerea unor elemente istorice care nu puteau fi cunoscute în popor. Așa a procedat în unele cazuri Vasile Alecsandri⁵⁷. În privința lui At. M. Marienescu, se pare cã mistificãrile de genul versului „fetișoare sabinoare” (Sabinele!) sînt opera informatorilor sãi, invãțători din Banat și Transilvania⁵⁸. În cazul rãspunsurilor la Chestionarul lui N. Densușianu, folcloristul A. Fochi afirmã cã „informatorii nu inventeazã în absolut nici o împrejurare (. . .) putem fi totdeauna siguri cã nici un referent nu minte sau contraface”⁵⁹. Cu toate acestea, se înțelege cã trebuie sã fim foarte circumspecți în cazul tradițiilor ce se referã la antichitatea daco-romanã, pentru care exista o predispoziție spre fabulație. Au fost trimise și unele legende care ni se par neautentice. Astfel, invãțătorul din Florești-Dolj „culegea” o legendã care vrea sã o reproducã pe cea a întemeierii Romei, și în care apare pinã și Titus Tatius, numit Tațu! Ea este combinatã cu o relatare despre rãzboaiele lui Traian cu dacii (în

text, „dașii”) ⁶⁰. Această formă, ca și cea de „Traiu”, pentru Traian, ne arată că învățătorul respectiv a căutat să fabrice niște forme pretins populare pentru aceste nume, necunoscînd însă faptul că în tradiții, Traian apare în varianta Troian, iar dacii în chiar această formă. Oricum, este un fapt pozitiv că în răspunsuri nu se consemnează amintirea în popor a unor nume istorice precum Ariapitu, Bicile, Burebista, Cotiso, Dromichete, Zalinoxis etc., pe care le căuta N. Densușianu prin chestionarul său. Faptul că răspunsurile nu aduc asemenea mărturii (imposibile) ne arată că informatorii, chiar dacă au mistificat, nu au mers prea departe. Dacă unii ar fi introdus în unele mărturii pe Decebal și Traian, pe daci și pe romani, ar fi făcut-o pentru că știau că poporul își amintește, în general, de aceste elemente istorice. În orice caz, trebuie spus că informațiile adunate prin răspunsuri la chestionare cu o valoare de izvor mai mică decît cele adunate de către folcloristul însuși ⁶¹, care nu este susceptibil de falsificare (bineînțeles, atunci cînd este vorba de un folclorist autentic).

Propunem în continuare o scară a credibilității informațiilor transmise de diferite izvoare. Desigur, ea este mai mult orientativă, căci autenticitatea unei mărturii de oralitate trebuie studiată de la caz la caz.

1. Certitudine maximă poate fi acordată documentelor oficiale (hri-soave, acte de hotărnicie, rapoarte diplomatice sau militare, hărți). Din păcate, aceste izvoare nu ne oferă de obicei decît date de natură toponimică. Totuși, unele documente de acest fel consemnează și tradiții istorice propriu-zise; este vorba, de pildă, de diferite atestări ale conștiinței populare a romanității.

2. O credibilitate destul de mare au relatările călătorilor străini sau ale altor autori străini (fără caracter oficial). Desigur că se impune o examinare de la caz la caz, în funcție de obiectivitatea generală a autorilor.

3. Cronicile medievale românești sînt și ele o sursă de tradiții populare. Ceea ce este valabil și pentru categoria anterioară de izvoare, trebuie să se discearnă informațiile de această natură de cele de origine cultă.

4. Culegerile de folclor făcute nu prin chestionare, ci personal de către folclorist. Aici autenticitatea e condiționată de posibilitatea existenței unei influențe culte. Cum aceste culegeri s-au întocmit începînd de prin a doua jumătate a sec. XIX-lea, trebuie avută în vedere o posibilă influență.

5. Chestionarele (Hașdeu, Odobescu, N. Densușianu). Valoarea lor de credibilitate depinde în mod fatal de buna-credință a informatorilor.

6. Informații întîmplătoare, consemnate în diferite lucrări. Credibilitatea lor este variabilă de la caz la caz, iar aceste izvoare nu se află în mod necesar pe ultimul loc. Un exemplu de asemenea informație (fără comentarii, acum): se consemnează că bunica soției lui G. Călinescu îi spunea acestuia: „să nu uiți că noi, cei de-aici (din Miercurea Sibiului — n. n.) sîntem daci!” ⁶²

Ceea ce este valabil pentru toate aceste categorii de izvoare, este necesitatea coroborării informațiilor aduse de diferitele feluri de asemenea izvoare (atunci cînd este posibil). Se înțelege că o informație capătă o mai mare certitudine dacă ea este adusă de un număr mare de surse (independente), pe cît posibil din categorii diferite. Din punct de vedere temporal, informațiile cele mai valoroase sînt cele consemnate mai de timpuriu (de exemplu din sec. XVIII), adică dintr-o perioadă în care posibilitatea de „acculturație internă” să fie minimă ori chiar nulă. De asemenea, autenticitatea unor mărturii de oralitate poate fi controlată și prin ceea ce am

putea numi — cu un termen preluat din arheologie — metoda chorologică. Altfel spus, cartarea locurilor unde avem atestate tradiții ne arată că există unele zone în care acestea se grupează. Dacă, de pildă, un învățător de prin Ialomița ar fi cules vreo tradiție (singulară acolo) despre Traian, am fi foarte îndreptățiți să ne îndoim de autenticitatea relatării.

Cercetînd pînă în prezent un număr destul de mare de tradiții, am constatat că ele se concentrează, cum spuneam, în anumite zone, cum ar fi Oltenia (în special fostul județ Romanați, Vâlcea, Mehedinți, Dolj), Țara Hațegului, Mărginimea Sibiului, și altele. Este vorba în primul rînd de părțile unde ocupația și locuirea romană a fost mai puternică. Dar, mai mult, se constată că această hartă a tradițiilor se suprapune în mare parte peste cea a vetrelor etnoculturale stabilite de N. Dunăre. O zonă-vatră etnoculturală este „o structură etnografică românească omogenă secole de-a rîndul, relativ densă, mult timp endogamă”⁶³. De asemenea, se mai constată că anumite genuri de tradiții sînt specifice anumitor zone. Astfel, în părțile Hunedoarei avem atestată destul de frecvent amintirea dacilor. Cea mai importantă tradiție de acest fel este cea consemnată de un autor maghiar, Gyorgy Rettegy, în anul 1760, care relatează că o delegație de țărani români de acolo s-au plîns de nedreptățile ce le sufereau, cu toate că — spuneau ei — sînt „mai vechi decît ungurii în această țară, fiind ei rămășițele vechilor daci”⁶⁴.

Un viitor studiu asupra tuturor acestor elemente de istoricitate din memoria populară, în cazul acesta asupra amintirii dacilor și a romanilor, poate să aducă unele precizări legate atît de problema etnogenezei românești, cît și de cea a dăinuirii timp îndelungat a conștiinței originii noastre daco-romane, și implicit de cea a continuității de locuire în spațiul vechii Dacii. Mai mult decît atît, păstrarea unor tradiții istorice despre o anumită localitate sau punct geografic atestă chiar o continuitate locală, sau altfel spus, că acei care au trăit în zona respectivă nu au părăsit-o niciodată⁶⁵. Faptul e în legătură cu teoria vetrelor etnoculturale mai sus amintită, iar N. Dunăre preciza că aceste vetre sînt ceea ce Iorga numea „Romanii populare”.

Tradițiile pot păstra detalii de istorie locală, care nu sînt cunoscute din alte izvoare. Dar cum în folclor localizarea este frecventă, nu putem avea certitudinea că un anumit eveniment s-a întîmplat chiar acolo unde spune tradiția. Este probabil, dar nu sigur⁶⁶. Nu ne interesează chiar atît de mult faptul, bunăoară, că la Govora se spune că ar fi avut loc o luptă între daci și romani⁶⁷, ci faptul că locuitorii își amintesc de luptele dintre daci și romani, și că asemenea tradiții de mare vechime sînt frecvente în Vâlcea. Nu ne interesează faptele istorice în sens pozitivist, ci amintirea populară despre aceste fapte. Un studiu asupra felului în care s-au păstrat, dar și cum s-au alterat elementele de istoricitate poate fi o sursă pentru studii mentalităților populare românești. Elementele de istoricitate din tradiții sînt mărturii ale reprezentărilor populare despre evenimentele și personajele istorice, ele putînd fi deci izvorul unei cercetări de imagologie. Modul în care au fost preluate influențele culte, în epoca recentă, este un indiciu al schimbărilor de mentalitate produse în țărănime în vremea respectivă. De ase nenea, falsurile sau intervențiile culegătorilor pot aduce contribuții la studierea a ceea ce am putea numi (cu un termen poate nu cel mai fericit) mentalitatea „mic-cărturărească” a secolului al XIX-lea, dominată de entuziasm național (manifestat mai ales prin purism latinist),

romantism (întîrziat uncori) și lipsă de spirit critic, într-o vreme în care în istoriografia propriu-zisă era în curs de afirmare.

NOTE

- ¹ P. Simionescu, *Etnoistoria — convergență interdisciplinară*, București, 1983.
- ² *Ibidem*, p. 113.
- ³ Jan Vansina, *Oral Tradition. A Study in Historical Methodology*, Routledge & Kegan Paul, London, 1965.
- ⁴ *Ibidem*, p. 20.
- ⁵ Pentru preocupările recente de istorie orală vezi P. Simionescu, *op. cit.*, p. 79 și actele Congresului internațional de științe istorice de la București, august 1980, vol. I și IV(1); asupra deosebirii dintre istoria orală și tradiția orală, studiul lui E. J. Alagoa (vol. I, p. 529—530) și intervențiile lui Omar Kane (vol. IV, p. 458) și T. Lepkowski (*ibidem*, p. 474). De asemenea, Zoltán Rostás, *Documentele sociale și istoria orală*, în vol. *Semnificația documentelor sociale* (coord. S. Cheicea), București, 1985, p. 62.
- ⁶ J. Vansina, *op. cit.*, p. 144, cu tipologia tradițiilor orale.
- ⁷ *Ibidem*, p. 19. Definiții similare la H. Moniot, *L'histoire des peuples sans histoire*, în *Faire de l'histoire* (sous la direction de J. LeGoff et P. Nora), vol. I, Paris, 1974, p. 109, și H. Deschamps, *L'Ethno-histoire*, în *Ethnologie générale* (dir. J. Poirier), Paris, 1968, p. 1441.
- ⁸ I. Opreșan, *Considerații asupra tradiției istorice populare*, în *Academia RSR. Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte*, seria IV, tom 1, 1977—1978, p. 137.
- ⁹ N. Densușianu, *Cestionarul despre tradițiunile istorice și anticiclișle țărilor locuite de Români*, partea I, București, 1893, p. 4, nota 1; vezi și p. 5: tradițiile „nu au nimic miraculos” și sînt „simple narațiuni de evenimente petrecute”. „Dealtmîntrelea chiar și tradițiunile îmbrăcate în o formă poetică formează un prețios material în istoria dezvoltării omenirii, și istoricul va ști totdeauna să deosebească fondul real de forma poetică”.
- ¹⁰ Ov. Papadima, *Tradiția populară și Ștefan cel Mare*, în *Literatura populară română. Din istoria și poezia ei*, București, 1968, p. 432.
- ¹¹ Despre ele vezi I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 260—312; citeva considerații la Ion Donat, Troianul, în „*Lucașul*”, 18 martie 1978. Asupra toponimiei mitice: R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 459—474.
- ¹² J. Vansina, *op. cit.*, p. 76 și urm.; p. 164—173.
- ¹³ E. J. Alagoa, *Oral Tradition*, în *XVe Congrès international des sciences historiques. Actes*, vol. 1, Bucarest, 1980, p. 531; J. Vansina, *op. cit.*, p. 46, 172, 186.
- ¹⁴ M. Eliade, *The Myth of the Eternal Return, or Cosmos and History*, Princeton University Press, 1965, în special p. 37—44; A. Marino, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, 1980, p. 239—240; A. Fochi, *Cîntecul epic tradițional al românilor*, București, 1985, p. 14—15: caracterul anticronologic al narațiunii de tip oral; vezi și Ov. Papadima, *op. cit.*, p. 429. J. Vansina, *op. cit.*, p. 100—107. A. Van Gennep, *La formation des légendes*, Paris, 1917, p. 161—162, 166—167, 169; H. Deschamps, *op. cit.*, p. 1443—1444.
- ¹⁵ Ov. Papadima, *op. cit.*, p. 434.
- ¹⁶ A. Fochi, *op. cit.*, p. 17; O. Papadima, *op. cit.*, p. 430—431; S. Angelescu, *Poezica legendei*, în vol. *Ieșdele populare românești*, ed. de Octav Păun și S. Angelescu, București, 1983, p. 243.
- ¹⁷ D. Marmeliuc, *Figuri istorice românești în cîntecul popular al românilor*, în AARMSL, s. II, t. XXXV II, București, 1915, p. 2; O. Birlea, *Folclor și istorie*, în „*Revista de etnografie și folclor*”, XI, 1966, 1, p. 16; A. Fochi, *op. cit.*, p. 21, 71; O. Papadima, *op. cit.*, p. 430.
- ¹⁸ J. Vansina, *op. cit.*, p. 96; vezi și p. 14.
- ¹⁹ G. Camps, *La préhistoire. A la recherche du paradis perdu*, Paris, 1982, p. 8, 448 (Asupra acestei cărți, vezi recenziile în „*Revista de Istorie*”, nr. 12, 1985).
- ²⁰ J. Vansina, *op. cit.*, p. 97.
- ²¹ J. Vansina, *op. cit.* p. 21—23, 76, 97, M. I. Finley, *The Trojan War*, în *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 84, 1964, p. 1—9 arată că epopeile populare transmit mai mult mentalitatea epocii decît detaliile istorice propriu-zise.
- ²² Alberto M. Cirese, *Cultura egemonica e cultura subalterne. Rassegna degli studi sul mondo popolare tradizionale*, Palermo, 1974, p. 98—101.
- ²³ M. Novelle, *L'histoire et la longue durée*, în *La Nouvelle Histoire* (dir. J. LeGoff, etc.), Paris, 1978, p. 329—330; J. LeGoff, *Pour un autre Moyen Age*, Paris, 1978, p. 344—345; P. Simionescu, *op. cit.*, p. 84—90; H. Moniot, *op. cit.*, p. 109 și urm.; J. LeGoff, *Les mentalités. Une histoire ambiguë*, în *Faire de l'histoire*, vol. III, p. 81.
- ²⁴ Cum aprecia și Gh. Vrabie, *Folcloristica română. Evoluție, curente, metode*, București, 1968, p. 93—94.

²⁵ N. Bălcescu, *Cuvânt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor în Opere*, vol. I ed. de G. Zane, București, 1974, p. 96.

²⁶ J. Vansina, *op. cit.*, p. 97—99, 164. Dealtfel, această formalizare este mijlocul de conservare și transmitere a tradițiilor: J. P. Chretien, în *XVe Congrès...*, vol. IV, 1, p. 481—482.

²⁷ J. Vansina, *op. cit.*, p. 107. I. Oprișan, *op. cit.*, p. 138 se întreabă dacă nu cumva în tradiții, poporul „transmite faptele ca atare, denaturându-le prea puțin imaginea reală”, întemeindu-se pe excelentul studiu, asupra valorii istorice a tradițiilor consemnate de Ion Neculce, făcut de C. C. Giurescu (în vol. *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, p. 439—495). Trebuie să observăm însă că este vorba de tradiții culese la un interval de timp nu foarte mare după eveniment.

²⁸ H. Moniot, *op. cit.*, p. 111; J. Vansina, *op. cit.*, p. 47, 50—51, 77; A. Van Gennep, *op. cit.*, p. 16. S. Solheim, *Historical Legend-Historical Function*, în *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungariae*, vol. 19 (1970), p. 345—346 arată că există legende — și la popoarele europene — care pot dobîndi o funcție politică, de justificare a unor acțiuni.

²⁹ Există totuși un interesant caz de folosire a amintirii dacilor la țărani din Hunedoara, în 1760, ca argumentare a drepturilor lor (vezi mai jos).

³⁰ A. Van Gennep, *op. cit.*, p. 163; P. Caraman, *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români*, I, în *Anuarul Arhiviei de Folclor*, I, 1932, p. 55; D. Caracostea, *Metoda identificării istorice în folclor*, în *Poezia tradițională română*, vol. II, București, 1969, p. 147; H. H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească*, București, 1983, p. 44; H. Deschamps, *op. cit.*, p. 1443; O. Bîrlea, *loc. cit.*; M. Eliade, *op. cit.*, p. 43; B. Barry, *La chronologie dans la tradition orale du Wallo—essai d'interpretation*, în *XVe Congrès...*, vol. I, p. 520; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 440.

³¹ O. Bîrlea, *loc. cit.*

³² J. Vansina, *op. cit.*, p. 53.

³³ Omar Kane, în *XVe Congrès...*, vol. IV, 1, p. 459.

³⁴ Knut Liestøl, *The Origin of the Icelandic Family Sagas*, Oslo, 1930, apud R. M. Dorson, *The Debate over the Trustworthiness of Oral Traditional History*, în vol. *Volksüberlieferung* (hrsg. von F. Harkort), Göttingen, 1968, p. 26.

³⁵ O. Bîrlea, *Folclorul românesc*, vol. I, București, 1981, p. 130.

³⁶ Și P. Caraman, *op. cit.*, p. 56 considera că vitalitatea amintirilor istorice este mai mare atunci cînd ele se cristalizează în creații de valoare estetică.

³⁷ A. Fochi, *op. cit.*, p. 19—20.

³⁸ Vezi nota 21.

³⁹ Vezi A. Fochi, *op. cit.*, p. 106—107 în privința cîntecelor epice.

⁴⁰ J. Vansina, *op. cit.*, p. 62.

⁴¹ *Ibidem*, p. 64.

⁴² *Ibidem*, p. 38, 174.

⁴³ Vezi nota 36.

⁴⁴ Miron Costin, *Letopiseșul țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, ed. de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 43.

⁴⁵ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești...*, ed. de N. Cartoian și D. Simonescu, Craiova, 1944, p. 74—75: cuvîntul „dac” și pînă acuma „să aude de către vreun Român de cei bătrîni” cu sensul de om „moale căscăund și blăstămat”.

⁴⁶ J. LeGoff, *Pour un autre Moyen Age*, p. 346.

⁴⁷ Ph. Ariès, *L'histoire des mentalités*, în *La nouvelle histoire...*, p. 422. N. Wachtel, *L'acculturation*, în *Faire de l'histoire*, vol. I, p. 143; Opinii mai vechi, exagerate, prezentate de G. Vidossi, *Nuovi orientamenti nello studio aelle tradizioni popolari*, extras din *Rivista di sintesi letteraria*, Torino, I, 1934, p. 206; A. M. Cirese, *op. cit.*, vezi în special p. 11—12, 22. Despre deformarea tradițiilor sub impactul culturii scrise vezi și T. Mouctar Bah. în *XVe Congrès...* vol. IV, p. 478—479, și J. P. Chretien, *ibidem*, p. 480.

⁴⁸ A. M. Cirese, *op. cit.*, p. 21—22.

^{48 bis} Al. Dușu, *Călătorii, imagini, constante*, București, 1985, p. 199, 227, 237, 239, 242—23; Idem, *Carte și oralitate în cultura română în Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, vol. II, București, 1983, p. 236.

⁴⁹ Al. T. Dumitrescu, *Ler Împărat*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. XIII, 1912, p. 373—376; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, p. 229.

⁵⁰ Gr. C. Buțureanu, *Încă o donadă de stăruința românilor*, în „Arhiva Societății științifice și literare”, Iași, vol. II, 1890, p. 473—474.

⁵¹ S. Fl. Marian, *Tradiții populare române din Bucovina*, București, 1895, p. 3, 8.

⁵² Vezi O. Bîrlea, *Folclor și istorie*, p. 14; Idem, *Folclorul românesc*, p. 131.

⁵³ C. Tagliavini, *Divagazioni semantiche romene (Dal nome proprio al nome comune)*, în „Archivum Romanicum”, Geneva, vol. VII, 1928, p. 203.

⁵⁴ Paul Cornea, *Originile romanismului românesc*, București, 1972, p. 499.

⁵⁵ Vezi de ex. Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985, p. 39; D. Onciul, în *Serieri istorice*, ed. de A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1968, p. 493.

⁵⁶ Pentru „fabricarea” de către romantici a unor tradiții istorice populare vezi O. Birlea, *Folclor și istorie*, p. 14; Pentru toponime cu sonoritate istorică de inspirație cultă vezi I. Donat, *op. cit.*

⁵⁷ Gh. Vrabie, *Studiu introductiv la V. Alecsandri, Poezii populare ale românilor*, vol. I București, 1965, p. 39, 66.

⁵⁸ O. Birlea, *Prefață la At. M. Marienescu, Poezii populare din Transilvania*, București, 1971, p. XXII—XXIII.

⁵⁹ A. Focli, *Introducere la Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p. XVI. Vezi și I. Opreșan, *Studiu introductiv la N. Densușianu, Vechi cîntece și tradiții populare românești*, București, 1975, p. XXXIII—XXXIV.

⁶⁰ Vezi *Legende populare românești...*, p. 119—121.

⁶¹ J. Vansina, *op. cit.*, p. 29 arată că mărturiile obținute ca răspunsuri la anumite întrebări date sînt influențate chiar de către întrebările respective, în sensul că informatorul caută să dea un răspuns cit mai adecvat întrebării.

⁶² I. Bălu, *Viața lui G. Călinescu*, București, 1981, p. 148.

⁶³ N. Dunăre, *Teoria zonelor etnografice și vetrele etnoculturale de continuitate românească, în Oltenia. Studii și comunicări. Istorie, etnografie, științele naturii — Muzeul Olteniei, Craiova*, 1981, p. 248.

⁶⁴ I. Lupaș, *Răscoala țărărilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934 p. 26; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1979, p. 62.

⁶⁵ Vezi și R. M. Dorson, *op. cit.*, p. 35.

⁶⁶ M. I. Finley, *op. cit.*, p. 9 arată că valoarea de adevăr istoric a tradițiilor poate fi controlată doar prin compararea cu izvoare scrise. Altfel, rămînem doar în domeniul probabilității sau posibilului (Vezi și V. Răpeanu, *Studiu introductiv la Gh. I. Brătianu, Tradiția istorică despre înlemnirea statelor românești*, București, 1980, p. LXIX).

⁶⁷ *Matele Dicționar Geografic al României*, vol. IV, București, 1902, p. 158.

ÉLÉMENTS DE L'HISTORICITÉ DANS LA MÉMOIRE I O P U I A I R E . I E S O U V E N I R D E S D A C E S E T R O M A I N S

Résumé

L'étude analyse le problème de l'existence des souvenirs historiques dans la mémoire populaire, et celui de leur durée, dans le contexte des récentes préoccupations, d'ethnohistoire, lesquelles partent surtout du livre devenu classique de Jan Vansina, „De la tradition orale. Essai de méthode historique.” Il nous faut d'emblée une distinction terminologique entre la notion de „tradition” utilisée par J. Vansina, et la tradition en tant qu'espece folklorique particulière, définie comme telle par le folkloriste roumain Ion Opreșan. La tradition historique populaire est un récit à caractère informatif-explicatif, différant de la légende par thème et structure. Les toponymes à résonance historique sont susceptibles d'être assimilés aux traditions historiques. Tous les témoignages oraux sont — comme l'affirmait Vansina — un „mirage de la réalité”, parce qu'ils sont les représentations propres d'une certaine mentalité qui peut être dénommée „traditionnelle”. Dans les sociétés traditionnelles, la perception du passé est différente de celle „historique”. Les faits concrets sont réduits aux archétypes et aux modèles exemplaires situés dans un temps mythique. Ainsi, les souvenirs historiques conservés dans la mémoire populaire sont ceux ayant de la valeur pour l'homme traditionnel : les événements mémorables pour le système de valeurs de la culture populaire. On connaît la théorie d'A. Van Gennep en ce qui concerne la durée maximale de 200 ans des souvenirs historiques après quoi ils s'altèrent, étant réduits aux modèles mythiques. Mais,

justement à cause de ces suppléments mythiques, les souvenirs historiques peuvent survivre longtemps. Mais, dans ce cas, il s'agit des éléments d'historicité intégrés dans la narration légendaire. Ils se résument souvent seulement aux simples noms. D'autres souvenirs historiques sont conservés étant reliées à certains éléments topographiques : forteresses, chemins, mamelons, ponts, etc.

Ces considérations théoriques sont appliquées au cas spécial du souvenir des Daces et des Romains dans quelques traditions et légendes populaires roumaines. Cette étude est une introduction à une plus vaste œuvre sur ce problème, qui traitera la manière dont les souvenirs historiques ont été transmis et altérés, et aussi la manière dont certaines traditions ont été influencées par la culture écrite, ou falsifiées. L'influence culte on l'acculturation interne (comme disait J. LeGoff) este intervenu dès la seconde moitié du XIXe siècle. A l'époque romantique, mais aussi plus tard, ont été faites quelques falsifications, et c'est pourquoi la recherche s'est vue appeler à prouver l'authenticité des traditions.

En examinant un nombre assez grand de traditions, l'auteur a constaté qu'elles se concentrent dans certaines zones correspondent avec divers foyers ethnoculturels archaïques.

Une prochaine étude monographique concernant ces traditions pourra apporter quelques précisions quant au processus d'ethnogenèse des Roumains et leur continuité. Elle constituera également une source pour les recherches sur les mentalités populaires ; les falsifications, à leur tour, peuvent apporter des contributions à l'étude de la mentalité des petits lettrés ruraux du XIXe siècle.

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU ÎN ISTORIA ROMÂNIEI (I) ISTORIOGRAFIE

ȘTEFAN OLTEANU

Poate niciuna dintre marile epoci ale istoriei unanimității n-a prezentat, în lucrările de specialitate, un caracter atât de complex și de contradictoriu ca evul mediu, sensul noțiunii de ev mediu fiind controversat și contestat chiar și în epoca noastră contemporană. În lucrarea sa intitulată *Literatura europeană și evul mediu latin*, editura Univers, 1970, p. 31, Ernst Robert Curtius consideră termenul de ev mediu inoperant până și în istoriografia Occidentului : „Cea mai lipsită de sens este noțiunea de ev mediu — concept al umanismului italian — explicabil doar din perspectiva acestuia”¹.

Precum se știe, expresia de ev mediu (*medium aevum*) s-a utilizat începând din secolul al XIII-lea, de către unele secte religioase care așteptau împărăția lui Dumnezeu. Între cele două epoci, antichitate și renașterea culturii antice, umanitatea constatase existența unei epoci intermediare. Odată cu umanistii secolelor XV și XVI, noțiunea de ev mediu capătă un sens nou : o epocă de mijloc, o epocă de tranziție de la antichitatea clasică la Renaștere, o perioadă situată între finele imperiului roman de apus și epoca lor (a umanistilor), caracterizată a fi fost o noapte între două zone de lumină², epocă de barbarie, de regres și ignoranță ; ei au denumit-o cu termeni latini : *medium aevum*, *media tempestas*, *media tempora*, *media aetas*, primul termen avînd a se impune în lucrările ulterioare de specialitate³.

În secolul următor, Christopher Keller, cunoscut și sub numele de Cellarius, delimitează cronologic evul mediu ca epocă istorică într-un sistem de periodizare a istoriei⁴, situată în timp între invaziile barbare și Renaștere, atribuindu-i și el un sens peiorativ⁵.

Ilumiștii secolului al XVIII-lea cu Voltaire și istoricii ai secolului următor au continuat să vadă în evul mediu o epocă de regres în general, comparativ cu antichitatea⁶.

Istorici din secolul al XIX-lea, situați pe poziția burgheziei revoluționare, precum François Guizot, François Mignet, Jules Michelet sau Augustin Thierry au văzut în evul mediu „o epocă de inegalitate și nedreptate socială”, răspunzînd, astfel, celor care, în dorința de a justifica regimul reacțiunii feudale din vremea revoluției franceze și a restaurației, preamăreau evul mediu socotindu-l epocă de ordine și stabilitate.

În ceea ce privește termenul de ev mediu, deși acesta nu exprima esența și conținutul în general al noii epoci, el s-a impus în literatura de specialitate, ajungînd să desemneze una dintre marile epoci din istoria umanității.

Alături de acest termen însă, a început să se utilizeze odată cu ilumiștii, și un alt termen, cel de feudal, feudalitate, provenind din cel de feud, care definea proprietatea funciară condiționată în perioada de matu-

rizare a relațiilor feudale (raporturi dintre senior și vasal axate pe deținerea feudului). Asemenea termen a fost întrebuințat în scrierile lui Voltaire și Montesquieu și, de asemenea, în unele decrete ale Adunării Naționale Constituante din timpul revoluției franceze din 1789. Astfel, acești doi termeni s-au încetățenit în scrierile de specialitate din epoca următoare, unul desemnând epoca de mijloc, celălalt sistemul de relații sociale și regimul politic din acea vreme, cu alte cuvinte societatea feudală⁷, demonstrând că această orînduire, spre deosebire de celelalte patru (comuna primitivă, sclavagistă, capitalistă și socialistă), nu-și ia numele de la raportul fundamental de producție, ci de la o instituție din cadrul suprastructurii⁸.

Așadar, evul mediu cu denumirea respectivă a devenit, cu toată simplificarea lui aproape totală și cu toată adeversitatea dogmatică ce transpare în primele scrieri din vremea Renașterii și după aceea, o epocă istorică care a existat valoric și, deci, peste care nu se poate trece.

Treptat, în cursul secolului al XX-lea, istoriografia tradițională europeană, într-o imensă literatură în această privință, a căutat să identifice cât mai exact conținutul și esența epocii feudale, pe baza documentelor scrise vechi conservate în arhivele unor țări din Europa apuseană mai cu seamă, socotite a fi țări de origine a feudalismului clasic, fenomenul petrecut aici fiind considerat etalon al definirii societății feudale în toate celelalte țări europene și chiar din lumea întregă.

Acordînd conceptului de feudalitate valențe ce se circumscriu nîmăi în cadrul existenței raporturilor vasalice dintre senior și vasal, socotite drept „relații feudale” propriu-zise, istoriografia occidentală tradiționalistă restrînge, de fapt, feudalismul la țările Europei de Apus. Pentru acești istorici, raporturile de producție dintre seniorii feudali și țărani dependenti denumite „relații seniorale” reprezintă un fenomen secundar care coexistă și se dezvoltă paralel cu primele, și, deci, societatea feudală există numai acolo unde se întîlnesc asemenea relații feudale⁹. „Fără contract vasalic — se afirmă — fără feud, fără organizare socială și politică bazată pe legături private, de o natură particulară, nu există regim feudal”¹⁰. Se merge chiar mai departe și mai direct cu asemenea afirmații, opinîndu-se că feudalismul nu ar avea legătură cu stările materiale ale comunității de viață respective¹¹.

Spre deosebire de această optică, istoriografia materialist-dialectică lărgeste conținutul termenului de feudalism, înțelegînd prin el formațiunea social-economică care are la bază modul de producție feudal și o suprastructură generată de relațiile de producție feudale¹². În această înțelegere factorul principal îl constituie relațiile de producție dintre cele două clase fundamentale ale societății feudale; raporturile vasalice dintre membrii clasei feudale reprezintă relații secundare.¹³ Feudalismul este, deci, determinat de existența relațiilor de producție dintre feudali și țărani dependenți, consecință imediată a procesului de diferențiere socială la nivelul apariției proprietății private asupra principalului mijloc de producție: proprietatea funciară. K. Marx concretiza, într-o formă extrem de concentrată, existența raporturilor de aservire feudală în afara clasicului contract feudal, evidențiînd tocmai rolul fundamental al relațiilor de producție în determinarea caracterului societății respective: „... vasalitate fără feude sau feude constînd doar în tributuri” era caracterizarea pe care Marx înțelegea să o facă acestor societăți care au făcut cunoștință cu raporturile de aservire, pe o altă cale decît cea occidentală clasică¹⁴, fără parcurgerea orînduirii sclavagiste. Acest mod de gîndire s-a impus în special în istorio-

grafia contemporană din țările Europei răsăritene și de sud-est, în care feudalismul a existat ca orînduire social-economică dominantă datorită constituirii și aici a raporturilor de producție feudale între țărani dependenți și proprietarii feudali, orînduire care se caracterizează, în mare, prin existența proprietății funciare ca bază a feudalismului, generatoare de relații de producție între proprietari și țărani dependenți. Beneficiu și feud în Europa de apus, votcină și pomestie în Rusia, domeniu în țările române, toate aceste denumiri atestă existența proprietății feudale în țările respective care presupune, neîndoielnic, constituirea celor două clase fundamentale ale societății feudale : a proprietarilor feudali și a țăranilor dependenți.

Rezumînd cele două concepții de bază în definirea feudalismului, se poate aprecia că una dintre aceste concepții consideră feudalismul drept un sistem de organizare ierarhică internă a clasei dominante și exploataatoare, pe cînd cealaltă îl concepe ca un sistem de relații între clasa exploataatoare și țăranimea aservită și exploataată¹⁵.

Epocă de progres sau de regres ? Iată întrebarea la care istoriografia modernă și cea contemporană au răspuns în suficientă măsură. Față de poziția primelor considerații asupra evului mediu, mai cu seamă cea a umaniștilor și iluminiștilor, care socoteau evul mediu drept o epocă de regres, de barbarizare, istoriografia nouă și-a precizat atitudinea considerînd evul mediu o epocă de progres și de civilizație, comparativ cu epoca precedentă. Deși n-a fost lipsit de unele momente de real regres față de antichitate, mai cu seamă la începuturile sale, evul mediu a însemnat, în general, o epocă superioară celei precedente în structurile sale fundamentale, depășind cu mult, la capitolele sale de bază, antichitatea. Aprecierea pozitivă se referă și la mediul favorabil pe care evul mediu l-a creat pentru apariția și dezvoltarea embrionului noii orîndurii : cea burgheză, capitalistă. Prin realizările din domeniul culturii materiale și spirituale evul mediu a depășit antichitatea, înscriindu-se, astfel, ca o nouă treaptă pe scara evoluției umanității. Prin bogăția filosofică apologetică și patristică, atîta vreme ignorată aproape total, alături de marile realizări în domeniul tehnicii și științei, chiar dacă unele dintre acestea aparțin antichității, ele fiind acum reluate și puse în practică, evul mediu ne apare ca o epocă de lumină cu o personalitate inconfundabilă¹⁶.

Ținînd cont de această complexitate pe care o prezintă evul mediu, de cele două concepții fundamentale asupra esenței lui, amplificate în timpul din urmă de concepționalizarea unei noi formațiuni social-economice, cea asiatică sau tribotală, inconfundabilă cu începuturile evului mediu, începuturile și durata acestei epoci de mijloc sînt imposibil de sincronizat, nu numai în spațiul european, ci și aiurea (adeseori nici chiar în cadrul zonal al difeitelor țări), datorită condițiilor istorice proprii de dezvoltare dintr-o țară sau alta, dintr-un grup de țări sau altul. În timp, trecerea la epoca de mijloc s-a petrecut, în general, începînd din secolul al III-lea e.n ; în spațiul european, această trecere se circumscrie în cadrul secolelor V—VIII/IX așadar, mari decalaje, atît în cadrul universal (între cel chinez, indian, islamic), cît și în cadrul european sau chiar zonal (între cel bizantin „răsăritean” și cel „occidental”).

Scurta prezentare de mai sus referitoare la gîndirea istoriografică de-a lungul vremii asupra evului mediu în general, la evoluția acestei gîndiri pînă în vremurile noastre, la conceptul de ev mediu și feudalism, la esența acestei orîndurii din istoria umanității, a fost făcută în scopul obținerii

unei imagini generale în această privință, imagine în zugrăvirea căreia se înscrie și contribuția istoriografiei românești din secolul al XIX-lea și din secolul următor.

Cercetarea problemei apariției raporturilor feudale pe teritoriul României, a începuturilor evului mediu românesc, a caracterului feudal la societății noastre a cunoscut o evoluție distinctă de la o epocă istorică la alta. Vechea istoriografie manifestase față de aceste probleme poziții de nuanțe diferite, mergînd de la negarea existenței unui feudalism românesc, la afirmarea lui sau chiar exagerarea acestuia, asemuindu-l cu cel clasic european. Această diversitate de interpretare s-a datorat, evident, lipsei unor izvoare documentare bogate care să pună în evidență structurile social-economice și politice ale comunității de viață din perioada de mijloc a istoriei românești și mai ales lipsei unor criterii științifice în aprecierea, interpretarea și definirea caracterului relațiilor de producție din cadrul societății de pe teritoriul României din perioada amintită.

Cele dintii constatări privind existența celor două clase sociale fundamentale ale noii orînduri pe teritoriul României aparțin cronicarilor de limbă română, începînd din secolul al XVII-lea în special lui Miron Costin și, în secolul următor, lui Dimitrie Cantemir¹⁷.

Cei doi cărturari admiteau o origine îndepărtată, pînă la secolul al XIV-lea, a clivajului social pe teritoriul de la est de Carpați, iar opinia lui Cantemir că o parte din țărani aserviți <vecini> provin din ruinarea țărânimii libere arăta limpede că savantul voievod al Moldovei prinsese ceva din firul procesului formării relațiilor de aservire, proces care continua, de fapt, și în vremea în care el trăia¹⁸.

Din vechea generație a luptătorilor din 1848, se impune, prin acuratețea viziunii sale în privința vechimii și originii raporturilor feudale pe teritoriul carpato-nord-danubian, Nicolae Bălcescu care, combătînd teza „locurilor pustii” pînă la „Descălecarea” și admițînd existența anterioară a unei populații de structură agrară, arată că „feudalitatea, dar, nu se putea introduce în țări cu acești domni”¹⁹. Este, de altfel, și primul istoric al nostru care recunoaște existența feudalismului, definindu-l ca atare, înainte de „întemeiere”. Reținem de la Nicolae Bălcescu, faptul că apariția raporturilor de aservire a urmat o cale considerată destul de aproape de cea reală, abstracție făcînd de doza de romantism inerentă, cauzele care au condus la aceasta fiind în primul rînd greutățile țărânimii libere, ale răzeșilor (frecvența lor participare la războaie), abuzurile celor bogați, ale stăpînilor de pămînt etc, toate concurînd la aservirea prin forță a țărânimii libere²⁰. Așadar primele luări de poziție în favoarea existenței la noi, a unui feudalism românesc aparțin, cum am văzut, unora dintre reprezentanții de frunte ai istoriografiei noastre din vremea renașterii naționale a României, lui Nicolae Bălcescu, care, definind „feudalitatea” ca proprietate feudală, afirma existența acesteia înainte de secolul al XIV-lea cînd se constituie, precum se știe, statele de sine stătătoare Țara Românească și Moldova²¹; era o poziție înaintată pentru acea vreme de mijloc de secol al XIX-lea.

Alți reprezentanți ai aceleiași vremi au manifestat atitudini diferite; deși recunoșteau existența unor organisme statale românești înainte de mijlocul secolului al XIV-lea, caracterul structurii social-economice de esență feudală al acestora era pe deplin ignorat, datorită neînțelegerii raportului causal dintre organizarea politică superioară și apariția relațiilor de aservire. Nu putem stărui aici și acum asupra modului de gîndire și înțelegere

al tuturor istoricilor români din epoca următoare în legătură cu existența la noi a evului mediu privit prin prisma relațiilor feudale²². Nu putem, totuși, trece, măcar și sumar, peste ceea ce a însemnat în istoria noastră, gândirea înaintată și avântată a marelui nostru istoric Nicolae Iorga, privitoare la evul mediu.

Se remarcă, în primul rând, atitudinea lui N. Iorga față de poziția gânditorilor secolului al XVIII-lea referitoare la înțelesul peiorativ al evului mediu în general, ca epocă de regres și barbarie, „preludiul noros al unei epoci noi de fericire omenescă”. Asemenea calificative sînt etichetate de Iorga drept „prejudiciu și antipatie față de veacurile întunecate”. „Gînditorii veacului al XVIII-lea — arată același autor — nu credeau să le fi rămas ceva din acele timpuri de stat pe loc sau îndelungate dibuiri în întuneric, dureoase pentru spiritul uman”²³. Se vedește limpede îndepărtarea istoricului nostru de „viziunea catastrofică” pe care au reprezentat-o migrațiile²⁴. De altfel, el vedea în lumea „barbară”, „strălucitoare elemente de suprafață”²⁵, care s-au succedat în „lunga noapte a migrațiilor”, cum socotea el veacurile III-XIII, „creatorii viitorului”²⁶, evidențindu-se aici, desigur, o ușoară viziune idealizată²⁷.

Preluînd denumirea de ev mediu acordată noii epoci istorice ce a urmat antichității, N. Iorga o consideră și el o „epocă de tranziție”²⁸, dar căreia îi acordă toate valențele unei epoci de progres: „o individualitate care se ivește, se afirmă și dispăre înaintea altor idei și altor forțe, nu fără a lăsa cu toate acestea în gîndul nostru, în sentimentele, în instituțiile noastre, chiar în cele care au primit mai des pecetea Romei, urme adînci și care vor persista chiar dincolo de schimbările îndrăznețe ale timpului nostru”²⁹. Și mai departe, în același spirit, Iorga continuă: „Nu există o epocă în care diversitatea aparențelor să nu acopere un fond așa de unitar ca acest ev mediu, care trebuie să trăiască prin esența sa, diferită de a celorlalte epoci din dezvoltarea umană, prin originalitatea sa bine hotărîită”³⁰.

Prin Nicolae Iorga se deschidea, de fapt, un nou capitol în istoria medievală a României; chiar dacă o făcea mai mult pe cale intuitivă, n-oa perioadă istorică, concepută ca epocă de tranziție care urma antichității, începea și pentru spațiul românesc după retragerea aureliană. Dispariția statului „tentacular” care paralizase forțele vii ale societății a determinat regrouparea spontană a acestora, potrivit cu necesitățile lor imediate, în organisme politice structurate pe trupul vechilor structuri politico-administrative ale Imperiului și provincii imperiale convertite în dioceze eclesiastice³¹. Este cuprinsă aici ideea majoră a continuității noastre istorice după 271 — 275 e.n., în persistența forțelor locale organizate în acele structuri politice denumite de marele istoric „romanii populare”, „una din trăsăturile caracteristice ale noii perioade”³². „Expunerea istoricului — arată N. Iorga — va porni deci de la cele dintîi formațiuni locale datorită asociațiilor defensive din timpul migrațiilor. . . toate aceste vieți autonome rurale și urbane, sortite prin chiar faptul acesta să se topească în formațiuni mai puternice și mai trainice, sînt elementele acelei realități teritoriale care va fi semnul deosebit al epocii ce se va deschide în curînd” . . . „Adaug că urmărirea formațiunilor libere, nestăpinite de Imperiu, neocupate de barbari, a românilor e azi pentru mine încă una din principalele linii ale istoriei evului mediu”³³.

Dacă, așa cum reiese din textele citate, Nicolae Iorga înțelegea evul mediu ca o perioadă de tranziție, aceasta începînd pe teritoriul României din secolul al IV-lea e.n., cu acele structuri politice denumite romanii în

care istoricul vedea principalul element de continuitate istorică, începutul constituirii lumii medievale românești³⁴, având ca forme de organizare politică, în acest ev mediu timpuriu imperial, formațiunile barbare și romaniile, optica sa cu privire la feudalitatea propriu-zisă a fost asemănătoare celei din vremea în care savantul nostru scria, anume transferul feudalismului în sfera raporturilor feudo-vasalice. Așa se explică de ce N. Iorga respingea încă în 1922 teza existenței înainte de „întemeiere” a unei clase a stăpînitorilor de pămînt și a clasei țărănimii dependente³⁵. Descoperirea ulterioară a mormîntului princiar fastuos de la Curtea de Argeș a fost în măsură să-i zdruncine puternic această concepție, recunoscînd el însuși că : „s-a zguduit puțin în conștiința mea o părere mai veche pe care o aveam”³⁶, evident, în privința existenței și la noi a unor diferențieri sociale puternice pe bază de proprietate funciară.

Examinarea poziției lui Nicolae Iorga față de noua epocă ce a urmat antichității ne face să constatăm în concepția marelui nostru istoric o clară distincție, sub raport cronologic mai întii, între cei doi termeni : ev mediu și feudalism priviți din punctul de vedere al conținutului pe care ei îl exprimă, poziție care se apropie foarte mult de cea actuală a istoriografiei materialist-dialectice în general (vom reveni ceva mai departe asupra acestei chestiuni fundamentale). Dacă savantul român accepta să se circumscrie în cadrul evului mediu istoria poporului nostru, începînd cu perioada migrațiilor, cu acele organisme politice de tipul „romaniilor populare” sau al „democrațiilor țărănești”, cu acele „țări” și „voievodate” românești, deci cu istoria acestor înjghebări locale, existente pe tot parcursul „dark-age”-ului românesc, societatea feudală românească, regimul sau sistemul feudal corespunzător nu puteau fi concepute înainte de mijlocul secolului al XIV-lea sau chiar din secolul al XVI-lea. Deși recunoștea existența anterioară a unor formațiuni politice locale, concepția ierarhiei feudo-vasalice din cadrul clasei proprietarilor de pămînt îl împiedica să vadă feudalism în existența diferențierilor sociale, a claselor sociale, a relațiilor de producție dintre stăpînitorul de pămînt și țăraniile dependente. Această particularitate a gîndirii noastre istoriografice elaborată de reprezentantul cel mai de seamă al acesteia, a cărei autoritate s-a resimțit puternic în întreaga cercetare istorică românească, a dominat, se poate spune, întreaga perioadă interbelică, sau, mai exact vorbind, aproape întreaga jumătate a celui de al XX-lea veac ; cu tot efortul unor istorici de a impune un punct de vedere mai apropiat de realitatea istorică, nu se putea concepe existența unor relații de caracter feudal în cadrul societății românești (cu excepția Transilvaniei) înainte de mijlocul secolului al XIV-lea. A fost necesară o totală structurare a modului de interpretare a faptelor istorice într-o nouă concepție, cea materialist-dialectică, paralel cu un susținut efort organizat de punere la dispoziția cercetătorilor de noi și variate izvoare, rezultate mai cu seamă din investigația arheologică prin constituirea arheologiei evului mediu ca ramura cea mai tină a arheologiei generale. Toate aceste restructurări s-au putut produce după 23 August 1944, și ele au dat posibilitatea descoperirii legăturilor intime care guvernează procesele istorice. Datorită acestei noi orientări din istoriografia noastră contemporană, s-a procedat la reanalizarea problemei caracterului structurilor economice și sociale din cadrul comunităților de viață românească anterioare mijlocului secolului al XIV-lea și, legat de aceasta, la revederea problemei periodizării istoriei noastre din epoca migrațiilor, a cristalizării raporturilor de aservire, luîndu-se în considerație mai cu seamă faptele cu-

noșcute, în această privință, din istoria Dobrogei și a Transilvaniei. Societatea românească din acea vreme nu trebuia să mai apară ca emanație numai a straturilor superioare, a conștiinței pusă în lumină de istoriografia tradiționalistă, ci o societate a adâncurilor, a temelilor, a structurilor, pentru a-i putea determina, astfel, caracterul ei, evoluția acesteia în epoca de trecere de la antichitate la cristalizarea relațiilor feudale.

Deceniile 5 și 6 ale secolului nostru aduceau primele clarificări în problema apariției raporturilor de producție de esență feudală pe teritoriul României, și cu aceasta o încercare de periodizare științifică a istoriei noastre medievale, cel puțin sub raport metodologic, dacă din punctul de vedere al documentării concrete era încă nevoie de dovezi materiale convingătoare.

Considerații istorice bazate pe interpretarea unor documente scrise existente la acea vreme, precum și pe baza materialului arheologic scos la iveală prin investigația de teren au reprezentat un pas sensibil înainte în ceea ce privește definirea structurii social-economice a comunității de viață de pe teritoriul României, secolele X—XI fiind considerate limita de început a istoriei evului mediu românesc sau a istoriei noastre feudale³⁷. Deși din punctul de vedere teoretic, în studiile la care ne referim, raportul dintre apariția statului și cristalizarea relațiilor feudale era corect tratat, statul reprezentând efectul pe plan suprastructural al existenței relațiilor de producție de natură feudală, totuși autorii lucrărilor în cauză puneau semnul egalității între ev mediu și feudalism, categorii care, precum o să vedem mai jos, se suprapun doar parțial. Pe de altă parte, se considera atunci, că devansând procesul apariției relațiilor feudale în raport de data la care actul scris le menționează, se săvârșește o enormă exagerare, față de optica existentă care admitea un asemenea proces de aservire feudală de abia începând de la mijlocul secolului al XIV-lea. Într-un fel, rezerva mărturisită era justificată subiectiv, ținând cont de impresia generală dominantă de până atunci.

Pașii înainte de care am amintit, socotind începuturile evului mediu și feudalismului românesc în secolele X—XI, concluzia, deci, la care se ajunsese a dominat și mai domină încă mediievistica românească, această opinie fiind adoptată atât în marile sinteze de specialitate, precum *Istoria României*³⁸, cit și în diferitele manuale didactice.

Teza exprimată în lucrările amintite a reprezentat, pentru vremea în care ea a fost elaborată, o importantă cucerire științifică, un pas serios înainte în cunoașterea uneia dintre cele mai importante etape de dezvoltare a societății românești, cea a nașterii raporturilor feudale în spațiul carpato-danubian. Cu toate acestea, rămăneau însă numeroase lacune în argumentarea unor afirmații teoretice, de unde necesitatea documentării proceselor interne care au condus la apariția raporturilor de aservire pe teritoriul României. Prezența acestor raporturi în secolele X—XI era documentată aproape exclusiv pe baza materialelor referitoare la starea de lucruri de pe teritoriul Transilvaniei și Dobrogei, celelalte provincii românești rămânând în afara acestei documentări și argumentări. Totodată, noile elemente definitorii constatate în secolele X—XI rămăneau suspendate, fără o legătură genetică cu situația din epoca precedentă în care acestea s-au plămădit, din lipsa cercetărilor privind această etapă istorică.

În deceniile care s-au scurs de la formularea noii periodizări a istoriei noastre medievale s-a acumulat o importantă cantitate de materiale documentare, arheologice în primul rând, a căror cercetare dă posibilitatea

înțelegerii mai depline a evoluției societății de pe teritoriul patriei noastre în perioada „dark-age”-ului românesc, a factorilor fundamentali care au determinat apariția raporturilor de aservire, proces hotărîtor în aprecierea trecerii la o nouă etapă a dezvoltării societății noastre autohtone.

În asemenea condiții nu putea să nu se înregistreze, mai cu seamă în ultima vreme, o sensibilă orientare către cercetarea și a problemelor de început a istoriei noastre medievale, folosindu-se cu succes rezultatele cercetărilor arheologice în măsură să sublinieze capacitatea crescută a investigației de teren de a răspunde și unor probleme de ordin social sau chiar de ordin politic.

Cu toate acestea, carența observată la studiile anterioare s-a menținut și în cele apărute ulterior, începuturile relațiilor feudale pe teritoriul României continuînd să fie afirmate în aceleași coordonate și limite cronologice de mai înainte. Noutăți n-au survenit nici în ceea ce privește fundamentarea pe baza documentelor a procesului de plămîndire a acestor relații. Așa, de pildă, într-o lucrare de mare interes științific pentru definirea structurii sociale a comunităților sătești din Moldova și Țara Românească în secolele XIV—XVIII, cu referiri și la perioada anterioară, se afirmă că „feudalismul în țările române este rezultatul destrămării obștilor libere, ridicării din mijlocul lor a unor stăpîni feudali care au cotropit pămîntul și pe lucrătorii lui, deși nu excludem posibilitatea ca o parte din acești stăpînitari să fi provenit din afara obștii, militari așezați deasupra obștii, cărora sătenii aserviți să le fi datorat întreținere, lor și curții lor”³⁹. Iar ceva mai departe „Așadar, feudalismul înseamnă și în istoria noastră ridicarea din rîndurile obștii a unei clase de stăpîni feudali, numiți cneji sau boieri, care iau în folosul lor renta pămîntului, adică supraprodusul muncii sătenilor”. „Începuturile feudalismului, care este legat de o creștere a producției agricole și animaliere, datează în istoria României din veacul al X-lea”⁴⁰. Această teză este reluată de același autor într-o lucrare mai recentă: „Începuturile feudalismului românesc apar în secolul al X-lea”⁴¹. Justă, în parte, în esența sa, ca proces, teza mai sus amintită a rămas în stadiul declarativ, fără o argumentare cît de cît corespunzătoare, ea reîntîlnindu-se și în alte studii elaborate ulterior. Din această perioadă datează, însă, urmare a bogatelor rezultate obținute prin investigația arheologică și a unui nou mod de a concepe lucrurile și unele încercări de a înnoi cunoștințele noastre în privința începuturilor evului mediu românească, a cristalizării relațiilor de producție feudală pe teritoriul României, prefigurînd opinii care se vor face remarcate mai cu seamă în ultimul deceniu al cercetării istorice din patria noastră⁴². E de amintit în această privință încercarea făcută de a devansa apariția raporturilor feudale pe teritoriul României încă din secolele al VI-lea e.n.⁴³, argumentele invocate în această privință nefiind, însă, în măsură să dovedească acest lucru.

Ceea ce a complicat și mai mult lucrurile a fost, pe de o parte, angajarea în această chestiune a unei terminologii, de asemenea cu caracter declarativ, destul de variată, pentru a determina esența perioadei cuprinse între secolul al IV-lea și al X-lea; s-au propus, de pildă, termeni precum cei de prefeudal, protofeudal, prestatal etc. pentru definirea caracterului social-economic și politic al formațiunii sociale din acea vreme, autorii fiind conștienți de faptul că despre raporturi feudale propriu-zise nu se poate vorbi decît începînd din secolul al X-lea.

Pe de altă parte, ceea ce a complicat, cum spuneam, mai mult problema a fost introducerea în circuitul științific de specialitate a unei noi for-

mațiuni social-economice, cea a modului de producție asiatic, tributar sau, în cazul istoriei noastre, tributual, pentru a defini caracterul societății de pe teritoriul României în, cel puțin, perioada secolelor IV — XII/XIII, începuturile cristalizării raporturilor feudale din perioada timpurie a evului mediu fiind suplinite și acoperite cronologic de noua orînduire propusă⁴⁴. Nu vom stărui aici asupra întregii bibliografii generale în acest sens, referitoare la caracterul universal al prezenței acestei noi orînduiri în cadrul diferitelor societăți omenști din toată lumea, bibliografia în această privință fiind imensă. Ea a fost rezumată în lucrarea lui Henri H. Stahl⁴⁵, precum și în cea a lui Miron Constantinescu⁴⁶.

O însemnătate aparte pe linia afirmării unor puncte de vedere în problema strictă a apariției raporturilor de aservire feudală o au studiile lui Henri H. Stahl, de pildă cel intitulat *Studii de sociologie istorică*, apărut în București în 1972, dar și cel intitulat *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, București, 1980, în care autorul, folosind metodologia sociologică, emite fecunde ipoteze de lucru privind problema relațiilor de aservire în orînduirea feudală, geneza acestora, cu referiri substanțiale la istoria României. Totodată, autorul pune în discuție teorii precum cele privind feudalismul de import, feudalismul „fără dualism de rase” și fără cucerire, cea a „feudalismului nomad” etc., de un mare interes teoretic, ridicînd, însă și multe semne de întrebare atunci cînd se încearcă aplicarea lor la istoria poporului nostru.

Alte încercări, fugare însă, în privința studierii genezei feudalismului românesc, deși în titlu par foarte pretențioase, n-au putut merge mai departe față de sinteza, lăudabilă pentru vremea aceea, făcută în *Istoria României*, vol. I, publicat în 1960⁴⁷. Încercările la care ne referim au prezentat tipologia feudalismului în general, rezumată după studiile unor istorici străini⁴⁸. Autorii acestor încercări prezintă diferite opinii vehiculate în istoriografia de peste hotare, studiile lor avînd mai mult un caracter de informare în problemele corespunzătoare.

Arătăm mai înainte că în ciuda acumulării unui material de informare destul de bogat, în special arheologic, pentru justificarea unor cercetări profunde și competente asupra genezei feudalismului românesc, cei care s-au ocupat în ultima vreme de această problemă n-au putut depăși, în cea mai mare parte, anumite limite de cunoaștere științifică existente deja de două decenii. Se remarcă totuși, unele stăruințe, lăudabile, mai ales sub forma exprimării gândurilor referitoare la problematica apariției raporturilor feudale pe teritoriul României, în care se ia atitudine față de proliferarea unei terminologii necorespunzătoare cu privire la evul mediu românesc, la caracterul societății de la cumpăna dintre cele două milenii sau din etapa anterioară, de pe teritoriul țării noastre. Totodată, se emite teza potrivit căreia între noțiunile de ev mediu și orînduirea feudală este necesar a se face o netă distincție, suprapunerea acestor doi termeni constituind o eroare.⁴⁹ Și dacă s-a ajuns totuși la acceptarea secolului al X-lea ca început al evului mediu, al cristalizării raporturilor feudale pe teritoriul României, deci la combaterea existenței acestei realități istorice, rămîneau obscure tocmai originile feudalității românești, ale procesului de plămădire a relațiilor feudale în înțelesul lor materialist-dialectic, caracterul lor specific, legătura organică dintre instituțiile feudale românești, caracterul lor unitar pe întreg spațiul românesc în ultima pătrime a mileniului I.e.n.

Consecința acestor noi orientări a provocat o amplă dezbatere privind începuturile feudalismului în țările române, care a avut loc la Iași

în zilele de 27 — 28 decembrie 1974. Dezbaterile au unit istorici de prestigiu din câteva centre științifice importante ale țării, istorici de artă etc.

Problematica dezbaterii a fost amplă, ea vizând domeniile fundamentale de cercetare : premisele social-economice și politice ale apariției raporturilor feudale în țările române, contribuția cercetărilor arheologice la problema începuturilor feudalismului în țările române, contribuția factorului cultural, al artei și reflectarea ei în procesul genetic al feudalismului românesc. Prima de acest gen, dezbaterile au demonstrat, printre altele, marile posibilități ale cercetării, mai cu seamă arheologice, din etapa corespunzătoare, pentru cunoașterea societății de pe teritoriul României din secolele IV—XIV. Așa, de pildă, s-a apreciat că etapa secolelor VIII—XI reprezintă pentru societatea românească, un moment de evidentă dezvoltare în comparație cu epoca precedentă, care a produs o veritabilă explozie demografică ce a antrenat procese structurale de importanță aparte pentru esența dezvoltării ei. S-a precizat că această etapă constituie veriga cea mai importantă în procesul de cristalizare a raporturilor de aservire pe întreg teritoriul țării, aducându-se drept argument anumite descoperiri arheologice care ilustrează acest proces. Acest fapt a reliefat capacitatea arheologiei evului mediu de a răspunde și unor probleme de ordin social și chiar politic. S-a mai precizat, totodată, ținând cont de distincția ce trebuie făcută între evul mediu și orînduirea feudală, că și la est și sud de Carpați se poate vorbi, înainte de secolul al XIII-lea, de unele elemente ale procesului de aservire; spre deosebire de Transilvania unde acest proces devansează epoca pomenită, datorită unor condiții specifice. S-a mai remarcat, de asemenea, existența unor particularități ale feudalismului românesc începător față de cel desfășurat în Europa de apus în aceeași vreme, subliniindu-se existența unor trăsături proprii în cristalizarea raporturilor feudale pe teritoriul României.

Deși dezbaterile amintite au constituit un moment deosebit de important în elucidarea procesului de feudalizare a țărilor române, atrăgînd atenția asupra principalelor aspecte ce trebuiesc avute în vedere de către cercetători, totuși demonstrația concretă a procesului de apariție a relațiilor de aservire feudală, demonstrația concretă a procesului de ieșire din devălmășie a unor indivizi ai comunității rurale, ai obștii sătești, care să ilustreze formarea proprietății funciare prin acapararea loturilor familiale ale membrilor obștii, n-a putut fi făcută, astfel că acest proces endogen și data la care el a avut loc au rămas încă necercetate în profunzime⁶⁰ pentru a pune în lumină un ev mediu al adîncurilor, al temeliiilor, al structurilor societății vremii⁵¹, un ev de legătură între antichitate și lumea medievală a Renașterii.

Un pas înainte în această privință l-au constituit rezultatele expuse într-o recentă lucrare, obținute în problema apariției raporturilor feudale pe teritoriul României, mergîndu-se la reprezentări concrete ale formelor pe care structura socială le proiectează în teren⁵². Stringînd laolaltă, aproape exhaustiv, sursele de informare istorică și materialele arheologice a căror interpretare de finețe aruncă lumini nebănuite asupra proceselor economice și sociale, autorul lucrării menționate schițează evoluția fenomenelor care au condus la apariția relațiilor de aservire pe teritoriul României, ponderea lor în cadrul general al societății românești; această examinare atentă a dat posibilitatea devansării etapei de apariție a relațiilor de aservire pe teritoriul României, diferită de la o provincie istorică la alta, cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. (secolele VIII—XI) constituind

etapa în care aceste relații s-au plămădit luind forme sesizabile, oglindite, atât în unele izvoare scrise, cât și în observațiile de natură arheologică, în interpretările materialelor acumulate prin investigația de teren.

Nu putem încheia această scurtă trecere în revistă a principalelor realizări ale medievisticii românești, din ultima vreme mai cu seamă, în problema începuturilor evului mediu românesc, a genezei raporturilor feudale pe teritoriul României, fără a aminti în treacăt de faptul că diferitele concepții și criterii de a defini feudalismul (în cadrul aceleiași clase sau după sistemul relațiilor de producție dintre stăpîinii de pămînt și țărani aserviți, identificarea feudalismului potrivit unui model — cel al raporturilor feudo-vasalice — creat pe structurile societății din Europa de apus) au condus pe istoricii din ultima vreme la o tipologizare a feudalismului în funcție de gradul de dezvoltare a societăților respective, de condițiile istorice în care evoluau aceste societăți (impactul popoarelor migratoare) etc. Acest demers metodologic înlătură limitele cronologice (acestea se pot stabili de la o societate la alta într-o analiză detaliată a structurilor social-economice) și totodată „obsesia” modelului apusean, evidențiind, în același timp, diversitatea formelor genetice în contextul trăsăturilor generale ale lumii medievale⁵³.

Se consideră că, în general, au existat în nașterea raporturilor feudale trei tipuri genetice specifice anumitor zone europene în care relațiile feudale au apărut drept consecință a dezvoltării raporturilor de producție din cadrul comunităților de viață, pe care s-a alcătuit, într-o măsură mai mică sau mai mare, și chiar egală, aportul elementului extern (al lumii „barbare” în general)⁵⁴.

În cazul primului tip, feudalismul ia naștere printr-o sinteză dintre elementele de feudalism incipient existente în cadrul orînduirii sclavagiste în faza de descompunere a ei, pe de o parte și dintre germeniilor relațiilor feudale din cadrul societății „barbare”, apărută, în urma dezagregării structurilor gentilice, pe de altă parte; raportul dintre aceste elemente este de proporție egală. Un astfel de feudalism se întîlnește în Galia de nord (regatul franc), unde feudalismul a cunoscut formele sale clasice, precum și în unele țări din sud-estul Europei locuite de sîrbi și croați.

Cel de al doilea tip se referă la feudalismul care ia naștere direct din orînduirea comunei primitive aflată în stadiul de destrămare a raporturilor gentilice, fără ca societatea respectivă să fi cunoscut orînduirea sclavagistă. Întrucît în acest tip de feudalism nu se poate vorbi de un „dualism de rase”, de o sinteză între două elemente (atunci cînd totuși aceasta a existat ea a fost destul de redusă), el a fost denumit feudalism apărut „fără sinteză”⁵⁵. Un asemenea tip se întîlnește în diferite variante, în Germania răsăriteană, Scandinavia, lumea slavă din răsăritul și centrul Europei (Rusia, Polonia, Cehia), iar în apusul Europei, în Anglia.

Al treilea tip de feudalism se naște tot printr-un proces de sinteză ca în cazul primului tip, dintre elementele incipiente de feudalism din cadrul orînduirii sclavagiste și cele „barbare”; deosebirea față de primul tip constă în proporția dintre aceste două elemente. În timp ce în primul tip proporția este „egalitară”, în cazul celui deal treilea tip este vorba de o preponderență a elementelor societății antice (Imperiul roman), față de cele „barbare”. Asemenea feudalism se întîlnește în special în cazul Bizanțului, Italiei, Galiei de Sud și Spaniei vizigote. În cadrul deosebirilor dintre cele două tipuri de feudalism apărute prin sinteză, se precizează menținerea, mai întîi, a organizării statale în sinul comunităților omenești

(în cazul celui de al treilea tip), a proprietății de stat, a producției de mărfuri la un nivel avansat, a vieții urbane, în timp ce în societățile care s-au dezvoltat pe calea primului tip de feudalism, atât statul antic cu însoțitorul lui, proprietatea de stat, cât și orașele antice și, evident, producția de mărfuri, au dispărut ori s-au menținut la un nivel greu sesizabil⁵⁶.

Conștienți că o asemenea tipologizare nu rezolvă complexitatea procesului de apariție a feudalismului pe cele trei căi amintite, proces la care concurează, de altfel, și alți factori (aparitia structurii politice, gena urbana, rolul factorului geografic—climă, relief etc. — rolul inelețnicirilor agrare și meșteșugărești și altele asemenea), istoricii care s-au ocupat de această tipologie deosebesc și unele tipuri de societăți feudale europene, precum : tipul nord-vestic (Franța de nord, Germania nord-vestică, unele zone din Anglia) ; tipul mediteranean (Italia, Franța de sud, Spania, Bizanțul) ; tipul central-european (Germania dintre Rin și Elba, Ungaria, Cehia, Polonia) ; tipul nord-european (țările scandinave, ținuturile din sudul Mării Baltice). Ei stabilesc chiar și unele particularități ale diferitelor tipuri de societăți feudale. Așa, de pildă, pentru varianta europeană est-centrală (Germania de est, Moravia, Cehia, Ungaria, Polonia) se specifică următoarele particularități : lenta dezvoltare a relațiilor feudale, persistența obștilor rurale, slaba organizare a proprietății funciare, o mai slabă exploatare a țărănimii, menținerea unei țărănime libere numeroase, dezvoltarea târzie a centrelor urbane, menținerea fărîmițării feudale, lipsa unei ierarhii feudale stricte.

Pentru feudalismul din țările Europei de sud-est (în principal Bizanțul), ca particularitate se are în vedere supraviețuirea îndelungată a sclavagismului. La constituirea noii clase țărănești, un rol important au jucat categoriile sociale preexistente : sclavi, coloni, lucrători angajați. Până la venirea slavilor, existau aici obști ale marilor proprietari producători direcți, fără reîmpărțirea periodică a loturilor arabile, avînd în comun pășunile, pădurile, apa. Venirea slavilor a întărit această structură socială, explicînd întîrzierea, în sec. X, a constituirii proprietății funciare de tip feudal. Spre deosebire de Occident, menținerea în Bizanț a unui stat puternic centralizat a facilitat feudalizarea, astfel că țărani liberi care plăteau statului un impozit funciar au devenit dependenți de stat, nu de seniorul feudal ; acest lucru a împiedicat organizarea unei proprietăți funciare feudale și apariția vasalității de tip occidental. Structura ierarhică a proprietății s-a cristalizat mai târziu, iar sistemul fiscal moștenit din lumea romană a contribuit la exploatarea directă a țărănimii. Aceste aspecte apropie feudalismul bizantin de cel occidental ; așa, de exemplu, instituțiile feudale bizantine (pronoia, haristiki, escusia) corespund în linii generale celor occidentale ; în același timp ele se deosebesc ; pronoia, de pildă, reprezintă transferul de proprietăți funciare către feudal și dreptul de a percepe de la contribuabil o cotă parte din impozitele datorate statului. O altă particularitate o constituie subordonarea bisericii ortodoxe autorității imperiale ; biserica a propăgat unirea bisericii cu statul, nearogîndu-și dreptul de supremație ca cea catolică din apusul Europei.

Rămîne să prezentăm în continuare (în numărul viitor al „Revistei de istorie”), în măsura în care stadiul documentar actual ne permite s-o facem, care au fost prefacerile structurale din cadrul societății de pe teritoriul României în perioada de după retragerea aureliană, pentru a putea le fini, astfel, caracterul societății românești și locul ei în contextul dezvoltării istorice generale din perioada de trecere de la antichitate la evul mediu.

¹ *Între antichitate și renaștere ; gândirea evului mediu de la începuturile patristice, la Nicolaus Cusanus*, traducere, selecția textelor, prezentări, bibliografie, indice și note de Octavian Nistor, prefață de Gh. Vlăduțescu, București, 1984, p. V.

² *Des burgondes à Bayard (mille ans de moyen âge)*, Grenoble, Paris, 1981—1984 (catalog de expoziție).

³ Radu Manolescu și colab., *Istoria evului mediu*, vol. I., București 1972, p. 5—6 ; R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 6.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Historia medii aevi a temporibus Constantini Magni at Constantinopolium a turcis captam deducta*, 1688.

⁶ R. Manolescu și colab., *op. cit.*, p. 6—7. În a sa lucrare intitulată *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, Voltaire arăta : „atunci cînd se trece de la istoria Imperiului roman la istoria din Occident a popoarelor care l-au dus la pieire, se poate face o asemănare cu un călător care, la ieșirea dintr-un oraș minunat, se trezește într-un deșert acoperit cu mărăcini. Douăzeci de graiuri barbare au urmat acestei frumoase limbi latine care se vorbea din fundul Iliriei pînă în munții Atlas. În locul acelor frumoase legiuni care cărmuiau jumătate din emisfera noastră, nu se mai găsește decît obiceiuri barbare. Rațiunea umană s-a afundat în superstițiile cele mai întunecate. Aceste superstiții au făcut din călugări seniori și prinți, avînd sclavi care nu îndrăznesc măcar să se plîngă”.

⁷ *Ibidem*, p. 6.

⁸ Reluarea acestei idei la Florin Constantiniu, *Geneza feudalismului în Europa răsăriteană*, în „Studii și articole de istorie”, 1983, p. 29 și urm.

⁹ Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 7 ; literatura străină în această problemă este imensă și, deci, nu putem intra acum și aici în discutarea acesteia.

¹⁰ B. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, 1959, p. 24 ; cf. R. Manolescu, *op. cit.*, p. 7. Aceleași opinii și la alți istorici ; Joseph Calmette, de pildă, circumscrie lumea feudală la Occidentul creștin european și la țările din Orient întemeiate de cruciați (*La Société féodale*, Paris, 1927, p. 192 ; cf. R. Manolescu, *op. cit.* p. 7) ; la rîndul lor Guy Fourquin (în *Seigneurie et féodalité au Moyen Age*, Paris, 1970, p. 5—10 ; cf. R. Manolescu, *op. cit.*, p. 7) și F. L. Ganshof (în *Qu'est-ce que la féodalité?*, Bruxelles, 1957, p. 11—12) afirmă și ei că societatea feudală este proprie Europei occidentale : Franței, Germaniei, Italiei, Angliei, Spaniei și Statelor latine din Orient.

¹¹ Kelly Donald, *De origine feudorum ; The beginnings of an historical problem in „Speculum”*, 39, 2, 1964 ; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)* București, 1983, p. 10.

¹² R. Manolescu, *op. cit.*, p. 8.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ K. Marx, *La Russie et l'Europe*, ed. Gallimard, Paris, 1974, p. 210 ; cf. M. Constantinescu, *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributare*, București, 1974, p. 24.

¹⁵ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, București, 1980, p. 12.

¹⁶ *Între antichitate și renaștere ; gândirea evului mediu*, (traducere, selecția textelor, prezentări, bibliografie, indici și note de Octavian Nistor), vol. I, București, p. VI.

¹⁷ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 233 ; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, p. 298 și urm.

¹⁸ Încercarea episcopului de Rîmnic, Chesarie, care socotea vechimea șerbicii încă din epoca lui Traian, de a ocoli adevăratul proces al constituirii șerbicii, din motive de noblețe a originii romane a poporului nostru, nu poate fi luată în considerare (*Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 234 ; cf. Florin Constantiniu, *Iobăgia în istoriografia românească*, în SMIM, X, p. 62—63).

¹⁹ Nicolae Bălcescu, *Opere*, ed. Gh. Zane, vol. I, București, 1940, p. 189.

²⁰ *Ibidem*, vol. I₃, p. 15.

²¹ Nicolae Bălcescu, *Opere*, I, București, 1953, p. 136—137.

²² Unele detalii în această privință și la Fl. Constantiniu, *op. cit.*

²³ Nicolae Iorga, *Bazele necesare unei noi istorii a evului mediu*, comunicare la Congresul 1 de istorie de la Londra (martie 1913), în N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 130.

- ²⁴ Nicolae Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, București 1984, p. 417.
- ²⁵ *Ibidem*; vezi și N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, p. 178.
- ²⁶ N. Iorga, *Bazele necesare...*, p. 128.
- ²⁷ N. Iorga, *Studii...*, p. 427.
- ²⁸ N. Iorga, *Bazele necesare...*, p. 129.
- ²⁹ *Ibidem...*, p. 129.
- ³⁰ *Ibidem...*, p. 131.
- ³¹ N. Iorga, *Studii...*, p. 403.
- ³² N. Iorga, *Problema părăsirii Daciei de către împăratul Aurelian*, comunicare ținută la „Académie des Inscriptions” din Paris, publicată în I. Iancu în R.H.S.E.E., I, 1924, 1—2, p. 32—58; vezi și N. Iorga, *Studii...*, p. 27—28.
- ³³ N. Iorga, *Bazele necesare...*, p. 135.
- ³⁴ N. Iorga, *Studii...*, p. 405 și urm.
- ³⁵ A se vedea conferința din 1922: „Doctrinile partidelor politice”, urdă afirmă această opinie; vezi și N. Iorga, *Studii...*, p. 411.
- ³⁶ N. Iorga *Studii...*, p. 411 și urm.
- ³⁷ *Istoria României*, ediția 1948; B. Cimpina, *Le problème de l'apparition des États féodaux roumains*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, București, 1955.
- ³⁸ *Istoria României*, vol. I, București, 1960; vol. II, București, 1962.
- ³⁹ P. P. Panaitescu, *Obștea fărâncască în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964, p. 64.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 65.
- ⁴¹ P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 178.
- ⁴² Șt. Olteanu, *Probleme prioritare ale evului mediu timpuriu românesc*, în „Studii”, 1973 nr. 4; Al. Andronic, *Tipologia feudalismului european și rolul obștilor agrare în procesul de feudalizare*, în „Hierasus”, 1983, p. 271 și urm.
- ⁴³ L. Chițescu, *Permanența și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în „Revista de istorie”, 1978 nr. 7, p. 1177—1190.
- ⁴⁴ Miron Constantinescu, *Modul de producție tributar. Schișa unei teorii marxiste*, București, 1974; trebuie spus că primele luări de poziție românești în această privință au fost cele ale prof. Iosif Nathanson și Simion Natalia în „Revista de filosofie”, XIII/2, 1966, p. 213—238, cea a lui Ion Banu în revista „La Pensée” cu titlul *La formation sociale „asiatică”, dans la perspective de la philosophie orientale antique*”, reluat în „Revista de filosofie”, XIII/2, 1966, cu titlul: *Asupra formațiunilor sociale „asiatice” ; o temă nouă și veche*, apoi Miron Constantinescu cu o serie de articole publicate în „Probleme economice”, 1972, nov., „Memoria oeconomică” vol. XXVII, „Caiete de studii, referințe și dezbateri” nr. 6, 1973, precum și în nr. 1/1974 al aceiași reviste; Henri H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumains : asservissement et pénétration capitaliste*, Partea a III-a intitulată: *Premières formes d'exploitation des communautés villageoises*, cu paragraful în care se tratează *Le problème de despotisme asiatique*, Paris, 1966, p. 254; idem, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*, București, 1980.
- ⁴⁵ *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*, București, 1980.
- ⁴⁶ *Modul de producție tributar. Schișa unei teorii marxiste*, București, 1974.
- ⁴⁷ *Istoria României*, vol. I, București, 1960 (capitolul final).
- ⁴⁸ Fl. Constantiniu, *Geneza feudalismului românesc ; încadrare tipologică* în „Revista de Istorie”, 1978, nr. 7, p. 1215 și urm.; reluată apoi în „Studii și articole de istorie” XLVI — XLVII, 1983 cu titlul: *Geneza feudalismului în Europa răsăriteană*, p. 29 și urm.
- ⁴⁹ „Studii”, 1973/4, p. 677 și urm.; R. Manolescu, în „Revista de istorie”, 1985” Damian Hurezeanu, în „Era Socialistă”, 1977/19.
- ⁵⁰ Vezi relatarea asupra dezbaterii „Începuturile feudalismului în țările române”, în „Revista de Istorie”, 1975/4 p. 606 și urm.
- ⁵¹ Jacques Le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, București, 1972, p. 43.
- ⁵² Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983.
- ⁵³ O asemenea încercare de tipologizare a feudalismului a fost făcută în special de istorici sovietici în lucrări diferite dintre care cităm Z. V. Udalțova, E. V. Gutnova, *La Genèse du féodalisme dans les pays de l'Europe* (XIII Congrès International des sciences Historiques), Moscova, 1970; idem, в вопросе о типологии феодализма в западной и в юго-восточной Европе, în *Юго-восточная Европа в эпоху феодализма*, Chișinău, 1973; vezi și studiul lui Sverdlov consacrat genezei proprietății funciare feudale în Rusia veche, în *Вопросы Истории*, 1978/8, p. 40 și urm.; Florin Constantiniu, *Iobăgia în istoriografia românească*, în SMIM, X, p. 110 și urm.; aceiași referire în idem, *Geneza feudalismului românesc*;

încadrare tipologică, în „Revista de Istorie”, 1978/7, p. 1215 și urm. ; idem *Geneza feudalismului în Europa răsăriteană*, în „Studii și articole de istorie”, 1983, p. 29 și urm ; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983, p. 208 și urm.

⁵⁴ Într-una din prezentările sale, Fl. Constantiniu susține existența a două tipuri de feudalism : cu sinteză și fără sinteză, tipul al treilea (pe care-l susține în două din alte prezentări ale sale) este socotit variantă a primului tip (Fl. Constantiniu, *Geneza feudalismului în Europa răsăriteană*, în *op. cit.*, p. 30).

⁵⁵ Vezi mai cu seamă Z. V. Udalțova, E. Gutnova, în *op. cit.*

⁵⁶ Referitor la această sinteză, K. Marx arată în lucrarea sa *Contribuții la critica economiei politice*, 1954, p. 222, rolul cuceririlor, în general, în dezvoltarea societății în care s-a produs impactul ; „Poporul cuceritor — arată Marx — impune celui cucerit propriul său mod de producție (de exemplu englezii în Irlanda în secolul acesta și, în parte, în India) ; sau îl lasă pe cel vechi și se mulțumește cu un tribut (de exemplu turcii și românii) ; sau se produce o interacțiune din care ia naștere un nou mod de producție, o sinteză (în parte în cuceririle germanice)”.

À PROPOS DES DÉBUTS DU MOYEN ÂGE DANS L'HISTOIRE DE ROUMANIE (I) L'HISTORIOGRAPHIE

Résumé

L'auteur examine la position de l'historiographie moderne et contemporaine à propos des débuts du Moyen Age et l'apparition des relations féodales sur le territoire de la Roumanie.

On examine en même temps l'évolution de la conception concernant la féodalité et on présente la conception matérialiste-dialectique dans ce domaine et les résultats obtenus dernièrement par l'historiographie roumaine, étant mentionné l'apport de l'historiographie ancienne à ce problème.

ASPECTE DE CIVILIZAȚIE MATERIALĂ RURALĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE XIV—XV PE BAZA CERCETĂRILOR ETNOLINGVISTICE*

ZAMFIRA MIHAIL

Am adoptat conceptul „civilizație” în sensul în care a fost discutat la cel de al XV-lea Congres internațional al istoricilor¹ și care impune urmărirea liniilor principale ale desfășurării istoriei acelor sfere de creație materială și spirituală, specifice unui popor. Precizarea cronologică a fost necesară pentru delimitarea subiectului de față și nu este o „secțiune verticală”, definitorie ca atare.

Etnografii însă, care se referă la realitatea tradițională românească din mediul rural folosesc cu preponderență termenul *cultură materială*. Determinantul *popular* în acest context are accepția de „țărănesc, rural”², deși atunci când se studiază meșteșugurile sint incluse și realitățile din mediul orășenesc din sec. XIII—XIX.

O analiză cuprinzătoare a nuanțelor semantice proprii fiecărui dintre cei doi termeni, *cultură* și *civilizație*, între care există raporturi foarte strânse, a oferit Șt. Pascu : „Cultura este un patrimoniu de tradiții și experiențe, de valori obținute prin muncă și cunoașterea generațiilor în succesiune ; folosirea acestui patrimoniu în activitatea practică, pentru satisfacerea nevoilor și realizarea altor valori înseamnă civilizație”³.

În ceea ce privește dialogul permanent desfășurat între sat-orăș-cetate, între cultura scrisă și cea orală, istorici de artă români au optat pentru o disjuncție între arta populară și cea țărănească, afirmând însă că „este dificil să susținem, pe baza elementelor concrete de care dispunem, existența unei arte țărănești distincte în sec. XIV—XVI ; din contra, avem toate motivele să admitem existența unei arte populare române, care evolua în acea perioadă paralel cu acea binecunoscută a mediilor instruite, diferențiindu-se de aceasta ca urmare a schimbărilor sociale”⁴.

Cum va fi fost, în această perspectivă, civilizația satului românesc în sec. XIV—XV ?

Studii recente, îmbinând explorarea izvoarelor scrise cu datele arheologice, au adus lumini noi privitoare la situația satelor în sec. XIV—XV în țările române⁵. În această vreme numărul satelor din Țara Românească a fost apreciat la cifra minimă de 1 000, incluzându-se cele 553 mențiuni documentare, la care se mai adaugă cele 87 siliști (așezări părăsite), de care amintesc documentele, precum și cele 395 știri documentare din primul sfert al sec. XVI, referindu-se însă la situația anterioară ; după alte izvoare, numărul lor se ridică la 3 220 sate. Multe dintre vechile sate în decursul vremii au fost înglobate în cadrul unui oraș, țirg sau așezare rurală mai întinsă. În Moldova, din sec. al XIV-lea până către mijlocul veacului următor sint semnalate circa 800 de sate⁶. În Transilvania, ca și în Moldova

media caselor unui sat din secolele XIII—XIV era cam de 20, cifră considerată medie și pentru spațiul dintre Carpați și Dunăre. Existau însă și sate mai mari, așa cum a fost cel de la Coconi, în vremea lui Mircea cel Mare, situat în Cimpia Dunării, unde s-au descoperit 74 de gospodării. Una din caracteristicile așezărilor rurale a fost situarea lor de obicei în apropierea apelor curgătoare, aceasta nu este în sine un element de civilizație dar atestă că se alegeau locuri cât mai adecvate pentru locuit ⁷.

Pentru această perioadă elemente caracterizante ale satului se referă la diferite tipuri de locuință veche românească, pentru care lemnul a fost materialul principal. În construcția locuinței, ca și în alte domenii, diferențierea s-a început din sec. al XIV-lea ⁸, în mediul rural perpetuându-se construcțiile realizate cu materiale accesibile și în dimensiuni strict funcționale, de exemplu cele de la Coconi, Măicănești, Străulești, Bragadiru, Frumoasa, Verbicioara, Răreanca.

Din arhitectura interiorului este de semnalat existența, în jurul pereților, a unui postament mai ridicat cu 30—50 cm., pe care se dormea. Faptul că această destinație era marcată din construcție atestă o deprindere veche, de clădit statornic, de presupus și pe baza terminologiei casei românești, în întregime de origine latină. Înălțat uneori pe o platformă de lut, ca și azi, cuptorul folosea drept loc de pregătire a hranei și de încălzire pentru familie. Construit din pietre, era mărginit din lespezi mai regulate și închis deasupra gurii cu un singur bloc sau cu mai multe pietre plate. În unele așezări apare o vatră deschisă, sistem cunoscut din epocile anterioare, constituind una dintre moștenirile geto-dacice ⁹. Uneori cuptorul este așezat într-o altă mică încăpere, situată în apropierea casei, ca și gropile de păstrat cereale ¹⁰.

Dintre obiectele mărunte ale gospodăriei, care erau din lemn, rareori s-au putut găsi, în urmele arse ale unor locuințe, la Coconi etc., linguri, coșuri împletite din răchită sau coajă de tei și altele ¹¹. Cea mai bine păstrată este olăria, care constituia zestrea unei gospodării țărănești, dar și a celei orășenești, a cărei terminologie este, de asemenea, de origine latină.

Această olărie din mediul rural a fost lungă vreme nesmălțuită, arsă la roșu în partea sud-estică a țării și neagră-cenușie mai ales în partea de răsărit de Carpați. Smălțul apare îndeosebi în olăria orășenească, ca produs al atelierelor specializate, în sec. al XIV-lea. Dar elemente de civilizație rafinată au intrat și în uzul unor colectivități sătești, de exemplu ceramica smălțuită apare în unele sate din Țara Românească din acea perioadă ¹².

Țăranii mîncau din vasul de lut cunoscut sub numele de *strachină*, folosit separat de fiecare membru al familiei, avînd o capacitate de circa 400—500 gr. Nu apar în vesela țărănească vasele largi, de capacitate mare, din care mînca întreaga familie, ca la alte popoare.

În ceea ce privește atenanșele, principala încăpere în care se păstra războiul de țesut, care a perpetuat termenul autohton *arșea*, atestată în descoperirile arheologice, probează continuitatea țesutului în gospodăria țărănească. Prisosul acestor produse se și exportă. Un privilegiu dat la 21 iulie 1412 locuitorilor din Rodna stipulează că erau scutite de vamă : „țesătura groasă de lînă țărănească (sumanele) și pînza pentru cămăși țesută în Moldova” ¹³.

Aspectele enumerate pînă aici pot însă să suscite întrebări de felul celei pe care și-a pus-o Jean Delumeau acum 20 de ani : istoria rurală este oare o istorie imobilă ? și a creionat tabloul aceluia secol al XIV-lea francez

în care 85% din populație era rurală și suprapopula așezările și, încheia : „istorie imobilă, istorie ciclică în adevăratul sens al cuvîntului, a unei țărâni care nu reușește să iasă din cerul în care o încheie o constrîngătoare stagnare tehnică”¹⁴. Or, conceptul de „civilizație” se raportează primordial și la fenomenul creației tehnice, factor hotărîtor al progresului social-istoric.

Unele domenii de activitate ale lumii rurale prin ele însele se află mai puțin sub imperativul tehnologic, așa după cum este păstoritul. Viticultura apela și ea la tehnologie doar la prelucrarea strugurilor (zdrobitoare, teace), nu însă și pentru operațiunile intermediare de pină la recoltare, care au rămas nemodificate în linii mari pînă astăzi, curățatul, legatul și săpatul (prășitul viei). Culesul continuă să se facă manual. De asemenea, apicultura, sericicultura sînt domenii puțin tangente cu progresele tehnologice.

În schimb, în domeniul agricol, în țările române din sec. al XIV-lea se răspîndea tot mai mult plugul de tip evoluat, cu brăzdar asimetric și uneltele agricole încep să devină din elemente de proprietate colectivă, produse stăpînite și folosite individual¹⁵. Cercetarea comparată a instrumentarului agricol din celelalte țări sud-est europene din această perioadă ne-a dat posibilitatea să surprindem stadiul avansat în care se afla inventarul uneltelor de arat românești și să aducem argumente că plugul evoluat s-a răspîndit dinspre Europa Centrală spre Peninsula Balcanică. De asemenea, am arătat că o unealtă tipic slavă de felul aratrului *soha* nu a fost semnalată în nici o descoperire arheologică din zona românească, după cum nu au fost găsite nici brăzdare de tip slav (*lemeš* sau *palešnik*) și nici termenii respectivi nu au pătruns în limba română¹⁶.

O evoluție și mai concludentă pentru civilizația rurală o reprezintă răspîndirea „instalațiilor mecanice dezvoltate” din care face parte moara de cereale acționată hidraulic. Utilizarea în scop productiv a energiilor naturale, chiar dacă principiul fusese cunoscut anterior, a reprezentat un moment „revoluționar” în istoria tehnicii.

Moara de cereale acționată hidraulic a fost cunoscută pe teritoriul Daciei romane însă din sec. II—III e.n.¹⁷, „foarte probabil sub influența expansiunii acestui tip de instalații în întreaga lume romană”, dar, autorul presupune că a existat o limitare a utilizării acestui evoluat procedeu tehnic de măcinare a grînelor în toată epoca migrațiilor¹⁸.

Descoperirile analizate de Corneliu Bucur pot fi întărite prin argumente lingvistice. În zona Hațeg s-a perpetuat toponimul *Rî de moare*, pe care G. Giuglea l-a explicat ca pe un termen moștenit din latină¹⁹ și care demonstrează că pe malul acestui rîu de munte au fost amplasate din perioada romanizării, instalații hidraulice de mori.

Generalizarea morii de apă pe plan european, care a avut loc în sec. XII—XIII s-a manifestat în aceeași perioadă și în satul românesc. Ea este atestată pe teritoriul României în documente din sec. XII (doc. din 1169, din Transilvania și din aceeași perioadă sînt vestigiile complexului hidraulic de la Păciul lui Soare) iar din sec. XIII (doc. din 2 iunie 1247) din Țara Românească. O altă atestare este din 1385, oct. 3, Argeș, de la Dan I prin care dăruiește o moară a sa care se găsea în Bistrița. În Moldova referire la moară apare într-un doc. din 1402²⁰.

O altă categorie de informații scrise din sec. XIV, din Maramureș, privesc mori individualizate, patrimonial și topografic. Morile au fost localizate, ele se aflau în satele românești și în așezări de oaspeți regali²¹.

Pe baza termenului din doc. slavone *кодѣнница* din Țara Românească și Moldova și *млннѣ* numai în Moldova, constatăm că toate atestările se referă la mori de măcinat produse agro-alimentare.

Construcția morilor se făcea probabil pe brațe ale râurilor, amenajate special în acest scop : o arată documentul din 1441 din Țirgoviște (păstrat însă într-o copie din sec. XVIII), prin care Vlad vvd. dăruiește unui boier : „loc de moară în Olt, în Voila și Apa Morii, apă de două roate și i-am slobozit să poată duce apă din riu la moară pre unde ar vrea ei și să fie slobozi în apa lor a păscui și a mai face și alte mori și vârtoape și driste”²².

Se pare că la construcție participau și „zilieri” din mediile cele mai diverse. În documentul din <20 martie 1429—9 aprilie 1430> Dan al II-lea întărește „morile de la Țirgul Jiului, pe care le-a făcut popa Agathon cu munca fraților săi [călugări ? într. n.], pe locul pe care l-a dăruit jupan Stanciu (кодѣннице ... счинна попъ Ягѣоши з братѣиwm своимъ тѣрѣдом)^{22b18}

Între regimul de proprietate asupra acestor mijloace tehnice și procesul de construire și cel de exploatare avusese loc o diferențiere. E de presupus că logofătul Cazan din doc. din 2 ianuarie 1450 nu era și morar, deși subliniază în mod special că el împreună cu fratele său Radul „au așezat și au făcut cu truda lor moara” *поставилъ и сътвори хъ кодѣнницъ* lângă casa lor și partea lor din acea moară au dăruit-o mănăstirii²³.

Atestările de mai sus confirmă aserțiunea că : „generalizarea utilizării energiei hidraulice reprezintă cea mai nouă investiție tehnică a epocii (în sec. XII—XIII) și ca atare dreptul de monopol, cvasigeneral pe plan european, dovedește caracterul de clasă în ceea ce privește deținerea și exploatarea instalațiilor industriale de către stăpînii de pământ, laici sau eclesiastici”²⁴.

Însă într-un document din 22 iunie 1418 din Țara Românească sînt menționați ca proprietari de moară și alte categorii sociale, și anume tocmai din mediul rural. Mihail voevod întărește mănăstirilor Cozia și Codmeana daniile și privilegiile și permite să facă danii oricine dorește „cu voia lui sau făcute de sluga domniei mele, sau boier sau cneaz. . . și încă și dintre ceilalți oameni de mîna de jos adică siraci, cine vrea să-și dea sufletul său sau vie sau ogoare sau moară (*кодѣнницъ*) sau case sau vită sau fie orice”²⁵.

Observăm, în primul rînd, că procedeul lingvistic „explicația”, folosit pentru introducerea unui termen nou, puțin cunoscut sau cu un sens care trebuie scos în evidență, apare în acest text pentru cuvîntul *sirac* (*сиракъ*), ceea ce înseamnă că termenul era de puțin timp în uz în documentele cancelariei domnești. Mai multe studii care au urmărit terminologia socială românească din evul mediu și-au propus descifrarea sensurilor sale. C.C. Giurescu a afirmat că termenii *sirac* și *siromah*, în documentele slave muntene²⁶, printre care și cel de mai sus, au avut două înțelesuri : 1) ca un calificativ cu înțelesul de sărman, lipsit de avere, servind la caracterizarea situației materiale și 2) în înțelesul de supus, de locuitor al unei țări sau oraș. El nu s-a pronunțat relativ la situația siracilor ca oameni liberi sau dependenți. Ulterior, Valeria Costăchel a considerat că : „precizările pe care le conține acest document ne dau posibilitatea să constatăm că la începutul sec. al XV-lea „săracii” constituiau categoria socială „de jos” adică neprivilegiată, care însă era alcătuită din oameni liberi, din moment ce puteau să testeze averea lor mănăstirii. . . Fără îndoială că, săracii, în calitate de locuitori ai satelor se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor”²⁷.

Șt. Ștefănescu, în studiul *Despre terminologia țărănimii dependente în Țara Românească în secolele XV—XVI*²⁸, printr-o analiză nuanțată a tuturor elementelor din acest grup lexico-semantic, precizează raporturile dintre termeni și realitatea istorică : „Termenii cu caracter general *sirac* și *siromah* desemnează în documentele interne din sec. al XV-lea marea masă neprivilegiată a populației, atât de la sate, cât și de la orașe. *Ei nu sînt folosiți în sec. al XV-lea pentru a desemna starea de sărăcie a cuiva*” (subl. n.).

Am constatat însă că studiile consacrate „siracilor” nu și-au propus și analiza inventarului de bunuri ce le aparțineau, printre care și cele enumerate în documentul de la Mihail vvd. Pe baza actului din 1418 considerăm că putem afirma că acești țărani neprivilegiați, dar și neaserviți încă, dispuneau la 1418 de bunuri imobile de valoare, printre care moară. Deci, numai aservirea socială a determinat schimbarea caracterului de exploatare a tehnologiei tradiționale existente în țările române în mediul rural după revoluția industrială.

Într-o istorie a „moriilor” pe pământul românesc ca instalație tehnică, noi vedem o perpetuare străveche a tehnicii în mediul rural. Faptul că în Țara Românească, în sec. al XV-lea, populația orășenească ca și cea sătească era desemnată prin același termen, cel de siraci sau siromahi, arată, după opinia lui Șt. Ștefănescu, „că în această vreme procesul de diviziune socială a muncii nu era prea dezvoltată, că nu se poate vorbi de o deosebire netă între populația sătească și cea de la orașe. În timp ce orășenii practică și agricultura, țărani se ocupă și ei cu meșteșugurile”²⁹. Se știe că și în sec. XX morile sătești, în folosință colectivă, nici nu aveau morari și unele operații le făceau deseori femeile³⁰. Sperăm că atestarea din 1418 demonstrează elocvent că în sate au existat mori de apă anterior și nu „după apariția lor pe feudele laice sau clericale”³¹, că țărani liberi au fost cei care au făcut danii din proprietățile lor mănăstirilor.

Firește, istoriografia română a înregistrat faptul că satele libere își aveau morile lor proprii, la care își măcinau cerealele. Un oarecare Petriman, de pildă, dona la 17 iulie 1425, mănăstirii Cozia averea sa, printre care și o moară³², dar este probabil ca el să fi fost jupan. Numai prin discutarea documentului din 1418 în perspectivă etnolingvistică se atestă că, la începutul sec. XV, și unii țărani „de jos” au fost stăpîni de mori³³.

Prin urmare, în mediul satelor a existat o civilizație rurală, care a contribuit la funcționarea unor instalații de mare progres tehnic. Civilizația rurală sub aspectul ascendenței la tehnologie a fost în funcție de statutul social al satului și al oamenilor lui.

O altă instalație tehnică care atestă, de asemenea, o civilizație rurală este cea folosită pentru îmbunătățirea țesăturilor realizate în gospodărie. Astfel șteaza este citată, alături de piuă, din cele mai vechi documente. Pentru a preciza tipul de operațiuni pe care le efectuau aceste instalații, apelăm la clasificarea propusă de Corneliu Bucur, care distinge : I. Instalații pentru îndesit țesăturile de lînă (*șteze, viltori*) care, la rîndul lor pot fi de două tipuri — cu vîrtej orizontal și admisibil prin jgheab și cu vîrtej vertical și admise prin tub (butoi) ; II Instalații pentru bătut (îngroșat) țesăturile din lînă (*pive*), acționate manual sau hidraulic ; III Instalații pentru scămășat (flaușat) țesăturile din lînă (*dîrste*), acționate manual sau hidraulic și IV, o instalație dependentă de ultimele două, care efectuează întinderea țesăturilor de lînă prelucrate la piuă sau la dîrstă³⁴.

Producția unor astfel de instalații n-a avut un randament prea ridicat, de exemplu și la mijlocul sec. al XIX-lea o dîrstă scotea 30—

40 pături pe an (dar se știe că ele nu lucrau decît un sezon destul de scurt, cam 2 — 3 luni) ³⁵. Încetineala se datora faptului că țesătura trebuia să stea în apă chiar pînă la 6 zile, apoi să fie bătută timp de mai multe ore, încît să scadă 1/3 din lățime. Îndesindu-se însă, țesătura căpăta o durabilitate foarte mare, încît putea fi purtată și de două generații. Scămoșarea lor (scoaterea mițelor) le făcea impermeabile.

Pe lingă consemnările din sec. XII—XIV din Transilvania referitoare la pive, în Moldova ele apar întii într-un document din 1435, martie 30, care pomenește „vadul care este pe Siret, cu piuă” *брод шо на сирети с пышкома* iar în doc. din 23 aprilie 1448 emis la Suceava sînt enumerate, în limba slavonă, cele trei categorii de instalații : *жерстѣнло или каллаа... или стѣпы* „dîrstă sau ștează. . .sau piuă” ³⁶. Este relevant faptul că nici unul dintre termenii slavi desemnînd instalații textile, folosiți în documentele slavone, nu au pătruns în limba română, ci s-au perpetuat, prin intermediul limbii vorbite, lat.* *pilla* > *piuă* sau *vultoris* > *vîltoare*.

În schimb, ne reține atenția termenul românesc *ștadza* (ștează) care s-a impus în formulele slavone ale documentelor. Astfel, în doc. din 13 septembrie 1473, ca puncte de reper într-o hotărnicie este înregistrată *шаса калашнок* „ștedaza lui Vlașin”, cu determinantul numele proprietarului la un moment dat al instalației³⁷. Situarea acestor instalații (șteze) se făcea pe diverse cursuri de apă, atît la munte, în doc. din 1491 apar „morile de la Stolnici pe Bistrița și cu ștezele” (*ис шесамн*) cît și la șes, în doc. din 31 dec. 1518 pe riul Trotuș.

Termenul *ștează* denumește și astăzi în Moldova de nord și Bucovina atît instalația rudimentară, formată dintr-o îngrăditură circulară de lemn, amenajată sub o cădere de apă, care servește la îngroșarea și scămoșarea unor țesături de lînă cît și, într-o arie mult mai largă, ce cuprinde și Transilvania și Crișana, „piua de bătut postav”, și, prin extensie semantică, „clădirea în care se află această instalație” ³⁹.

Încercînd să reconstituim istoria termenului *ștează* constatăm că nu are încă stabilită etimologia, deși s-au făcut mai multe presupuneri, fiind considerat în orice caz unul dintre termenii vechi în limba română (fie că este autohton sau vechi grecesc), dar demonstrațiile etimologice nu au fost acceptate de către lingviști.

Pe baza răspunsurilor la chestionarul pentru *Atlasul lingvistic român* înregistrate de Sever Pop în 1927, la întrebările nr. 1727 și 1729 într-o zonă compactă din județele Arad și Alba, ca și în mai multe localități din Bihor și Cluj s-a răspuns cu termenul *ștează* pentru „piuă” și *ștezar* „piuar”, de asemenea verbul *a șteza* „a bate la piuă (țesături)” ⁴⁰. Circulația termenului *ștează* „piuă” în graiurile de vest ale limbii române face puțin probabilă ipoteza lui C. C. Giurescu că : „numele instalației tehnice a fost determinat de toponimicul *Ștează* (un pîriu numit astfel există în Moldova, un altul este afluent al Cibiului, la nord de Sibiu)” ⁴¹. Existența sa în toponimie și în sudul Transilvaniei întărește presupunerea că în trecut aria sa va fi fost mult mai mare, că a fost cunoscut în întreaga Transilvanie și că, ulterior, aria s-a restrîns, fiind concurat de alți termeni. Faptul că pe pîriul Șteaza de lingă Sibiu astăzi instalațiile se numesc *vîltori*, nu demonstrează cu necesitate că „vîltoarea” a înlocuit „șteaza”, ci lasă loc ipotezei că în trecut pe malul acestei ape au funcționat mai multe tipuri de instalații printre care și șteaza, iar astăzi este în uz tipul de vîltoare. De asemenea, este plauzibil ca termenul *ștează* să fi însemnat și în zona Sibiului „piuă”. De altfel, pe baza atestărilor din limba vorbită

Dicționarul limbii române indică termenii *dîrstă* și *ștează* drept sinonime perfecte, în anumite regiuni, pentru *piuă*.

În această perspectivă, fluctuația regională a sensurilor termenului *ștează* ne determină să avem reticențe în ceea ce privește glosarea termenului românesc *șasa* din doc. slavon din 13 sept. 1473 prin „instalație primitivă. . .”, deoarece considerăm că el ar fi putut să însemne și „*piuă*”. Diferențierea semantică poate să aibă în vedere și tratamentul țesăturii pentru îndesire cu apă rece sau cu apă încălzită, ca fază intermediară pentru aceasta fiind necesară existența unei „viltori” pe lângă „*piuă*”. Faptul că și în secolele ulterioare în Moldova au existat instalații textile care satisfăceau nevoile populației pe plan local, fără organizarea meșteșugărească strictă pe care o întilnim în Transilvania⁴², ne determină să presupunem că aceste instalații caracterizau civilizația rurală.

În documentele slavone din sec. al XIV-XV am aflat folosiți din domeniul civilizației tehnice, termeni românești ca : *Faur* (Ț.R., 1431), *fă-urel* (M., 1429), *făuroaie* (M., 1455), *foale* (Ț.R., 1453), *cărbune* (M., 1429), *sperlă* „cenușă arzindă” (M., 1409), *baie* (M., 1443), *ocnă* „mină de sare” (Ț.R., 1451), *rudă* „mină” (M., 1488), *topliță* (M., 1473), de asemenea numele multor unelte : *ciocan*, *cîrlig*, *furcă*, *laț* „scindură de o anumită dimensiune”, *măciucă*, *sculă*, *sucală*, *tălpigă*, *topor*, ca și numele unor meserii : *aurar*, *baci*, *băiaș*, *cojocar*, *croitor*, *maistorie*, *meșter*, *pietrar*⁴³. Stratul de termeni românești, din limbajul curent, care s-au folosit în nomenclatura oficială a cancelariei slavone, este elocvent pentru autoritatea cu care s-a impus realitatea „în limba țării” pentru diacul sau pisarul „de slovenie”.

Pe de altă parte, unul dintre termenii din această serie, anume *dîrstă* este derivat din bg. дръщъ. Ор, дръщъ, дрощъ nu apar în documentele slavone românești, ceea ce ne face să presupunem că avem de-a face cu un împrumut târziu, poate ulterior sec. XIV—XV, care oricum nu a intrat prin intermediul limbii scrise⁴⁴.

În ceea ce privește îmbrăcămintea confecționată din țesături trecute prin aceste instalații, o întilnim descrisă de dalmațianul Anton Vrancics, pe la 1538, care a fost impresionat de costumul locuitorilor „îmbrăcați într-o dimie de culoare brună, grosolană și peste măsură de păroasă”⁴⁵. Cele mai vechi imagini ale costumului popular, din sec. al XIV-lea, cum sînt cele două miniaturi din *Chronicon Pictum*, înfățișează și ostași români în bătălia de la Posada, îmbrăcați în cămăși de pînză, încinse cu o curea îngustă, ițari și opinci, pe cap cu căciuli înalte și țuguiate iar peste cămăși, haine lungi mițoase. Vor fi fost oare haine de dimie, de felul sari-cei „cu mițe” denumită și ea, într-un doc. slavon din 1522—1529 cu termenul românesc *една сарѣка*⁴⁶.

Faptul că stofa „cu mițe” caracteriza îmbrăcămintea țărănească din acea perioadă pare să fie atestată în actul din <1424 (după noiembrie 10)—1431> de la Dan al II-lea, către vameșii din Dimbovița și Rucăr, prin care se arată ce vamă să se perceapă brașovenilor și se indică : *рѣна ѿ бан*, „guna 1 ban”⁴⁷. Or, termenul *guna* nu s-a folosit în slavona de cancelarie, așa după cum a argumentat Lucia Djamo-Diaconiță⁴⁸, care consideră acest cuvînt drept element românesc în limba documentelor slavo-române. Am argumentat, la rîndul nostru, că termenul *gună* a existat în limba română, fiind moștenit din lat. *gunna*, și a dispărut ulterior⁴⁹. Urme ale existenței sale sînt unele toponime din R.S.F. Iugoslavia, ca *Faraguna*, de origine română, și faptul că în limba sîrbo-croată *gunj* a fost împrumutat „de la vechii cici-istroromâni” așa după cum a susținut Petar Skok⁵⁰. Un alt

argument în sprijinul ipotezei că termenul *guna* a denumit haina de stofă în limba română ar putea fi relatarea călătorului Georg Reichstorffer din 1541, că locuitorii din Transilvania „se îmbracă cu haine lăptoase, țesute din lână de capră.” Or, în limbile albaneză și bulgară termenul similar denumește „țesătura din lână de capră”, ceea ce ne face să presupunem că acea țesătură și haina realizată din ea, purtată în Transilvania în sec. al XVI-lea, se va fi numit la fel.

La discuțiile de pînă acum referitoare la progresele tehnologiei românești am adăugat considerațiile despre mediul în care se foloseau unele procedee perfecționate de îmbunătățire a țesăturilor de lână realizate în gospodărie. Faptul că terminologia slavă pentru instalații perfecționate nu a pătruns în limba română este dovada indubitabilă a folosirii neîntrepruse a fondului autohton și latin moștenit.

Prin folosirea mijloacelor tehnice perfecționate de obținere a produselor necesare vieții, moara de apă (de măcinat) sau instalațiile pentru îmbunătățirea țesăturilor de lână, civilizația rurală românească s-a dovedit deschisă la progresul tehnic.

NOTE

* Versiune amplificată a comunicării prezentată în cadrul simpozionului *600 de ani de la urcarea pe tron a domnitorului Mircea cel Mare*, (20 iunie 1986), de la Institutul de studii sud-est europene.

Cercetările de etnolingvistică, promovate în cadrul acestui institut, au fost definite de Zamfir Mihail, *Recherches d'ethnographie linguistique comparée du Sud-Est européen*, în „Bulletin. AIESEE”, 1973, nr. 1—2, p. 139—150 și în cap. *Etnografia lingvistică: domenii și metode de cercetare*, în *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978, p. 34—37.

¹ Em. Condurachi, R. Theodorescu, *Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor*, în „Revista de istorie”, 1981, nr. 1, p. 5—35. Definițiile conceptului „cultură”, în număr de 164, au fost inventariate de A. J. Kroeber și Clyde Kluckhohn, *Culture. A critical Review of Concepts and Definitions*, New York, 1963.

² Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 6.

³ Șt. Pascu, *Cultură și civilizație*, în vol. *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, I, București, 1982, p. 32.

⁴ Răzvan Theodorescu, *Sur les debuts de l'art populaire médiéval roumain*, în „Revue Roumaine de l'Histoire de l'Art”, 1970, p. 3—12.

⁵ În special N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972 care modifică în mare măsură datele cuprinse în studiul mai vechi al lui I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, „Studii”, 1956, nr. 9, p. 76—97. Pentru situația din Transilvania cf. *Istoria României* vol. II, p. 242—243; R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat. Studiu antropologic și etnografic*, Cluj, 1945. O valoroasă sinteză: Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București, 1973.

⁶ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

⁷ S. Mehedinți, *Civilizație și cultură*, ed. G. Geană, Iași, Ed. Junimea, 1986, p. 108.

⁸ Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979.

⁹ O cercetare complexă referitoare la locuința găto-dică din perioada sec. VI în e.n. — III e.n. a fost realizată în cadrul Institutului de studii sud-est europene de către Cornelia Belcin-Pleşca, care a publicat unele considerații în studiul *Sur l'habitation chez les Găto-Dăces*, în RESEE, XXIV, 1986, n° 2, p. 165—177.

¹⁰ Termenul *cuptor* a fost împrumutat din limba română de limba bulgară, cf. I. Petkanov, *Proizhod, značenje i rasprostranenie na dumata koptor (koftor)*, „Izvestia na Institutata za bălgarski ezik”, III, 1954.

¹¹ Cf. Cornel Irimie, Marcela Nicula, *Arta țărănească a lemnului*, București, 1983.

¹² N. Constantinescu, *Centre de producție ceramică din Țara Românească* (sec. XIV), în SCIV, XV, 1964, nr. 1, p. 103—112; Elena Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din sec. al XIV-lea de la Suceava*, idem, p. 85—102.

- ¹³ Al. Gonța, *Mărfuri și negustori moldoveni în Transilvania în sec. XIV—XV*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol””, Iași, 1982, p. 527.
- ¹⁴ Jean Delumeau, *La civilisation de la Renaissance*, Paris, 1967, p. 285.
- ¹⁵ Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii*, București, 1983, p. 158.
- ¹⁶ Zamfira Mihail, *Đin istoricul inventarului agricol în sud-estul Europei. Plugul*, în „Memoriile Secției de științe istorice”, seria IV, t. VI, 1981, p. 47—57.
- ¹⁷ Corneliu Bucur, *Moara de apă în Dacia Romană în lumina descoperirilor arheologice*, în „Cibinium”, 1974—1978, Sibiu, 1979, p. 197.
- ¹⁸ Idem, *Premise la o istorie a civilizației medievale românești. Cu privire la apariția industriilor feudale pe teritoriul României*, în „Studii și comunicări”, Sibiu, 1978, p. 93—110, în special p. 106.
- ¹⁹ G. Giuglea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Miori (Țara Hașegului)*, în „Fonetica și Dialectologie”, V. 1963, p. 41—42.
- ²⁰ DRH B, I, doc. 1, p. 8, doc. 7, p. 20, DRH A I. doc. 16, p. 23.
- ²¹ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 124.
- ²² DRH B, I, doc. 70, p. 145.
- ^{22bis} *Ibidem*, doc. 64, p. 124—125.
- ²³ *Ibidem*, doc. 101, p. 176—177.
- ²⁴ *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești...*, p. 115.
- ²⁵ DRH B, I, doc. 42, p. 86—87.
- ²⁶ C. C. Giurescu, *Despre „sirac” și siromah” în documentele slave muntene în „Revista Istorică”*, 1927, p. 43.
- ²⁷ Valeria Costăchel, în „Studii și referate de istorie medie”, București, 1954, p. 765—766, iar la p. 769, în cap. *Ocupațiile săracilor* reia discutarea doc. din 1418 și arată că : „În documentele mănăstirii Tismana de pe vremea lui Mircea cel Bătrîn citate mai sus, săracii sînt pomeniți cu precizarea că ei pot testa ogoarc, vite, vii. Prin urmare fac parte din populația satelor”, dar autoarea nu menționează nicăieri că și o moară făcea parte dintre Luurile acestor săraci.
- ²⁸ Șt. Ștefănescu, *Despre terminologia fărânimii dependente în Țara Românească în secolele XV—XVI*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 5—6, 1962, p. 1155—1169. Citatul la p. 1159.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 1160.
- ³⁰ V. Butură, *op. cit.*, p. 332.
- ³¹ *Istoria gândirii și creației...*, p. 115.
- ³² Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 57.
- ³³ Acest document infirmă și aserțiunea din *Dicționar de artă populară* de Georgeta Stoica, Paul Petrescu și Maria Bocșe, București, 1985, p. 248, că : „morile au fost în perioada medievală proprietate domnească, mănăstirească sau boierească. Morile țărănești au fost în general în folosință colectivă, cele individuale fiind de dată mai recentă”.
- ³⁴ Corneliu Bucur, *Evoluție și tipologie în sistematica instalațiilor tradiționale din România*, în „Cibinium”, 1974—1978, Sibiu, 1979, p. 130—131.
- ³⁵ *Documente privitoare la economia Țării Românești*, vol. II, București, 1958, p. 979.
- ³⁶ DRH A, I, doc. 137, p. 190, doc. 279, p. 395, doc. 280, p. 397. Termenul slav *мал* sau cel polonez *watyla* desemnau *steaza*, cf. doc. din 12 aprilie 1458 și 11 aprilie 1465. În DRH A, II, p. 158 se menționează că în documentele din Moldova *сѣрна* înseamnă, totdeauna, „piuă” iar *жерстиво* a fost tradus prin *dîrstă*.
- ³⁷ DRH A, II, doc. 193, p. 289.
- ³⁸ DRH A, III, doc. 93, p. 185.
- ³⁹ *Dicționarul limbii române*, tom XI, partea 1, București, 1978 sub verba (= s.v.).
- ⁴⁰ Cf. *Atlasul lingvistic român. Seria nouă*, sub redacția E. Petrovici, vol. II, București, 1958, harta 447.
- ⁴¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 331.
- ⁴² Cf. E. Moisuc, *Industria textilă din Brașov și Țara Birsei*, I, București, 1960 passim.
- ⁴³ *Dicționarul elementelor românești din documentele slavoromâne*, București, 1981, s.v. Cf. și Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. al X-lea — începutul sec. al XVI-lea)*, București, 1974.
- ⁴⁴ Nu a fost înregistrat nici de O. Trubaciov, în *Этимологический словарь славянски язык*, t. 5, Moscova, 1978.
- ⁴⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 419.
- ⁴⁶ *Dicționarul elementelor românești...*, s.v.
- ⁴⁷ DRH B, I, doc. 54, p. 108.
- ⁴⁸ L. Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV—XV*, București, 1971. Constatăm, cu surprindere, că termenul *gună* nu a fost înregistrat printre elementele românești de *Dicționarul elementelor românești...*
- ⁴⁹ Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc...*, p. 102—103.
- ⁵⁰ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I, Zagreb, 1971, s.v..

TRAITS DE CIVILISATION MATÉRIELLE RURALE ROUMAINE
AUX XIVe—XVe SIÈCLES EN PERSPECTIVE
ETHNOLINGUISTIQUE

Résumé

L'effort de connaissance et, implicitement, de reconstitution des différents aspects de la vie rurale se propose également de caractériser les traits de civilisation spécifique. Dans cette perspective, l'architecture paysanne présente un intérêt exceptionnel pour l'évolution de la civilisation matérielle à la lumière de la continuité démontrée par la terminologie ayant trait à la maison rurale.

Sans nous proposer une synthèse de la civilisation des XIVe — XVe siècles, nous avons essayé d'avancer de nouveaux arguments, ethnolinguistiques à propos de certains problèmes moins abordés jusqu'à nos jours. Ainsi, nous avons pris en considération l'inventaire des biens énumérés par le document du 22 juin 1418 comme appartenant à des gens du „bas peuple" dénommés *siraci*; parmi ces biens sont énumérés la maison, du bétail, de la vigne ou des champs, étant mentionné également un moulin. Donc, certains *siraci*, faisant partie de la catégorie sociale la plus basse, démunie de privilèges, mais qui était constituée de paysans libres comme le révèle leurs propriétés, pouvaient posséder aussi un moulin. Il s'en suit qu'au début du XVe siècle, en Valachie la civilisation rurale était caractérisée par cette propriété de certains moyens de production laquelle constituait non seulement l'apanage d'hommes aisés des villages libres comme on suppose avoir été Petriman, mentionné dans le document du 17 juillet 1425. Le monopole qui sera instauré durant cette période-là et surtout la consolidation des propriétés des monastères a été dû également aux donations faites par ces paysans libres, donc aussi ceux démunis de privilèges.

Un autre problème abordé en est celui touchant la *stează* désignée par ce terme roumain dans les documents slaves à partir du 13 septembre 1473. La comparaison avec la situation linguistique actuelle des dialectes, consignée dans „L'Atlas linguistique roumain" concernant le sens du terme *stează* révèle que celui-ci a désigné et désigne non seulement „l'installation rudimentaire formée d'un enclos circulaire en bois aménagé sous une chute d'eau qui sert à l'effilochage des tissus en laine", mais aussi le type, beaucoup plus perfectionné dénommé aussi *piuă* (moulin à foulon). L'existence dans le cadre de la civilisation rurale des ces installations pour l'amélioration de la qualité des tissus nous a permis de soutenir que le vêtement dénommé *gună*, par un terme d'origine latine, aujourd'hui disparu de la langue parlée, était une sorte de vêtement à longs poils confectionné au moyen de ces installations, en Transylvanie du sud et qui était exporté également en Valachie.

Par l'utilisation des moyens techniques pour la réalisation des produits d'usage courant, le moulin à l'eau et ultérieurement le moulin à vent, destinés à moudre des grains ou les installations destinées à améliorer la qualité des tissus, la civilisation rurale s'avérait ouverte au progrès technique.

ADMINISTRAȚIA DACIEI ROMANE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Îndată după încheierea războiului al doilea dacic, împăratul Traian a trecut la organizarea provinciei *Dacia*¹; aceasta cuprindea probabil teritoriile aflate înainte de primul război sub autoritatea regelui dac (*regnum Decebalii*): Transilvania (în cea mai mare parte), Banatul și Oltenia (nord-vestul acesteia); alte teritorii dacice cucerite (poate încă în cursul primului război dacic) au fost atribuite Moesiei Inferioare (estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, Muntenia, sudul Moldovei)². Provincia creată de Traian s-a aflat pe timpul acestui împărat sub autoritatea unui *legatus Augusti pro praetore* de rang consular: primul cunoscut a fost D. Terentius Scaurianus, urmat de C. Avidius Nigrinus, apoi de C. Iulius Quadratus Bassus mort cu ocazia evenimentelor din 117/118. Se presupune că *legatus* consular era secondat de un procurator cu atribuții financiare (pînă acum nu este atestat epigrafic)³.

Pacea romană, pe care Traian își închipuia că a impus-o lumii barbare prin crearea unei provincii la nord de Dunăre, s-a dovedit curînd precară. Îndată după moartea împăratului (august 117), au avut loc la Dunărea de mijloc și de jos evenimente grave⁴; împăratul Hadrian a stat chiar un moment în cumpănă dacă să mențină această provincie sau s-o abandoneze (Eutropius, VIII, 6,2). Autorii tulburărilor erau sarmații cuibăriți în stepa pannonică (Orosius, VII, 13, 4: *bellum contra Sarmatas*). După un moment de reflecție, împăratul decise să facă față situației: *Audito dein tumultu Sarmatarum et Roxalatorum praemisis exercitibus Moesiam petit* (Hist. Aug., *Hadr.*, 6,6).

Conducerea operațiilor militare a fost incredințată lui Q. Marcus Turbo Fronto Publicius Severus⁵, care tocmai reprimase răscoala din Mauritania (Hist. Aug., *Hadr.*, 5, 3); această comandă este menționată în continuare de biografia împăratului (*Hadr.*, 6, 7): *Marcium Turbonem... praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit* și este confirmată de diplomele militare de la Gherla⁶ și Căvdin⁷ din anul 123. Așadar, i-a fost incredințată lui Turbo, personaj de rang ecvestru, guvernarea Pannoniei (probabil numai a Pannoniei Inferioare⁸) și Daciei—provincii care pînă atunci fuseseră guvernate de legați de rang senatorial; de asemenea, el avea sub ordinele sale două legiuni—cite una pentru fiecare din provinciile menționate. Verbul *praefecit* arată că titlul cu care a guvernat temporar cele două provincii a fost cel de *praefectus*⁹. Aceasta rezultă și din relatarea unei misiuni incredințate în continuare lui Turbo, după care împăratul pleacă la Roma (unde ajunge la 9 iulie 118), *Dacia Turboni credita titulo Aegyptiacae praefecturae quo plus auctoritatis habere ornatu* (*Hadr.*, 7, 3). Așadar, Turbo a fost investit cu un titlu echivalent cu cel de prefect al Egiptului¹⁰, singurul funcționar de rang ecvestru care putea conduce legiuni și era investit cu *imperium*¹¹; acest titlu îi da

posibilitatea să conducă operațiuni militare, drept care aparținea pînă atunci, în virtutea acestui *imperium*, numai unui *legatus Augusti pro praetore*.

După trecerea stării excepționale, Dacia romană apare cu o nouă organizare și cu structuri politico-administrative diferite. Împăratul Hadrian a reorganizat teritoriul Daciei în trei provincii¹² :

— *Dacia Superior*, moștenind cea mai mare parte a teritoriului fostei provincii Dacia și avînd în frunte un *legatus Augusti pro praetore*, dar de data aceasta numai de rang pretorian (deoarece în provincie se afla acum o singură legiune, *XIII Gemina*) ; el era secondat pentru probleme de ordin financiar de un *procurator Augusti* ;

— *Dacia Inferior*, cuprinzînd o parte din teritoriile nord-dunărene stăpînite anterior de Moesia Inferior (estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei), avînd în frunte un guvernator de rang evestru, *procurator Augusti* ;

— *Dacia Porolissensis*, cuprinzînd teritoriul de nord al Transilvaniei, la nord de riurile Arieș și Mureș ; ea avea în frunte tot un *procurator Augusti*.

Un moment aparte este reprezentat de misiunea lui T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, [*pro leg(ato) et praef(ectus) prov(inciae) Daciae Inferioris*]¹³ pe timpul lui Antoninus Pius (probabil prin anul 143)¹⁴. Prin titlul de [*pro leg(ato)*], personajul nostru primea împuternicirea să comande efective din legiuni, aduse în Dacia Inferioară pentru a întări forțele militare ale acestei provincii (alcătuite numai din trupe auxiliare) față de o amenințare din afară ; un titlu asemănător i-a fost acordat îndată după aceea : [*procurator) pro leg(ato) provinciae] Mauretaniae) Caesariensis*]. Acest din urmă titlu însemna, el singur, doar că i se acordase dreptul de a comanda cetățeni romani, drept care îi lipsea ca simplu procurator-guvernator¹⁵. Dar în Dacia Inferior, T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo a deținut și titlul de *praefectus*, asemeni lui Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus cu un sfert de veac mai înainte ; așadar, el a fost investit cu *imperium*, ceea ce îi acorda dreptul de a conduce operațiuni militare dincolo de granițele provinciei sale, probabil contra roxolanilor care amenințau dinspre est¹⁶. Este posibil ca în aceste împrejurări vestul Munteniei să fi fost reanexat provinciei romane (în cazul de față Daciei Inferioare), dacă avem în vedere deciziile asemănătoare din Britania și de pe limes-ul reto-germanic¹⁷. După trecerea primejdiei s-a revenit la guvernarea provinciei prin procuratori, cum reiese din *cursus* lui [*T. V?]arius [P]riscus, procurator p]rovinciarum [Ma]uretaniae) Tingitanae [et D]aciae Inferioris*¹⁸.

S-a discutat mult în problema subordonării procuratorilor Daciei Inferioare și ai Daciei Porolissensis față de legatul pretorian al Daciei Superioare¹⁹. Noi ne mulțumim a adăuga aici că investirea lui T. Flavius Priscus cu *imperium* în cursul misiunii sale în Dacia Inferioară exclude total ideea subordonării guvernatorului acestei provincii față de legatul pretorian al Daciei Superior. Este probabil că procuratorul Daciei Porolissensis se afla în aceeași situație.

Organizarea dată de Hadrian provinciilor Daciei a rămas neschimbată o jumătate de secol. Imperfecțiunile ei ieșiseră în evidență cu ocazia evenimentelor din timpul lui Antoninus Pius. Pe de o parte, faptul că procuratorii evestri ai provinciilor Porolissensis și Inferior nu aveau *imperium* (am văzut că T. Flavius Priscus l-a primit în virtutea unui titlu special, de *praefectus*) îi împiedica să acționeze cu promptitudine în caz de pericol

extern. Pe de altă parte, legatul Daciei Superioare nu avea dreptul să intervină într-una din provinciile vecine fără un mandat special. Evenimentele din anii 168—169 au impus astfel o nouă organizare²⁰: cele trei Dacii au fost puse sub ordinele unui guvernator unic, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum*, numit iarăși din rîndul foștilor consuli (deoarece acum se aflau în Dacia două legiuni, *V Macedonica* și *XIII Gemina*), chemat din această cauză și *consularis III Daciarum*; totodată, în acest fel, potențialul militar al acestor provincii putea fi utilizat mai bine în vederea combaterii pericolului extern.

Cele trei provincii poartă de acum înainte denumiri uniforme: *Apulensis* (persistă totuși cel puțin o vreme și vechea denumire, așa cum rezultă din diploma militară de la Drobeta din 1 aprilie 179: *et sunt in Dacia Superiore sub Helvio Pertinace leg(ato)*²¹; *Malvensis* (fosta provincie *Inferior*) și *Porolissensis*. În fruntea fiecăreia se afla cîte un procurator de rang centenar, cu atribuții financiare. Faptul că diploma abia amintită de la Drobeta menționează numai trupele Daciei Superioare (*Apulensis*), pare a lăsa impresia că armatele (*exercitus*) celorlalte două provincii și-au continuat existența lor aparte; ar fi deci posibil ca procuratorii provinciilor *Porolissensis* și *Malvensis* să fi rămas în continuare comandanții trupelor din districtele lor provinciale.

Pe timpul lui Septimiu Sever și Caracalla, constatăm că un procurator al Daciei *Apulensis* este însărcinat să asigure interimatul guvernării Daciei cu titlul *agens vice praesidis* (nr. 62). Inovația se repetă de mai multe ori și sub împărații ce au urmat, ultima mențiune fiind din timpul domniei comune a lui Trebonianus Gallus și Volusianus (nr. 69). Probabil însă că autoritatea acestui *agens vice praesidis* se întindea numai asupra Daciei *Apulensis*, cum rezultă din faptul că de cele mai multe ori mențiunea exercitării interimatului este asociată cu titlul de *procurator Augusti Daciae Apulensis*.

Despre procuratorii celorlate două provincii, avem se pare și două mențiuni tîrzii, după mijlocul secolului al III-lea. Unul poate fi M. Aur[e]lius Apo[1]lina[ris], *proc(urator) Aug(usti)* al Daciei *Porolissensis* către anul 260 (nr. 82). Celălalt este M. Aurel(ius) Cassianus, *v(ir) e(gregius)*, *praeses prov(inciae) Daciae Malvensis* (nr. 73); titlul de *praeses*, utilizat în această epocă tot mai frecvent pentru a designa pe guvernatorii provinciilor de rang ecvestru, subliniază eventual iarăși independența acestuia față de guvernatorul general — în condițiile cînd împărații recurg tot mai des la serviciile procuratorilor financieri ai Daciei *Apulensis* pentru a asigura interimatul guvernării provinciei.

În paginile ce urmează, prezentăm pe scurt carierele legaților pro praetore și procuratorilor imperiali ai Daciei romane²².

GUVERNATORII DACIEI ROMANE

1 — 3) Legații Daciei pe timpul domniei lui Traian

1. D. Terentius Scaurianus

Circa 106 — 112

1) CIL, XVI, 160 = IDR, I, 1 (diplomă, Porolissum; 11 august 106);

2) CIL, XVI, 57 = ILS, 2004 = IDR, I, 2 (diplomă; 17 februarie 110);

3) CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3 (diplomă, Porolissum; 2 iulie 110); 4) CIL, III, 1443 = AnnEp, 1972, 465 = AnnEp, 1976, 570 = IDR, III/2 1 (ulpia Traiana Sarmizegetusa);

5) M. P. Speidel, JRS, 60, 1970, p. 142—152; idem, AMN, 7, 1970, p. 511—515 = AnnÉp 1969—1970, 583 (Philippi); 6) CIL, VI, 1444 = ILS, 1022 (cf. G. Molissani, Tituli, 4, p. 504). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 9—10; A. Dobó, *Acta classica*, IX, 1973, p. 91—92; B. E. Thomasson, *Laterculi*, col. 149, nr. 1; RE, Suppl. XIV, col. 757, nr. 68 (vezi și RE, V A., col. 669—671, nr. 68); G. Molissani, Tituli, 4, 1982, p. 499—505.

D. Terentius Scaurianus este atestat în fruntea armatei Daciei în diplomele din anii 106 și 110 (1—3); din inscripția de la Ulpia Traiana (4) aflăm că din ordinul împăratului s-a fundat Colonia Dacica *per [D. Terentijum Scaurianum, [legatum] eius pro pr(aetore)]*. Începutul legației sale în Dacia nu este cunoscut. Prima diplomă de la Porolissum (1), datată în anul 106, este în realitate emisă mai târziu (pentru această problemă, vezi H. Wolff, AMN, XIII, 1976, p. 108 nota 31). Într-adevăr, prin consuli menționați de diplomă se datează numai acordarea cetățeniei soldaților din cohors I Brittonum miliaria torquata p.f. civium Romanorum (11 august 106) pe câmpul de luptă, *ante emerita stipendia*; dar *demissio honesta missione* se face abia în anul 110, prin *constitutio* reproducă de diploma citată: deci din acest an datează și prima atestare precisă a guvernării lui D. Terentius Scaurianus (vezi și diplomele consemnate la nr. 2 și 3). Indiferent însă de acestea, guvernarea lui a început cel mai târziu în 107, căci în acest an împăratul se afla deja la Roma.

Probabil tot la legația sa în Dacia se referă și inscripția de la Philippi (5), unde este numit *consularis [exercit]us provinciae nov[ae]. . .* (după G. Molissani, *loc. cit.*, p. 501, *provincia nova* este chiar Dacia, nu Mesopotamia, cum propunea Speidel, ori *Nova Syria = Assyria* cum propunea N. Gostar, *Epigraphica-Travaux*, 1977, p. 77—98).

Dacă inscripția de la Roma (6) se referă la D. Terentius Scaurianus, aceasta îl numește *leg(atu)s pro praetore*. Nu este însă probabil că o inscripție de la Apulum (CIL, III, 1081 = ILS, 3594), dedicație a unui Scaurianus *I.O.M. et dis Penatibus*, se referă la primul guvernator al Daciei.

2. C. Avidius Nigrinus

Circa 112 — 117

CIL, III, 7904 (= ILS, 2417; IDR, III/2, 205). — Cf. RE, Suppl. VI, col. 18: PIR². A—1408; A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 10—11; RE, Suppl. XII, col. 129, nr. 6; B. E. Thomasson, *Laterculi*, col. 143, nr. 2.

Acest guvernator apare în singura inscripție din Dacia care îl menționează — dedicația lui M. Calventius Viator, (*centurio*) *leg(ionis) IIII Flaviae) f(elicis), exerc(itor) eq(uitum) sing(ularum) C(ai) Avidi Nigrini, leg(ati) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)* (Sarmizegetusa). Mandatul său în Dacia datează probabil începînd de prin 112, căci el este se pare menționat mai întîi *consul suffectus* în anul 110 (A. Degrassi, *Fasti consulari*, p. 33; L. Vidman, *Fasti Ostienses*, p. 47), apoi cu o misiune în Achaia (cf. Thomasson, *Laterculi*, col. 193, nr. 24). Este posibil ca el să fi avut un mandat comparabil ca durată cu cel al primului guvernator al Daciei.

3. C. Iulius Quadratus Bassus

Anii 117 — 118

Chr. Habicht, *Altertüner von Pergamon*, VIII, 3, 1969, p. 43 și urm., nr. 21. — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 11—14; PIR², I—508; RE, Suppl. VII, col. 311, nr. 425 a; RE, Suppl. XIV, col. 209, nr. 425 a; B. Lifshitz, ANRW, II, 8, 1977, p. 5—7; H. Halftmann, *Senatoren*, p. 119—120; idem, Tituli, 5, p. 626; Thomasson, *Laterculi*, col. 149, nr. 3; I. Piso, Tituli, 4, p. 372.

Personaj de rang consular (*consul suffectus* în 105), a luat parte la războaiele dacice ale lui Traian, iar spre sfîrșitul domniei acestuia era

gubernator al Syriei (Thomason, *Laterculi*, col. 310, nr. 43). Se pare că a căzut în luptele din Dacia — desigur în ultima parte a anului 117, eventual la începutul anului 118 (vezi și I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 37 ; idem Dacia, N.S., 18, 1974, p. 163).

GUVERNAREA DACIEI PE TIMPUL LUI HADRIAN ȘI ANTONINUS PIUS

4. Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus Anii 118 — 119

Hist. Aug., *Hadr.*, 6, 7: *Marcium Turbonem post Mauretianiam praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit*; 7, 3: (Hadrianus) *Romam venit Dacia Turboni credita titulo Aegyptiacae praefecturae quo plus auctoritatis haberet ornato*; AnnÉp, 1973, 459 = IDR, I, 7 = RMD, 21 (diplomă militară; Gherla, anul 123). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 14—16; H.-G. Pflaum, *Carrières*, I, p. 199—216; R. Syme, *JRS*, 52, 1962, p. 87—96; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 36—41 (= Dacia, N.S., 18, 1974, p. 162—164); PIR², M—149; B. E. Thomasson, *Laterculi*, col. 149, nr. 4.

Comandamentul *ad tempus* al lui Q. Marcius Turbo asupra celor două provincii (Dacia și Pannonia Inferior) datează din prima parte a anului 118, când împăratul însuși s-a aflat în apropierea zonei de operațiuni (după care Hadrian pleacă la Roma, unde ajunge la 9 iulie 118). Turbo mai rămîne în Dacia o vreme, *titulo Aegyptiacae praefecturae*. . . *ornatus*, procedînd probabil la punerea în aplicare a deciziei imperiale de reorganizare a Daciei. După aceea, pleacă la Roma, fiind numit *praefectus praetorio*; cu acest prilej, capitala provinciei îl onorează cu inscripții (CIL, III, 1462 = IDR, III/2, 96; CIL, III, 1551 = IDR, III/1, 131).

5 — 17) Legati Augusti pro praetore Daciae Superioris

5. Cn. Minicius Faustinus Sex. Iulius Severus Anii 119 — 127

1) AnnÉp, 1958, 30 — 1959, 31 = IDR, I, 5 = RMD, 17 (diplomă militară, Cășei) (29 iunie 120); 2) CIL, XVI, 68 (v. Suppl., p. 215) = IDR, I, 6 (Porolissum) (29 iunie 120); 3) AnnÉp, 1967, 395 = IDR, I, 8 = RMD, 27 (diplomă militară, Tibiscum) (a. 126); 4) IDR, I, 9 = RMD, 28 (Tibiscum, a. 126); 5) CIL, III, 2830 (= 9891) = ILS, 1056 (Burnum): [*leg.*, *pr. pr. Imp. Traiani Hadria[n]i Aug. p[ro]vinciae Daciae*]. Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 19—20; Thomasson, *Laterculi*, col. 150, nr. 5; I. Piso, *Tituli*, 4. p. 373; J. Šašel, *Tituli*, 5, p. 562.

Diplomele de la Cășei și Porolissum (1, 2) îl arată în fruntea provinciei Dacia Superior în vara anului 120; dar el se afla în acest post probabil încă din anul 119, înlocuind pe Q. Marcius Turbo. A guvernat provincia pînă prin anul 126, la începutul căruia îl atestă încă în acest post cele două diplome militare de la Tibiscum (3, 4), apoi, în toamna anului 127, este investit *consul suffectus* (Degrassi, *Fasti consolari*, p. 37; Vidman, *Fasti Ostienses*, p. 49; Alföldy, *Konsulat*, p. 324).

6. Tib. Iulius Flaccinus ? Circa 127 — 131

1) CIL, III, 1461 = IDR, III/2, 95 (Sarmizegetusa): *leg. Aug. [pr. pr.] provinc[...]*; AnnÉp, 1934, 11 = IDR, III/2, 245 (Sarmizegetusa); 3) CIL, III, 7768 (Apulum): *leg. Aug. pr. pr.* — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 27; PIR², I—310; B. E. Thomasson, *Laterculi*, col. 152, nr. 18.

După I. Jung (*Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 8), ar putea fi identificat cu . . . *cif. Jus*, unul din consuli menționați de diploma CIL XVI 125; de aceea, Piso (*Tituli*, 4, p. 375), înclină a-i data mandatul în Dacia 164/5 — 167/8. Dar în toate trei inscripțiile citate, el apare legat

al unui singur împărat—nu *leg. Augg. pr. pr.*, cum ar fi trebuit să apară dacă ar fi guvernat Dacia Superior pe timpul lui Marcus Aurelius și Lucius Verus. Pe de altă parte, pentru plasarea legației lui pe timpul lui Hadrian nu pledează decît spațiul liber în fastele provinciei în intervalul 127—131.

7. *Cn. Papirius Aelianus Aemil[ius] Tuscillus* Anii 132—135

CIL, III, 1446 = IDR, III/2, 8 (Sarmizegetusa). — Cf. PIR, P—80, 82; RE, XVIII/3 (1949), col. 1013—1014, nr. 27, 29; A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 21—22; B. E. Thomasson, *Laterculi*, col. 150, nr. 6; I. Piso, Tituli, 4, p. 373; C. Castillo, Tituli, 5, p. 511—512.

Acest guvernator apare numai într-o inscripție dedicată împăratului Hadrian în anul 132 *aqua inducta colon(iae) Dacic(ae) Sarmiz(egetusae) per Cn(aeum) Papirium Aelianum, legat(um) eius pr(o) pr(aetore)*. Prin a. 135 sau 136 el era *consul suffectus* (Alföldy, *Konsulat*, p. 218, 268), deci pare să fi guvernat Dacia prin anii 131—134.

8. *C. Iulius Bassus* Anii 135—138

CIL, III, 1078 = ILS, 2301 (Apulum; 13 decembrie 135). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 22; PIR², I 206; RE, X, col. 178, nr. 120; Alföldy, *Konsulat*, p. 244 nota 202; Halfmann, *Senatoren*, p. 152, nr. 63; I. Piso, Tituli, 4, p. 373; Thomasson, *Laterculi*, col. 150, nr. 16.

Din inscripția citată rezultă că el se afla la cîrma Daciei cel puțin de la sfîrșitul anului 135. El a rămas în Dacia pînă în 138 sau chiar 139, căci la 22 noiembrie 139 este atestat consul (CIL XVI 87; cf. Degrassi, *Fasti consolari*, p. 40; Alföldy, *Konsulat*, p. 318, 323).

9. *L. Annius Fabianus* Anii 138—141

CIL, III, 1455 (— 7972) = IDR, III/2, 84 (Sarmizegetusa). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 26; Alföldy, *Konsulat*, p. 102, 244, 267—268, 295; Thomasson, *Laterculi*, col. 151, nr. 16; I. Piso, Tituli, 4, p. 373; M. Le Glay, Tituli, 5, p. 776.

Este cunoscut numai din inscripția citată, avînd titlul de *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provinc(iae) Dac(iae)*. Guvernarea sa poate să fi durat pînă prin 141, căci se crede că apare consul (*suffectus*) prin anul 142 (Vidman, *Fasti Ostienses*, p. 50).

10. *Q. Mustius Priscus* Anii 141—144

CIL, XVI, 90 = IDR, I, 14 (diplomă militară, Stara Zagora; 23 februarie 144). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 22—23; Alföldy, *Konsulat*, p. 102, 142, 147, 244, 268, 269, 343; Thomasson, *Laterculi*, col. 150, nr. 9; I. Piso, Tituli, 4, p. 373; PIR², M—760.

Acest guvernator este cunoscut numai prin diploma militară citată enumerînd trupele auxiliare ale Daciei Superioare. El a fost *consul suffectus* probabil în 144 (Degrassi, *Fasti consolari*, p. 41; Alföldy, *loc. cit.*), deci anul în care apare în Dacia ar fi ultimul din timpul guvernării sale în această provincie; mandatul său a început prin 141, după acela al lui L. Annius Fabianus.

11. *P. Orfidius Senecio* Anii 144—148

CIL, III, 1465 (inscripție fragmentară, Sarmizegetusa); numele guvernatorului completat de R. Syme, JRS, 43, 1953, p. 160; acceptat de I. Piso, AMN, 15, 1978, p. 182—183, nr. 2 (=IDR, III/2, 101): *leg. Aug. [pr.] pr. [provinci]ae Dac(iae), cos.* — Cf. Alföldy, *Konsulat*, p. 102, 244, 269, 270; Thomasson, *Laterculi*, col. 152, nr. 20.

Cum acest personaj a fost consul în anul 148 (Degrassi, *Fasti consolari*, p. 42; Alföldy, *Konsulat*, loc. cit.), este probabil că el va fi fost guvernator al Daciei Superioare prin anii 144—148.

12. C. Curtius Iustus

Anii 147/8—150

CIL, III, 1458 (= IDR, III/2, 91) (Sarmizegetusa). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien* p. 23—24; Alföldy, *Konsulat*, p. 102, 156, 245, 270, 271, 301; idem, Tituli, 5, p. 323; Thomasson, *Laterculi*, col. 151, nr. 12; I. Piso, Tituli, 4, p. 374.

Inscripția, pe care Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa i-o dedică guvernatorului patron, conține un important reper cronologic: *leg(atus) pr(o) [pr(aetore)] imp(eratoris) Anton(ini) Aug(usti) pii provinciae Daciae*; la data când i se pune inscripția, el era deja consul (prin 151; Degrassi, *Fasti consolari*, p. 43). Mandatul său în Dacia datează deci de prin anii 147/8 până prin 150/1 (Piso). Fiul său, C. Curtius Rufinus, *tribunus laticl(avius) leg(ionis) XIII Gem(inae)*, este cunoscut printr-o inscripție tot de la Sarmizegetusa (CIL, III, 1459 = IDR, III/2, 110).

13. M. Sedatius Severianus Iulius Acer Metilius Nepos Rufinus Ti. Rutilianus Censor

Anii 150/1—153

AnnÉp, 1913, 55 = ILS, 9487 = IDR, III/2, 97 (Sarmizegetusa): 2) AnnÉp, 1933, 249 = IDR, III/2, 98; 3) CIL, III, 1575 = IDR, III/1, 70 (Băile Herculane); 4) CIL, III, 1562 = ILS 3896 = IDR, III/1, 56 (Băile Herculane) — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p.24—26; Thomasson, *Laterculi*, col. 150, nr. 10; I. Piso, Tituli, 4, p. 374.

Inscripția de la Sarmizegetusa îl arată drept *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Dac(iae), co(n)s(ul)* — deoarece după guvernarea Daciei a fost investit consul (1,2) (1 iulie 153: Degrassi, *Fasti consolari*, p. 43; Alföldy, *Konsulat*, p. 163: consul în absență?), cu care prilej o delegație de cetățeni din provincie a mers la Roma (4).

14. L. Iulius Proculus

Anii 153—155(?)

G. M. Forni, *Apulum*, 13, 1975, p. 662—664 = AnnÉp, 1977, 653. — Cf. W. Eck, *RE*, Suppl. XV, col. 420; I. Piso, Tituli, 4, p. 374; Thomasson, *Laterculi*, col. 152, nr. 19.]

Data la care își exercită mandatul este necunoscută, dar Piso îl pune (cu semn de întrebare) între 153—156 7. Un [Iul]ius Pro[culus] este consul prin 156 (Alföldy, *Konsulat*, p. 415).

15. M. Staius Priscus Licinius Italicus

Anii 155—158

1) CIL, XVI, 107 = IDR, I, 15 (diplomă militară, Tibiscum) (13 decembrie 157?); 2) CIL, XVI, 108 = ILS, 2006 = IDR, I, 16 (diplomă militară Criștești) (8 iulie 158); 3) CIL, VI, 1523 = ILS, 1092: *leg. Aug. prov. Daciae*; 4) CIL, III, 7882 — IDR, III 3, 240 (Germisara): *leg. Aug. pr. pr.*; 5) CIL, III, 940 = IDR, III/2, 241 (Germisara): *leg. Aug. pfr. pr.J*; 6) CIL, III, 1416 = IDR, III/3, 276 (Grădiștea Muncelului): *legatus eius pr. pr.*; 7) CIL, III, 1299 = IDR, III/3, 306 (Ampelum): *leg. eius pr. pr. (Ampelum)*; 8) CIL, III, 1061 = ILS, 4006 (Apulum): *sub M. Statio Prisco, consule designato*; 9) IDR, III/2, 229 (Sarmizegetusa). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 27—28; I. Piso, Tituli, 4, p. 375; A. R. Birley, Tituli, 5, p. 538; Thomasson, *Laterculi*, col. 150—151, nr. 11.

Acest guvernator, atestat printr-un număr important de inscripții, se afla în Dacia în anul 157 (1—2), dacă nu chiar mai devreme; o inscripție de la Apulum îl arată *consul designatus* (8), magistratură pe care a îndeplinit-o în anul 159 (*ordinarius*; Degrassi, *Fasti consolari*, p. 45; Alföldy, *Konsulat*, p. 172. 219, 274—275, 332).

1) AnnÉp, 1944, 59 (Germisara) = IDR, III/3, 232: *leg. Aug. pr. pr.*; 2) AnnÉp, 1971, 131 = IDR, III/3, 236 (Germisara): *le[gl.] Aug. pr. pr.*; 3) CIL, III, 1460 = IDR, III/2, 92 (Sarmizegetusa): *leg. Aug. pr. pr., cos.*; 4) CIL, III, 7902 (= 1412) = ILS, 7155 = IDR, III/2, 93 (Sarmizegetusa): *leg. Augusto[r(um)]*; 5) AnnÉp, 1972, 463 = IDR, III/2, 94: *leg. A[...]*; 6) CIL, III, 1171 (Apulum) (a. 161): *leg. pr. pr. cos. des.*; 7) CIL, III, 1177 (Apulum): *leg. Aug. pr. pr., cos. — praesidi dignissimo*; 8) CIL, III, 943 (Brucula): *cos.* — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 35—36; I. Piso, AMN, 9, 1972, p. 463—471 (= Eirene, 1972, p. 679—685); Thomasson, *Laterculi*, col. 151, nr. 13.

Cronologic, cele mai vechi inscripții par a fi cele de la Germisara, unde el apare *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)*, deci în numele unui singur împărat — ceea ce înseamnă că și-a început mandatul încă de pe timpul lui Antoninus Pius, foarte probabil încă din 159 — căci într-o altă inscripție de la Sarmizegetusa (4), el este numit *legatus Augusto[r(um)]*. Într-una din inscripții, din 161, apare *cos. des. (6)*, iar alte trei i se înalță cînd deținea deja această magistratură (în 161 sau 162; vezi Degrassi, *Fasti consolari*, p. 45; Alföldy, *Konsulat*, p. 104, 176, 245, 275).

17. *P. Calpurnius Proculus Cornelianus*

Anii 161—164

CIL, III, 1007 (Apulum): *leg. Augg. pr. pr.* — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 36; PIR², C 304—305; Halfmann, *Senatoren*, p. 176, nr. 98; I. Piso, Tituli, 4, p. 375; Thomasson, *Laterculi*, col. 151, nr. 14.

Legăția sa — în numele a doi împărați — datează din timpul lui Marcus Aurelius și Lucius Verus; nu se știe cînd a fost consul: între 161—168 (Degrassi, *Fasti*, p. 45; Alföldy, *Konsulat*, p. 276, 277).

Procurator Daciae Superioris

18. *T. Desticius Severus*

Cirea 160

CIL, V, 8660 = ILS, 1364 (Concordia in Venetia); vezi și CIL, V, 1227 și 1877 (ibidem). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 29—30; Pflaum, *Carrières*, I, p. 409—411, nr. 167; M. Marea, *Viața*, p. 57.

În prima din inscripțiile citate, aflăm că după funcția de *proc(urator) Aug(usti) prov(inciae) Daciae Superior(is)*, a fost *proc(urator) provinc(iae) Cappadoc(iae) item Ponti mediterrane(i) et Arme[ni]ae minor(is) et Lycaon(iae) Antioch[ian]ae*, *proc(urator) prov(inciae) Raetiae* (inscripția este ridicată de *decurion(es) exerc(itus) Raetici praesidi optimo et sanctissimo*); în ultima din funcțiile menționate este atestat și de o diplomă militară din martie-aprilie 166 (CIL, XVI, 121). Stein și Pflaum dau funcția de procurator al Daciei Superioare înainte de 158, cînd se credea că Dacia Superior s-ar fi scindat în Apulensis și Prolissensis (din același motiv, se pare, Pflaum, *Suppl.*, p. 114, datează și funcția de *subpraefectus vigillum* „vers 154”); cum acest argument și-a pierdut de acum un sfert de secol valoarea, singurul *terminus ante quem* valabil rămîne funcția de procurator al Raetiei, precedată de direcția finanțelor în Cappadocia și regiunile vecine. În Dacia el a fost procurator în numele unui singur împărat, deci funcția sa datează în jurul anului 160.

19—23) Procuratores Augusti Daciae Inferioris

19. *Plautius Cassianus*

Anul 129

CIL, XVI, 75 = IDR, I, 10 (diplomă militară, Grojdiobod) (22 martie 129). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 30; Pflaum, *Carrières*, I, p. 271—272, nr. 111; D. Tudor, OR⁴, p. 158; Thomasson, *Laterculi*, col. 152, nr. 21.

Diploma citată arată că la data menționată se fac lăsări la vatră din câteva unități militare : *et sunt Dacia imperiore* (sic) *sub Plautio Caesiano*. Ulterior, o este cunoscut ca *proc(urator) Aug(usti)* în Noricum (CIL, III, 5177).

20. T. Flavius Constants

Anul 138

1) CIL, III, 12601 a = 13793 = IDR, II, 575 (Arutela); 2) CIL, III, 12601 b (= 13794) = IDR, II, 576 (Arutela); 3) CIL, III, 13795 = ILS, 8909 = IDR, II, 587 (Praetorium). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 30—31; Pflaum, *Carrières*, I, p. 349—352, nr. 149; D. Tudor, OR⁴, p. 158; Thomasson, *Laterculi*, col. 152, nr. 22.

T. Flavius Constans este cunoscut ca *procurator Augusti* prin inscripțiile atestând construirea unor fortificații în zona intracarpatică a Oltului. Ulterior, o inscripție de la Köln (CIL, XIII, 12057 = ILS, 9000) îl atestă ca *praef(ectus) praet(orio)*.

21. Iulius Fidus Aquila

Anul 140

1) CIL, III, 13796 = ILS, 9180 = IDR, II, 588 (Praetorium) (anul 140); 2) AnnÉp, 1962, 264 = IDR, I, 13 = RMD, 39 (diplomă militară; Palamarca) (13 decembrie 140). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 31; PIR², I—309; Pflaum, *Carrières*, I, p. 297—298, nr. 123; D. Tudor, OR⁴, p. 158; Thomasson, *Laterculi*, col. 152—153, nr. 23.

În epigrafele citate, el apare numai cu numele Aquila Fidus; într-o inscripție de la Sicca Veneria, apare cu numele mai complet (CIL, VIII, 15872). În 140, ca *proc(urator) Aug(usti)*, el dispune amplificarea lucrărilor de fortificație de la Praetorium (1).

22. T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo

Anul 143

Două fragmente de inscripție : A. Albertini, BCTH, 1930, p. 169 (= AnnÉp, 1931, 35), și L. Leschi, CRAI, 1945, p. 144 (reconstituie întregul text) (= AnnÉp, 1946, 113); R. Syme, StCl, 3, 1961, p. 131; lectura r. 3 [*pro l(eg) et praef.*; idem, JRS, 52, 1962, p. 91—94. — Cf. PIR², F—344; Pflaum, *Carrières*, I, p. 375—379, nr. 157 bis; Thomasson, *Statthalter Nordafrikas*, II, p. 246—253; C. C. Petolescu, Dacia, N.S., 26, 1982, p. 167—170; Thomasson, *Laterculi*, col. 153, nr. 25.

După observațiile celor mai buni cunosători ai carierelor ecvestre, acest personaj și-a îndeplinit mai întâi milițiile ecvestre, fiind promovat *proc(urator) ad cen[sus]* unei provincii necunoscute, apoi *proc(urator) XX hereditat(ium)] provinciae [Syriae Palaestinae* (după 132—135). După o nouă funcție de *prof(urator) . . .]* care cade în lacuna r. 4, personajul nostru este chemat să îndeplinească funcții de ordin militar : [*pro l(eg) (ato) et praef(ectus) prov(inciae) Daciae] Inferioris* — prin 142—143 (Syme), apoi [*pr(oc)urator] pro leg(ato) provinciae] Mauretan(iae) Caesariensis*] (unde mai este atestat, dar numai cu titlul de procurator, de două inscripții : MEFRR, 45, 1928, p. 159; Bull. arch. algérienne, 6, 1975—1976 p. 90, nr. 11. Datarea misiunii sale în Mauretania Caesariensis abia între 158—160, menținută de Pflaum, *Suppl.*, p. 143, nu poate fi acceptată. Pare să fi fost înobilat, probabil prin *allectio* între foștii pretori, dacă este corectă identificarea cu C. Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, legat al Traciei prin anul 152 (C.C. Petolescu, loc. cit.).

23. [T. ?V]arius [Pr]iscus

Anii 152—155

J. Šašel, ZPE, 52, 1983, p. 175—181. — Cf. Thomasson, *Laterculi*, col. 153, nr. 24.

Inscripția citată arată că acest personaj a mai fost prin părțile noastre pe cînd își îndeplinea cea de-a treia miliție ecvestră, ca prefect al aiei I Hispanorum Campagonum c.R. cu garnizoana la Micia ; după procuratura Daciei Inferioare, a urmat cea a Mauretaniei Tingitana — unde mai apare într-o diplomă militară din anul 157 (CIL, XVI, 181 ; cf. Thomasson, *Statthalter Nordafrikas*, II, p. 299—300 ; Pflaum, *Suppl.*, p. 146). După calculele lui Șașel, guvernarea lui în Dacia datează între anii 152—155.

24—28) Procuratores Augusti Daciae Porolissensis

24. *Livius Gra[p]us*

Anul 123

AnnÉp, 1973, 459 = 1977, 703 = IDR, I, 7 = RMD, 21 (diplomă militară ; Gherla) (10 august 123) ; 2) IDR, I, 7 a = RMD, 22 (diplomă militară ; Căvdin). — Cf. I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 62—63 (= Dacia, N.S., 18, 1974, p. 171) ; Pflaum, *Suppl.* p. 124 ; Thomasson, *Laterculi*, col. 153, nr. 26.

Este cel mai vechi procurator al Daciei Porolissensis cunoscut, eventual primul după organizarea provinciei (118/119).

25. *Flavius Italicus*

Anul 133

AnnÉp, 1962, 255 = 1967, 390 = IDR, I, 11 ; RMD, 35 (diplomă militară ; 2 iulie 133) (Gherla). — Cf. Pflaum, *Suppl.*, p. 42—43, nr. 133 A și p. 124 ; Thomasson, *Laterculi*, col. 153, nr. 27.

Flavius Italicus, care apare în calitatea sa de comandant al trupelor Daciei Porolissensis din care se fac lăsări la vatră conform diplomei menționate, este cunoscut cu această funcție numai prin diploma de la Gherla ; dar I.I. Russu (IDR, I, p. 106) și H. Devijver (PME, F—51) atrag atenția asupra unui eventual omonim *T. Fl(avius) Italicus, praef(ectus) alae I Ulp(iae) contar(iorum) (milliariae) c(ivium) R(omanorum)* dintr-o inscripție de la Arrabona (CIL, III, 4362 = RIU, I, 243).

26. *M. Macrinus Vindex*

Anul 154

CIL, XVI, 110 și *Suppl.* p. 216 (diplomă militară, tabella I ; Domașnea) ; IDR, I, 17 (amîndouă tăblițele, cu reconstituirea textului integral). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 36—37 ; Pflaum, *Carrières*, I, nr. 161 ; Macrea, *Viața*, p. 58 ; PIR², M—25 ; Thomasson, *Laterculi*, col. 153, nr. 29.

Nu se cunoaște nimic din cariera anterioară a lui Macrinus Vindex. Diploma amintită îl arată în fruntea provinciei Dacia Porolissensis, dar se pare încă în anul 154—după datarea propusă de B. Lörincz, *Arheološki Vestnik*, 28, 1977, p. 369—371 și *Acta arch. Hung.*, 1977, p. 283—284, acceptat cu rezervă de Margaret M. Roxan (RMD, 47). Ulterior a ajuns (probabil spre sfîrșitul anului 168) *praefectus praetorio*, căzînd pe cîmpul de luptă (prin 172).

27. *Tib. Cl. Quintilianus*

Anul 157

CIL, III, 836 (Porolissum). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 29 ; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1065 ; M. Macrea, *Viața*, p. 58.

Personajul este menționat de o inscripție din anul 157 în care se arată refacerea amfiteatrului ruinat de vechime de către împăratul Antoninus Pius : *amphitheatrum vetustate dilapsum denuo fecit curante Tib. Cl. Quintiliano, procuratore* sup. Stein și Pflaum îl considerau procurator al Daciei

Superioare, conform părerii mai vechi că Dacia Porolissensis s-ar fi creat a bia către sfârșitul domniei lui Antoninus Pius ; M. Macrea l-a trecut însă pe bună dreptate în rîndul procuratorilor Daciei Porolissensis (în *Suppl.*, p. 124, Pflaum îl așează la locul său, între procuratorii Daciei Porolissensis).

Un mic fragment de diplomă militară (*tabella I*) descoperit în castrul de la Buciumi păstrează pe *extrinsecus* citeva litere din numele unor trupe care au staționat în această provincie [*su*]b *Clo*/... (N. Gudea, AMP, 8, 1984, p. 212, nr. 2 = RMD 128). Cu titlul de ipoteză, am propune a întregi *nomen*-ul procuratorului din inscripția de la Porolissum nu *Cl* (*audius*) cum s-a procedat pînă acum, ci *Cl* (*odius?*).

28. L. Sempronius Ingenuus

Anul 164

Cinci diplome militare, datate probabil toate 21 iulie 164 : 1) AnnÉp, 1957, 199 = IDR, I, 18 = RMD, 64 (Gilău) ; 2) AnnÉp, 1937, 113 = CIL, XVI, 185 = IDR, I, 19 (fragment ; Palatovo) ; 3) AnnÉp, 1959, 37 = IDR, I, 20 = RMD, 63 (Cășei ; fragment) ; 4) IDR, I, 21 = RMD, 66 (fragment ; Buciumi) ; 5) N. Gudea, AMP, 6, 1982, p. 60-61 = RMD, 116 (fragment ; Buciumi). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 37 ; Pflaum, *Carrières*, I, p. 396-397, nr. 164 ; Macrea, *Viața*, p. 61.

Diplomele amintite (cele întregi) menționează 3 ale și 12 cohorte din care se fac eliberări de veterani : *et sunt in Dacia Porolis(s)ensi sub Sempronio Ingenuo proc(uratore)*. Deocamdată, nu există altă mențiune epigrafică despre el.

GUVERNAREA DACIEI DUPĂ REFORMA DIN ANII 168/169

29-54) Legati Augusti pro praetore trium Daciarum

29. M. Claudius Fronto

Anii 168-170

1) CIL, III, 1457 = ILS, 1097 = IDR, III/2, 90 (Sarmizegetusa) ; 2) CIL, III, 7505 = ILS, 2311 = ISM, V, 160 (Troesmis) ; 3) CIL, VI, 1377 (cf. 31640) = ILS, 1098 = IPD⁴, 819 b (Roma). Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 38-44 ; PIR², C 874 ; RE, III, col. 2722, nr. 157 ; Halfmann, *Senatoren*, p. 176-177, nr. 99 ; Alföldy, *Konsulat*, p. 223, 337 ; I. Piso, *Tituli*, 4, p. 376 ; Halfmann, *Tituli*, 5, p. 636 ; Thomasson, *Laterculi*, col. 151 nr. 15 și col. 154 nr. 34 ; C. C. Petolescu, *StCl*, 24, 1986, p. 131-138.

Consul, probabil în 165 (Degrassi, *Fasti consolari*, p. 46 ; Alföldy, *Konsulat*, p. 104, 280, 320, 337 ; Vidman, *Fasti Ostienses*, p. 52), *comes divi Veri Augusti, donatus donis militaribus bello Armeniaco et Parthico ab imperatore Antonino Augusto et divo Vero Augusto*, după care este numit *leg. Augg. pr. pr. provinciae Moesiae Super. (3)*, în anul 168. La această comandă, în același an, se adaugă încă una : *leg. Augg. pr. pr. Moesiae super. [et] Daciae Apule(n)sis simul (3)*. Apoi, aceeași inscripție de la Roma îl desemnează *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provincia[rum] Dacia(rum)* ; referirea la un singur Augustus arată că a primit această sarcină după moartea lui Lucius Verus (după febr. 169). Apoi, din nou, probabil pentru a face față pericolului extern, Fronto îndeplinește un comandament cumulat : *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provinciarum Daciarum et [Moesiae] Super(ioris) simul (3)*, *leg. Aug. pr. pr. trium Dac(iarum) et Moes(iae) Sup(erioris) (1)* ; cu această ocazie, Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa îi dedică o inscripție : *patrono, fortissim(o) duci, amplissim(o) praesidi*. Din inscripția de la Troesmis (2) aflăm de luptele pe care acest guvernator-general le-a purtat cu neamurile germanice : (*expeditio*) *Germ(anica)* ; inscripția de la Roma (3) ne informează : *quod post aliquot secunda proelia adversum Germanos et Iazyges ad postremum pro r(e) p(ublica) fortiter pugnans ceciderit*.

www.dacoromanica.ro

1) CIL, III, 7505 = ILS, 2311 = ISM, V, 160 (Troesmis); 2) CIL, VIII, 20994 = ILS, 1099 (cf. Albertini, BCTH, 1925, p. 175) (Caesarea); 3) Cassius Dio, LXXI, 12, 1—2. — Cf. *Reichsb. Dazien*, p. 44; PIR², C—1340; RE, IV, col. 1289, nr. 109; Alföldy, *Konsulat*, p. 223; Thomasson, *Laterculi*, col. 155, nr. 37; I. Piso, *Tituli*, 4, p. 376; M. Le Glay, *Tituli*, 5, p. 777.

Consul suffectus cîndva între 161—169 (Alföldy, *Konsulat*, p. 196, 223, 317), iar în anul 170 guvernator în Dacia, conform inscripției de la Troesmis a unui veteran *m(issus) h(onestus) missione in Dacia Cethe(go) et Claro co(n)s(ulibus) sub Corne(lio) Clemente c(larisimo) v(iro)*. Inscriptiia de la Caesarea (Mauretania) îl arată drept *co(n)s(ularis) et duæ trium Daciarum*. De la Cassius Dio aflăm despre tratativele pe care le-a purtat cu astringii, apoi conflictul cu aceștia.

31. *L. Aemilius Carus*

Anii 173—175

1) CIL, III, 771 = ILS, 4398 (Apulum); 2) CIL, III, 1153 (Apulum); 3) CIL, III, 1415 = IDR, III/3, 275 (Grădiștea de Munte, „Sub Cununi”). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 44—46; PIR², A—338; RE, I, col. 548, nr. 38; Alföldy, *Konsulat*, p. 224; Thomasson, *Laterculi*, col. 158, nr. 64; I. Piso, *Tituli*, 4, p. 376.

L. Aemilius Carus a fost consul prin 170—171 (Alföldy, *Konsulat*, p. 198, 244, 283, 325, 371, îl pune între 170—175), iar în fruntea Daciilor (*legatus Augusti pro praetore III Daciarum*) a stat prin anii 173—175.

32. *C. Arrius Antoninus*

Anii 176—177

AnnÉp, 1931, 122 = IDR, III/2, 85 (Sarmizegetusa): *leg. [Aug. pr.] pr., [co]s. trium D[ac].*; 2) AnnÉp, 1931, 123 = IDR, III/2, 86 (Sarmizegetusa): *leg. Augus. pr. pr.*; 3) AnnÉp, 1931, 124 = IDR, III/2, 87 (Sarmizegetusa): *leg. Aug. pr. pr.*; 4) CIL, III, 12574 = AnnÉp, 1912, 304 = 1972, 487 = IDR, III/3, 282 (Orăștioara de Sus): *leg. Aug. pr. pr.*; 5) AnnÉp, 1973, 466 = 1978, 687 = IDR, II, 391 (Romula): *ὄπαρχος Δακῶν*. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 46—48; PIR², A 1088, cf. vol. II, p. XV; RE, II, col. 1255, nr. 13; Alföldy, *Konsula*, p. 224, 338, 367—371; I. Piso, *RRH*, 3, 1976, p. 465—481; idem, *Tituli*, 4, p. 376; M. Le Glay, *Tituli*, 4, p. 763; Thomasson, *Laterculi*, col. 155, nr. 38.

Consul suffectus probabil în 173 (Alföldy, *Konsulat*, p. 187, 224, 283, 284, 338), apoi guvernator al Dalmației prin 173—175; în Dacia a guvernat prin 176—178, iar de aici a trecut în Cappadocia.

33. *P. Helvius Pertinax*

Anii 177—179

1) CIL, III, 7751 = ILS, 7139 (Apulum); 2) AnnÉp, 1973, 466 = 1978, 687 = IDR, II, 391 (Romula); 3) I. Piso — D. Benea, *ZPE*, 57, 1984, p. 263—295 = *RMD*, 123. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 48; PIR², II—73; RE, Suppl. III, col. 895, nr. 15 a; Alföldy, *Konsulat*, p. 224; Thomasson, *Laterculi*, col. 155, nr. 39; Piso, *Tituli*, 4, p. 377; Alföldy, *Tituli*, 5, p. 324—325.

Atestat doar cu titlul de *[c]o(n)s(ularis)* în inscripția de la Apulum (1) și *ὄπαρχος(?)* la Romula (2), el apare în diploma din 1 aprilie 179 de la Drobeta: *et sunt in Dacia Superiore sub Helvio Pertinace leg(ato) (3)*. Biografia sa din *Hist. Aug., Pert.* 2, 10, arată pe scurt cariera sa în aceste părți: *Cassiano motu composito e Syria ad Danubii tutelam profectus est atque inde Moesiae utriusque, mox Daciae regimen accepit* (vezi și Herodian 2, 9, 8—9).

34. *C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes*

Anii 180—182

1) CRAI, 1919, p. 356 = AnnÉp 1920, 45 = IPD⁴, 514 (Thuburbo Maius); 2) Cassius Dio, LXXII, 3, 3. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 48—50; PIR, V—339, cf. S—9; RE, VIII A, col. 1861, nr. 43; Barbieri, *Albo*, p. 121, nr. 524; Alföldy, *Konsulat*, p. 224, 337; Thomasson

De origine ecvestră (a mai fost în Dacia în calitate de prefect al cohortei II Flavia Commagenorum, de la Micia; CIL, III, 7854 = 1619 = IDR, III/3, 108, cf. Devijver, PME, V-80), admis ulterior în tagma senatorială, ajunge consul prin 175 (Alföldy, *Konsulat*, p. 190), iar prin 180 era guvernator al Daciei: în inscripția de Thuburbus Maius ni se spune că era *leg. Aug. pr. pr. provinciarum III Daciae et Dalmatiae*; guvernarea Dalmatiei (178-180) a fost anterioară celei a Daciei. Dio Cassius ne informează despre raporturile cu dacii liberi de la nord-vest de provincia noastră. Prin 183/4-187 era guvernator al Pannoniei Superior (AnnÉp, 1982, 798).

35. L. Vespronius Candidus Sallustius Sabinianus Anii 182-184

CIL, III, 1092 (Apulum). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 51-52; PIR, V-301; RE, VIII A 2, col. 1716; Barbieri, *Albo*, p. 120, nr. 520; Thomasson, *Laterculi*, col. 155, nr. 41; I. Piso, Tituli, 4, p. 379; Alföldy, Tituli, 5, p. 345.

Consul prin 176 sau 177 (cf. Alföldy, *Konsulat*, p. 104, 190). Inscripția de la Apulum îl desemnează numai cu titlul de *co(n)s(ularis)*; guvernarea sa în Dacia datează de prin anii 182-184 (în inscripția citată Commodus poartă epitetul *Pius*, primit în 182/3, dar nu și pe cel de *Felix* primit în 185; Stein, *loc. cit.*).

36. C. Pescennius Niger

Circa 185

Dio Cassius (LXII, 8,1) afirmă că împăratul Commodus a purtat câteva războaie contra barbarilor de dincolo de hotarele Daciei, „războaie în care au dobândit faimă Albinus și Niger”. În ceea ce privește pe Clodius Albinus, el trebuie să fi fost legat de legiune (vezi discuția problemei la I. Piso, Tituli, 4, p. 378-379, nota 35); cum purtarea operațiunilor militare amintite de Dio Cassius presupunea *imperium*, iar un simplu legat de legiune nu-l poseda, înseamnă că Pescennius Niger a fost *legatus Augusti pro praetore* al celor trei Dacii.

37. G. C(- - -) Hasta

Circa 190

V. Moga, SCIVA, 33, 1982, 4, p. 432-434 (Apulum) = AnnÉp, 1983, 801. — Cf. I. Piso, Tituli, 4, p. 379; Thomasson, *Laterculi*, col. 159, nr. 68; C. C. Petolescu, SCIVA, 34, 1983, 4, p. 373, nr. 144.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo), pro salute G. C. Hast(a)e, co(n)s(ularis) trium Daciae, str(atores) ei(us) leg(ionis) XIII Geminae, age[en]s Procu[l]o [l]eg(ato). După I. Piso, inscripția datează în a doua parte a domniei lui Commodus, deoarece lista guvernatorilor sub Septimiu Sever și Caracalla este completă, legiunea nu poartă niciunul din epitetele imperiale cunoscute în secolul al III-lea, iar scrierea aparține secolului al II-lea. După părerea noastră, legatul legiunii XIII Gemina ar putea fi eventual identic cu M. Iuventius Surus Proculus, *consul designatus* în 201 (Degrassi, *Fasti consolari*, p. 57; Barbieri, *Albo*, p. 78, nr. 320); comanda sa în Dacia datează probabil înainte de 197 (în 201 este atestat ca guvernator al provinciei Noricum: CIL, III, 5712, dar probabil se afla în această funcție încă din anul 197: G. Alföldy, *Bonner Jhb*, 168, 1968, p. 145; idem, Tituli, 5, p. 348-349). Aceasta ar pleda în plus pentru încadrarea propusă a carierei lui Hasta.

CIL, III, 1374 (v. p. 1402) = IDR, III/3, 45 (Micia). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 56; PIR, P—422; RE, XXI, col. 1427; RE, Suppl. XIV, col. 69, nr. 192 c; Barbieri, *Albo*, p. 99, nr. 415, p. 425; Alföldy, *Epigr. Studien*, 3, 1967, p. 44—46; Thomasson, *Laterculi*, col. 155—156, nr. 44; I. Piso, *Tituli*, 4, p. 379, nr. 10.

Inscripția de la Micia, datînd din primul an al domniei lui Septimiu Sever, arată refacerea băilor cohortei II Flavia Commagenorum *sub Polo Terentiano cos. III Daciae (um)*. Mai înainte el fusese legat al legiunii II Augusta (Britannia), apoi al legiunii XXII Primigenia de la Mogontiacum (Germania Superior). După consulat (prin 188—190) ajunge guvernator al provinciilor Daciei.

39. P. Septimius Geta

Anul 195

G. M. Bersanetti, *Epigraphica*, 4, 1942, p. 106—107 = *AnnÉp*, 1946, 131 (Lepcis Magna): *leg. Auggg. pr. pr. provinc. Daciae*; 2) CIL, III, 7794 (Apulum): *leg. Aug. pr. pr. III Daciae* (sic); 3) CIL, III, 905 (Potaissa): *leg. Aug. pr. pr.* (a. 195). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 56—58; PIR, S—326; Barbieri, *Albo*, p. 110, nr. 469; RE, Suppl. XIV, col. 661, nr. 31 a; Piso, *Tituli*, 4, p. 379; M. Corbier, *Tituli*, 5, p. 723.

Legea în Dacia a fratelui împăratului Septimiu Sever este încadrată precis de inscripția de la Potaissa (3), în anul 195. Din inscripția de la Lepcis Magna (1), aflăm că după consulat (probabil prin 191), a guvernat Moesia Inferior (Thomasson, *Laterculi*, col. 138, nr. 104), după care a primit Dacia; după Bersanetti (*loc. cit.*, p. 123—124), faptul că apare legat în numele a trei împărați ar însemna că a guvernat Dacia pînă prin 198—199. După Stein însă, aceasta se explică prin faptul că inscripția a fost concepută după 198. Oricum, indicația *leg. Auggg.* a fost aplicată, printr-o falsă analogie, nu numai la legea Moesiei Inferioare, dar și la cea a Lusitaniei (prin 188—191!), înainte de consulat.

40. Pollienus Auspex

Circa 197—200(?)

Tituli Asiae Minoris, II, 278 = ILS 8841 (Xanthos). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 68—69; Barbieri, *Albo*, p. 98—99, nr. 413; I. Piso, *Tituli*, 4, p. 382, nr. 21; Thomasson, *Laterculi*, col. 159—160, nr. 70.

Inscripția citată arată că Auspex a guvernat Britania (Thomasson *Laterculi*, col. 75, nr. 61), Moesia (Inferior) (*ibidem*, col. 138, nr. 105; anii 193—197), Dacia și Spania (Tarraconensis) (*ibidem*, col. 19, nr. 46). După Stein, însă, el ar fi identic cu Ti. Iulius Pollienus Auspex, legat al Numidiei din timpul lui Caracalla sau Elagabal (Thomasson, *Laterculi*, col. 404, nr. 63).

41. L. Octavius Iulianus

Anii 200—201

1) CIL, III, 876 (Potaissa); 2) CIL, III, 1308 = IDR, III/3, 284 (Ampelum) (a. 200); 3) CIL, III, 1393 = IDR, III/3, 233 (Germisara); 4) I. Piso — P. Rogozea, *ZPE*, 58, 1985, p. 211—214, nr. 1; 5) CIL, III, 14485 a = ILS, 9179 = IDR, II, 174 (Bumbești) (a. 201). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 58—59; PIR, O—27; RE, XVII, col. 1848, nr. 60; Thomasson, *Laterculi*, col. 156, nr. 46; I. Piso, *Tituli*, 4, p. 380, nr. 13.

Guvernarea lui L. Octavius Iulianus datează din anii 200—201 (2, 5); el poartă titlul fie de *legatus Aug.* (1; v. și nr. 5: *leg. ipso[rum] pr. pr.*), fie *cos. II[II] Dac. (3), cos Dac. III (4)*.

42. L. Pomponius Liberalis

Anul 204

1) CIL, III, 1174 = ILS, 7255 a (Apulum); 2) *AnnÉp*, 1944, 74 = IDR, III/3, 47 (a. 204). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 59; PIR, P—547; RE, XXI, col. 2341, nr. 53; Barbieri, *Albo*, p. 100, nr. 424; Thomasson, *Laterculi*, col. 156, nr. 47; I. Piso, *Tituli*, 4, p. 380, nr. 14.

După numele consulilor din inscripția de la Micia (2), guvernarea lui *Pomponius Liberalis* datează în 204 (Degrassi, *Fasti*, p. 57). Titlul cu care este desemnat este cel de *co(n)s(ularis) Dac(iarum) III (1; vezi și 2 : cos.)*

43. *Mevius Surus*

Anul 205?

1) CIL, III, 7647 (= 6250, 6251) (vicus Anartorum?): *leg. Augg. [p]ro praetore*; 2) CIL, III, 14479 (= 7741) (Apulum): *c/os. Dac. J III*; 3) CIL, III, 1377 = IDR, III/3, 56 (Micia): *cos.*; 4) CIL, III, 13801 (= 14216, 16) = IDR, II, 497: [*leg. J Augg. . . J*] (a. 205, prin comparație cu CIL, III, 13800 = IDR, II, 496, după Stein). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 59—60; PIR, M—414; RE, XV, col. 1510, nr. 11; Piso, Tituli, 4, p. 380; Thomasson, *Laterculi*, col. 156, nr. 48; PIR², M—582.

Raportarea guvernării lui la doi *Augusti (1)* asigură încadrarea ei cronologică pe timpul lui Septimiu Sever și Caracalla; spațiul liber în fastele Daciei concordă cu datarea propusă de Stein.

44. *C.I. Gallus*

Anii 206—208?

1) CIL, III, 1564 = IDR, III/2, 57 (Băile Herculane); 2) I. Piso, AIIA-Cluj, 19, 1976, p. 259—262 = IDR, III/2, 271 (Voislova). — Cf. Stein, *Dazien*, p. 60; Barbieri, *Albo*, p. 41, nr. 154; Birley, JRS, 40, 1950, p. 62, nr. 4; Piso, Tituli, 4, p. 380.

Acest guvernator, cu nume îndoielnic, este cunoscut din inscripțiile amintite dedicate lui Septimiu Sever și Caracalla; vezi nr. 1: *Herculi, pro salute imperatorum Severi et Antonini f., conservatori Augustorum nostrorum*; foarte probabil că inscripția datează între 198—209. Este considerat drept identic cu Cl. Gallus, legat al Numidiei prin 202—205 (Thomasson, *Laterculi*, col. 403, nr. 57); dar Piso preferă praenomen-ul și gentiliciul *C. Iulius*, ceea ce evident se opune identificării propuse de Stein și alții.

45. *C. Iulius Maximinus*

Anul 208

1) CIL, III, 1127 (Apulum): *leg. Augg. pr. pr.*; 2) I. I. Russu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 674—675 = AnnEp, 1971, 385 = I. Piso, AMN, 16, 1979, p. 82, nr. 3 = IDR, III/3, 213 (Rapoltu Mare) (a. 208?): *pr(a)es(—)*. Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 58; PIR², I—419; RE, X, col. 677, nr. 351; Piso, AMN, 16, 1979, p. 82; idem, Tituli, 4, p. 380, nr. 16; Thomasson, *Laterculi*, col. 156, nr. 50.

46. *Fl. (?) Postumus* (sau *Postuminus?*)

Anii 211/212

C. C. Petolescu, Epigraphica-Travaux, p. 159—165 = AnnEp, 1977, 666 (Tihău). — Cf. I. Piso, AMN, 15, 1978, p. 184; idem, Tituli, 4, p. 380, nr. 17; Thomasson, *Laterculi*, col. 157, nr. 54.

Piso, revăzind inscripția, propune eventual gentiliciul *Flavius*: posibil, cum am remarcat și noi cercetînd piatra. Cariera acestuia se încadrează cronologic pe timpul domniei comune a lui Caracalla și Geta. Dintre antecedentele carierei sale, Piso se gîndește la legația Belgice (CIL, XIII, 9031 = ILS, 5847; cf. Alföldy, *Konsulat*, p. 293, 299). El ar putea fi identic însă cu C. Iunius Faustinus Placidus Postumianus (PIR², I—751), guvernator al Moesiei Inferioare în 205—208 (Thomasson, *Laterculi*, col. 139—140, nr. 109; cf. E. Doruțiu-Boilă, StCl, p. 117, 119); în acest caz, numele legatului din inscripția de la Tihău ar fi *Pl(acidus) Postumianus*.

47. *L. Marius Perpetuus*

Anul 214

1) CIL, III, 1178 = ILS, 1165 (Apulum); 2) I. I. Russu, Materiale, 6, 1959, p. 876—877, nr. 8 = AnnEp, 1960, 226 (Napoca; a. 214); 3) M. Macrea, E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel,

C. Pop, Studii și comunicări (Sibiu), 14, 1969, p. 289—298), cf. C. C. Petolescu, în *Epigraphica Travaux*, p. 161, nota 16 și I. Piso, AMN, 15, 1978, p. 186—187, nr. 5 = AnnÉp, 1978, 690 (Buciumi); 4) I. Piso, AMN, 15, 1978, p. 184—186, nr. 4 = AnnÉp, 1978, 682 = ZPE, 58, 1985, p. 214—218 (Tibiscum). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 67—68; PIR, M—237; RE, XIV, col. 1835, nr. 57; Piso, Tituli, 4, p. 380; PIR², M—311; Thomasson, *Laterculi*, col. 157, nr. 53.

Înainte de Dacia, L. Marius Perpetuus a guvernat Moesia Superior (M. Mirković, *Živa antika*, 27, 1977, p. 443—448; Thomasson, *Laterculi*, col. 129, nr. 51).

48. C. Iulius Septimius Custinus

Anul 217

1) CIL, III, 7638 (Porolissum): *leg. Aug. pr. pr.*; 2) Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 65 (Apulum): *leg. Aug. pr. pr. III Daciar.*; 3) I. Piso, ZPE, 40, 1980, p. 279; 4) AnnÉp, 1959, 327 = IDR, II, 175 (Bumbesti). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 65—67; PIR², I—566; RE, X, col. 803, nr. 477; Piso, Tituli, 4, p. 381; Thomasson, *Laterculi*, col. 157, nr. 56.

Datarea carierei lui s-a făcut pe baza epitetului *Antoniniana* purtat de cohors V Lingonum, al cărei prefect dedică guvernatorului o inscripție la Porolissum (2). Este greu de spus dacă în altă inscripție tot de la Porolissum (3) poate fi recunoscut (întregit) numele aceluiași personaj, cum crede Piso. Guvernarea lui datează la sfârșitul domniei lui Caracalla (acesta a murit la 8 aprilie 217); de la Cassius Dio (LXXVIII, 13, 2) aflăm că împăratul Macrinus l-a rechemat, de teama atașamentului lui Castinus față de memoria fostului împărat.

49. Marcus Clau(dius) Agrippa

Anii 217/8

Cassius Dio, LXXVIII, 13, 2—3. Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 67; PIR², C—775; PIR—M—165, cf. 158; RE, XIV, col. 1547, nr. 34 și 1555, nr. 49; Piso, Tituli, 4, p. 381; Thomasson—*Laterculi*, col. 157, nr. 57; PIR², M—224.

Singura informație despre acesta o avem de la Cassius Dio, care arată că Agrippa a fost trimis mai întâi guvernator în Pannonia, apoi în Dacia, de unde au fost rechemati guvernatorii anteriori bănuiți de fidelitate față de memoria lui Caracalla. Stein este de părere că el a guvernat, concomitent cu Dacia, și Moesia Inferior, unde apare pe monedele de la Marcianopolis și Nicopolis-ad-Istrum.

50. Iasdius Domitianus

Sub Severus Alexander

1) CIL, III, 797 (Ilișua): *leg. Aug. pr. pr.*; 2) CIL, III, 798 = ILS, 2494 (Ilișua): *[I]leg. Aug. pr. pr.*; 3) AnnÉp, 1912, 5 = IDR, III/1, 76 (Mehadia): *leg. Aug. pr. pr., cos. Daciar. trium;* 4) CIL, III, 7723 (= 952) (Olteni) (nesigur); 5) M. Macrea, AISC, 4, 1941—1943, p. 236 = AnnÉp, 1950, 16 (Cumidava). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 69—70; PIR², I—12; RE, IX, col. 751, nr. 3; Piso, Tituli, 4, p. 382; idem, ZPE, 49, 1982, p. 225—227; Thomasson, *Laterculi*, 1984, col. 158, nr. 58.

Inscripțiile sigure datează din timpul domniei lui Severus Alexander. Este posibil ca același guvernator să fi fost menționat și de inscripția de la Micia atestând refacerea băilor pe timpul aceluiași împărat (AnnÉp, 1903, 66; IDR, III/3, 46; cf. Thomasson, *Laterculi*, col. 158, nr. 59).

51. Q. Iulius Livinianus

Sub Maximin Tracul

I. Piso, ZPE, 49, 1982, p. 230—231, nr. 5 (v. și Cl. L. Băluță — I. I. Russu, Apulum, 20, 1982, p. 119—120, nr. 3) = AnnÉp, 1983, 802. — Cf. Piso, Tituli, 4, p. 382; Thomasson, *Laterculi*, col. 158, nr. 61.

Acest *co(n)s(ularis) D[ac(iarum) III]* apare numai în inscripția de la Apulum citată, unde numele împăratului Maximin Tracul și fiului său, precum și cel al guvernatorului, au fost martelate, putând totuși fi descifrate de I. Piso.

52. *M. Cuspi* . . .

Sub Maximin Tracul?

AnnÉp, 1959, 312 = IDR, II, 19 (Drobeta). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 75; Barbieri, *Albo*, p. 347, nr. 2009; Piso, *Tituli*, 4, p. 491—493; W. Eck, RE, Suppl. XIV, col. 110, nr. 1 a; Thomasson, *Laterculi*, col. 159, nr. 167.

După Stein, Barbieri și Eck, ar fi un legat al legiunii VII Claudia de la Viminacium. Piso consideră că a guvernat simultan Moesia Superior și Dacia. În comentariul la IDR, II, 19, noi îl identificăm, la rîndu-ne, cu Cuspadius Flaminius Severus, legat al Cappadociei prin anul 238 (Thomasson, *Laterculi*, col. 272, nr. 46).

53. *D. Simonius Proculus Iulianus*

Sub Gordian al III-lea

1) CIL, III, 1573 = IDR, III/1, 66 (Mehadia) : *v (ir) c (larissimus), praeses Daciarum*; 2) CIL, VI, 1520 = ILS 1189 (Roma) : *c. [v., . . . leg. Aug. Syjriae Coeles, Daciarum III. — Cf. Stein, Reichsb. Dazien, p. 73; PIR, S—529; Barbieri, Albo, p. 229, nr. 1159; K. Dietz, Senatus contra principem, p. 228—231, nr. 79; Piso, Tituli, 4, p. 382; Thomasson, Laterculi, col. 158, nr. 62.*

Anterior, a fost legat al Thraciei, prin 236—237 (Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 73; Thomasson, *Laterculi*, col. 173, nr. 53), apoi al Arabiei, a. 237—238, unde apare și *cos. des.* (Thomasson, *Laterculi*, col. 332, nr. 27). În Dacia a guvernat pe timpul lui Gordian al III-lea, după care i se încredințează Syria Coele (Thomasson, *Laterculi*, col. 316, nr. 81). Pentru Dacia, Piso se gîndește la intervalul 241—243.

54. *Marc. Veracilius Verus*

CIL, III, 832 (cf. p. 1377) (Gherla) : *Herculi sancto, Marc. Veraciliu[s] Verus, leg. Aug. pro p., curant. Pannon. Maxi[mo], preff[.] eq[ui]tum*. — Cf. Stein, *Reichsb.*, p. 75; Barbieri, *Albo*, p. 394, nr. 2254; M. Macrea, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 158, nota 66; RE, XIV, col. 1600, nr. 108; PIR³, M—250; Thomasson, *Laterculi*, col. 159, nr. 69.

Faptul că inscripția provine de pe teritoriul Daciei Porolissensis arată clar, cum remarcă M. Macrea, că personajul a fost un guvernator al celor trei Dacii. Ar putea fi plasat pe timpul lui Commodus, eventual între Pescenius Niger și Hasta (vezi nr. 36 și 37); pentru domnia lui Commodus ar pleda eventual și dedicația pentru *Hercules sanctus*. Pe timpul lui Septimiu Sever și Caracalla, lista pare a fi completă. Altfel, rămîne a plasa legația lui Marc. Veracilius Verus după anul 218.

55—71) *Procuratores Augusti Daciae Apulensis*

55. *P. Cominius Clemens*

Circa 169—176

1) CIL, V, 8659 = ILS, 1412 (Concordia, Venetia) : *proc. Aug. prov. Daciae Apolensis* (sic); 2) AnnÉp, 1890, 151 (Concordia) : *proc. Dacia[. . .]*; 3) G. Brusin, NSA, 1923, p. 230 (Aquilaia) : *pro. Aug. prov. [Daciae Apulens (is)]*. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 76—77; Pflaum, *Carrières*, I, p. 501—504, nr. 184.

Personajul a mai fost în Dacia la începutul carierei sale, ca prefect al cohortei V Lingonum (2) din Dacia Porolissensis (Devişver, PME, C—222), după care a urmat tribunatul militar în legiunea II Adiutrix pia fidelis, cu care ocazie a fost decorat în războiul partic de Marcus Aurelius și Lucius Verus (a. 162—166); după a treia miliție și unele funcții procuratoriene (*procurator Augusti XX hereditatum per Hispaniam citeriorem, procurator Augusti ad familiam gladiatoriam Transpadanam, subpraefectus annonae*), ajunge *proc(urator) Aug(usti) provinciae) Daciae Apulensis* (această funcție datează probabil în intervalul 169—176, deoarece se face referire la un singur *Augustus*).

1) CIL, III, 7918 = IDR, III/2 272 (Sarmizegetusa); 2) AnnÉp, 1930, 137 = 1933, 15 = IDR, III/2, 231 (Sarmizegetusa); 3) AnnÉp, 1930, 138 = 1933, 16 = IDR, III/2, 209 (Sarmizegetusa); I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 235–236, nr. 1 = AnnÉp, 1983, 826 (Sarmizegetusa); 5) ZPE, 50, 1983, p. 236, nr. 2 = AnnÉp, 1983, 827; 6) ZPE, 50, 1983, p. 236–237, nr. 3 = AnnÉp, 1983, 828 (Sarmizegetusa); 7) ZPE, 50, 1983, p. 237–238, nr. 4 = AnnÉp, 1983, 829 (Sarmizegetusa); 8) CIL, III, 1298 = IDR, III/3, 316 (Ampelum). — Cf. Stein *Reichsb. Dazien*, p. 77; Pflaum, *Carrières*, I, p. 542–543, nr. 200.

Personajul este cunoscut din 8 inscripții votive ca *proc(urator) Aug(usti)*, fără altă precizare cronologică. Dar, dintr-o inscripție de la Ostia (CIL, XIV, 4503) din anul 181, aflăm că el îndeplinea funcția de *subpraefectus vigillum*; curînd după aceea, a fost numit procurator al Daciei Apulensis — situație ce rezultă din descoperirea celor opt inscripții pe teritoriul acesteia (dintre care șapte chiar în capitala provinciei).

57. T. Claudius Xenophon

Circa 183

CIL, III, 7127 = ILS, 1421 (Ephes). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 78–79; Pflaum, *Carrières*, II, p. 590–592, nr. 222.

Personajul a debutat în cariera administrativă la Roma, ca *proc(urator) viarum Urbis*, probabil spre sfîrșitul domniei lui Marcus Aurelius, apoi *proc(urator) in Aegypto ad epistrategiam [s]eptem nomorum et Arsinoitum*, funcție care este precizată cronologic de un papir din anul 180 (*Carrières*, II, p. 591, nr. 4), după care inscripția citată de la Ephes îl desemnează *proc(urator) Daciae Apulensis* („vers 183”, după Pflaum, *Carr.*, III, p. 1066.) A urmat apoi sarcina de *proc(urator) argentariarum Pannoniarum et Dalmatarum*, după care a fost *proc(urator) Illyrici per Moesiam Inferiorem et Dacias tres*; din această perioadă datează inscripția de la Celei (Sucidava) pentru împăratul Commodus pe care *sub cf[ur]a Cl. Xenophontis, proc. Aug. o pun Zoticus et Sal[vi]anus, ser(vi) vi[fl](ici)]* (CIL, III, 8042 = IDR, II, 188).

58. Aelius Apollinaris

Sub Commodus?

1) AnnÉp, 1939, 5 = IDR, III/2, 222 (Sarmizegetusa); 2) I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 239, nr. 6 = AnnÉp, 1983, 831. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 82; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1066.

Inscripțiile citate îl menționează *ἐπίτροπος*, respectiv *proc(urator) Aug(usti)*; această mențiune simplă, întocmai ca în dedicațiile lui C. Sempronius Urbanus, ne duc eventual tot spre domnia lui Commodus (după editorii IDR, III/2, elementele de scriere ale inscripției grecești ar duce spre secolul al III-lea).

59. [. . .]ronius Antonia[nus]

Circa 195–198

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 238–239, nr. 5 = AnnÉp, 1983, 830.

Acest personaj, cu *nomen*-ul nesigur, este cunoscut dintr-o inscripție dedicată împăratului Septimiu Sever. Prin faptul că numele împăratului este însoțit de titlurile triumfale *Arabicus, Adiabenicus*, dar nu și *Parthicus Maximus* (v. P. Kneissl, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser*, Göttingen, 1969, p. 126 și urm.), inscripția datează din anii 195–198; pentru aceasta pledează și împrejurarea că dedicantul își spune [*pro]c(urator) eius pro(v)inciae) Daç(iae) Apu[fl(ensis)]*, ceea ce ar însemna că inscripția datează înainte de asocierea lui Caracalla la domnie (a. 198).

CIL, IX, 5439 = ILS, 1368 (Falerio, Picenum.) — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 82; Pflaum, *Carrières*, II, p. 601–602, nr. 226.

La data când este atestat de inscripția citată, T. Cornasidius Sabinus era deja mort, așa cum reiese din indicarea tagmei sale prin formula *e(gregiae) m(emoriae) v(ir)*; ultima funcție păstrată este cea de *proc(urator) Aug(usti) Daciae Apulensis* — pentru care nu avem însă nici un element de încadrare cronologică. Înainte de aceasta, a fost *proc(urator) Alpium Atractinar(um) et Poeninar(um) iur(e) glad(ii)*, deci cu drept de justiție capitală; după Pflaum (*Carr.*, II, p. 602): „Cet octroi d'un privilège rare montre que l'époque où il a géré ce gouvernement était agitée. Nous rapprochions volontiers cette observation de la procurature exceptionnelement ducénaire des Alpes Cottiennes, que C. Julius Pacatus [*Carr.*, II, p. 605–610, nr. 229] a assumée au moment de la guerre de Septime Sévère contre Clodius Albinus” (197). Această încercare de încadrare este întărită și de faptul că niciuna din cele trei unități reprezentând comenzile în cadrul milițiilor ecvestre ale acestui personaj nu poartă vreunul din epitetele imperiale obișnuite în secolul al III-lea. Așadar, prezența lui T. Cornasidius Sabinus în Dacia Apulensis datează din jurul anului 200 (Pflaum, *Carr.*, III, p. 1066).

61. *L. Octavius Felix*

Sub Septimiu Sever și Caracalla

IDR, III/2, 225 (Sarmizegetusa). — Cf. Stein *Reichsb. Dazien*, p. 79; Pflaum, *Carrières*, II, p. 712–713, nr. 266.

Personajul este cunoscut dintr-o inscripție închinată [*Dijs immortalib(us) et numini sanctissimor(um) Augustorum*, în care se anunță drept *proc(urator) promotus ad ducenariam provinciae Delmatiae*. Stein observa că menționarea salariului începe numai de pe timpul lui Commodus, deci *Augusti* ar putea fi Septimiu Sever și Caracalla (poate și Geta).

62. *Herennius Gemellinus*

Circa 205 (?)

1) AnnÉp. 1913, 51 = ILS, 9515 = IDR, III/2, 220 (Sarmizegetusa); 2) CIL, III, 7901 = IDR, III/2, 188 (Sarmizegetusa); *v.e., proc. Auggg. nnn.*; 3) CIL, III, 1625 = IDR, II, 640 = IDR, III/2, 342 *proc. Augg. nn. agente v. p.* — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 80; Pflaum, *Carrières*, II, p. 688, nr. 254; PIR², II–109; Devijver, PME, H–14; Thomasson, *Laterculi*, col. 156, nr. 51.

Herennius Gemellinus este cunoscut în Dacia mai întâi cu ocazia îndeplinirii celei de-a doua miliții ecvestre, ca *tribunus* (eventual al legiunii XIII Gemina) (1). A revenit în provincia unde și-a efectuat o parte a carierei militare, fiind menționat în alte inscripții: odată ca *proc. Auggg. nnn.* (2), altădată ca *proc. Augg. nn. agens v. p.* (3). Evident, cea de-a treia inscripție, care adaugă o sarcină în plus, pare a fi ulterioară. Stein și Pflaum datează această funcție între 198–211. Dar faptul că pe una și-a exercitat-o în numele a trei împărați, iar pe cealaltă numai în numele a a doi, ar data pe prima dintre acestea între 209–211, pe cealaltă în 211–212. Totuși, pe nici una —și mai ales pe ultima, care este oficială—, nu apare un *G* martelat; înseamnă că data trebuie împinsă în urmă ușor. Inscripția cu trei *Augusti* poate fi datată încă începând din 198, asemenea referire întâlnindu-se în numeroase inscripții; ultima (3) este însă mai precisă: cei doi *Augusti* erau Septimiu Sever și Caracalla, deci procuratorul Daciei Apulensis a girat guvernarea Daciei cindva în intervalul 198–209.

Nouă ni se pare însă că această misiune de *agens vice praesidis* — atestată cu acest prilej pentru prima dată în Dacia — se potrivește mai bine cu intervalul 205—208; probabil că în urma evenimentelor de la Roma care au dus la căderea lui Plautianus, *praefectus praetorio*, și a altor reprezentanți ai aristocrației senatoriale, s-a recurs la serviciile procuratorului Daciei Apulensis, investit cu titlul de vice-governator pentru a asigura interimatul guvernării Daciei.

63. *Ulpus [Victor?]*

Circa 218—222

CIL, III, 1464 = ILS, 1370 = IDR, III/2, 100.— Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 63—65; Pflaum, *Carrières*, II, p. 691—694, nr. 257; I. Piso, ZPE, 40, 1980, p. 273—282; Thomasson, *Laterculi*, col. 157, nr. 55.

Ulpus [. . .], proc. Auf[---] Dac(iae) Apul(ensis) a.v.p. a ajuns în această funcție direct din aceea de *proc(urator) prov(inciae) Porolissensis*. De aceea, el a fost identificat de Stein cu [M.?] Ulpus Victor, *proc. Aug. prov[inc. Por]fol(issensis)* dintr-o inscripție de la Porolissum din timpul lui Caracalla (A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, Sibiu, 1942 = N. Gudea — V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău, Zalău, 1975*, p. 11—12, nr. 7); această identificare era facilitată de faptul că, la începutul carierei sale procuratoriene, după sarcinile din cadrul milițiilor equestre, el fusese — conform inscripției de la Sarmizegetusa — *proc(urator) ad bona Plautiani* (averea confiscată a fostului *praefectus praetorio*, ucis în 205). După Piso, numele guvernatorului damnat din inscripția de la Porolissum ar fi cel a lui C. Iulius Septimius Castinus, guvernator al celor trei Dacii (vezi nr. 48) prin 215—217; înseamnă că și Ulpus Victor, procurator al Daciei Porolissensis din aceeași inscripție, era în funcție cel mai târziu în 217. Ulterior — cum arată Pflaum —, el a trecut ca procurator al Daciei Apulensis, primind, probabil după căderea lui Macrinus, și sarcina de a gira postul vacant al guvernatorului Daciilor (poate în locul lui Marc. Claudius Agrippa; nr. 49).

Nu poate fi acceptată părerea lui Piso, care datează cele două procuraturi dacice ale lui *Ulpus [. . .]* din inscripția de la Sarmizegetusa pe timpul lui Filip Arabul (pe motiv că supranumele purtat de unitățile din această inscripție nu ar fi *Antoniniana*, deci de la Elagabal, ci *Philippiana*; vezi și AnnÉp, 1980, 758), considerându-l astfel diferit de Ulpus Victor din inscripția de la Porolissum; la aceasta se opune funcția de procurator *ad bona Plautiani*, care nu putea dura patru decenii după căderea fostului prefect al pretoriului și confiscarea averii sale.

64. *M. Aurelius Tunesianus*

Prima jumătate a sec. III

I. Piso, Chiron, 8, 1978, p. 515—527; G. Alföldy, ZPE, 34, 1979, p. 247—270 = AnnÉp, 1979, 506 — IDR, III/2, 88 (Sarmizegetusa).— Cf. Pflaum, *Carrières. Suppl.*, p. 81—86, nr. 320 A; Thomasson, *Laterculi*, col. 159, nr. 66.

După ce și-a început cariera equestră (exercitând tribunatul militar în legiunea II Traiana), a intrat în cariera administrativă, ajungând între altele *proc(urator) prov(inciae) Dac(iae) Apulensis bis agens vice praesidis*; după alte sarcini procuratoriene, este înobilat, ajungând guvernator al Galliei Lugdunensis și fiind desemnat pentru consulat. Pflaum așează acest *cursus* „vers 235 à 250” (p. 86).

1) CIL, III, 1456 = ILS, 1371 = IDR, III/2, 89 : *proc. prov. Dac. Apul. bis vice praesidis* ; 2) CIL, III, 74* (intre false) = N. Gostar, *Materiale*, II, 1956, p. 635—638 (reabilitează inscripția) — I. I. Russu, *AMN*, 3, 1966, p. 445 (o consideră autentică, dar probabil greșit copiată) — AnnÉp, 1971, 376 = IDR, III/2, 191 : *v.e., proc. Augg (sau Aug. ?)* ; 3) CIL, III, 1422 (cf. p. 1016, 1407) = ILS, 3636 = IDR, III/2, 206 : *v.e., proc. Augfgj. (?)* (v. CIL, III, p. 1016) ; 4) CIL, III, 1423 = IDR, III/2, 244 : *proc. Aug. (fals Augg. in IDR)* ; 5) I. Piso, *ZPE*, 49, 1982, p. 235 : *proc. Aug. n.* — toate cinci inscripțiile de la Sarmizegetusa. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 71—72, 81 ; Pflaum, *Carrières*, II, p. 851—854, nr. 328 ; Thomasson, *Latrerci*, col. 158, nr. 60.

Aceste inscripții sînt lipsite de vreo referință de ordin cronologic, afară poate doar de mențiunea a doi Augusti de către două dintre ele (2, 3). Dar prima inscripție citată ne informează că înainte de a ajunge în Dacia, el mai fusese *proc(urator) rat(ionis) priv(atae) prov(iniciae) Maur(etaniae) Caes(ariensis)*, funcție datată prin două inscripții din Mauretania pe timpul lui Severus Alexander (AnnÉp, 1896, 34 ; ILS, 5965 ; citate de Pflaum), apoi a deținut aceeași funcție *per Belgicam et duas Germanias*. Apoi a trecut în Dacia Apulensis ; referirea la doi Augusti ar arăta că se află în funcție sub cei doi Maximini — cum a sugerat Mommsen în comentariul la CIL III 1456. Cum în aceeași inscripție el apare ca procurator al Daciei Apulensis *bis vice praesidis*, ar însemna că primul vicariat se plasează după căderea lui Severus Alexander (Stein ; Piso, *ZPE*, 50, 1983 : în 236 sau 237), cel de-al doilea vicariat în 238.

66. Caesidius Respectus

Anii 240—242*

AnnÉp, 1930, 134 = 1933, 12 = IDR, III/2, 331. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 82 ; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1066.

Personajul apare într-o dedicație *[I]nvicto deo Serapidi*, în care se intitulează *proc(urator) Aug(usti) n(ostrî)* ; această formulă lipsită de vreo precizare cronologică era firească într-o ambianță de intimitate, în care desigur și alții se intitulau la fel. Ne atrage astfel atenția M. Luceius Felix (mai jos, nr. 67), și el *proc(urator) Aug(usti) n(ostrî)*, care dedică o inscripție tot *Invicto deo Serapidi* (H. Daicoviciu — D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa*, București, 1984, p. 179) ; deci, Caesidius Respectus s-ar putea să fi fost apropiat ca mandat de acesta, eventual anterior, prin 240—242.

67. M. Luceius Felix

Circa 242—245

Nouă inscripții de la Sarmizegetusa : 1) CIL, III, 1437 = IDR, III/2, 286 ; 2—8) Piso, *ZPE*, 50, 1983, p. 242—247, nr. 9—15 = AnnÉp, 1983, 834—840 ; 9) H. Daicoviciu — D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa*, 1984, p. 179. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 83 ; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1066.

Atestat ca *proc. [. . .]* într-o inscripție fragmentară (1), iar în alte șapte (3—9) ca *proc(urator) Aug(usti) n(ostrî)*, fără vreo precizare cronologică. Dar într-o inscripție fragmentară, tot de la Ulpia Traiana (2), care mai păstrează în r. 1 un *M* martelat — după Piso, de la *M. [Iuli Philippi]* —, numele lui *M. L[uceius Felix] . . .* (r. 2) este succedat de cel al lui *P. Ael. H[ammonius]* ; Piso arată că procuratura lui M. Luceius Felix datează de prin 242—245, înaintea celei a lui P. Aelius Hammonius.

68. P. Aelius Hammonius

Circa 245—247

AnnÉp, 1930, 135 = 1933, 13, cf. I. Piso, *Dacia, N.S.*, 20, 1976, p. 251 = IDR, III/2, 246 : *v. e., proc. Augfgj.* ; 2) Piso, *loc. cit. : v. e. [. . .]* 3) idem, *ZPE*, 50, 1983, p. 242—244, nr. 9 = AnnÉp, 1983, 834. — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 81—82 ; PIR², A—136 ; Pflaum, *Carrières*, II, p. 854—855, nr. 329 și *Suppl.*, p. 90—91 (unde urmează pe Piso).

În afară de cele trei inscripții citate, personajul nostru mai apare într-o inscripție greacă de la Tomis (Gr. Tocilescu, AEM, 8, 1884, p. 22—23, nr. 61 = IGR, I, 623 = ILS, 8851), care redă o parte a carierei sale : comenzile din cadrul milițiilor ecvestre (Devijver, PME, A—21), apoi comanda flotei dunărene $\epsilon\pi\alpha\rho\chi\omicron\varsigma \kappa\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\eta\varsigma \Phi\lambda(\alpha\upsilon\iota\alpha\varsigma) \text{Μνσικῆς Γορδιανῆς}$ (supranumele *Gordiana* reprezintă un important reper cronologic), apoi deține se pare ca interimar guvernarea Moesiei Inferioare unde se găsea prin anul 240 (Pflaum). De aici a trecut în Dacia Apulensis, unde este atestat ca *proc(urator) Aug[ustorum]* — care sînt probabili cei doi *Philippi*. Această datare este întărită de o inscripție nu de mult publicată (3) în care apare începutul unui nume martelat (*M.*, cel al împăratului M. Iul. Philippus), apoi cele ale procuratorilor M. L [uceius Felix] și P. Ael. H[ammionius]. Datările propuse de Stein (sub Decius, Trebonianus Gallus sau Valerianus și Gallienus) sau Pflaum (*Carrières*, III, p. 1066 : „vers 250”) nu mai pot fi luate în considerație față de argumentele aduse de Piso.

69. *Aur(elius) Marcus*

Circa 251—253

I. Piso, ZPE, 50, 1983, p. 248—249 (revizuire după : B. Cserni, ATEvk., 12, 1903, p. 137) = AnnÉp, 1983, 815 (Apulum) : 2) Piso, ZPE, 50, 1983, p. 247—248, nr. 16 = AnnÉp, 1983, 841 (Sarmizegetusa). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 72 : PIR², A—1552 ; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1066 ; Piso, *loc. cit.*, p. 248—251 ; Thomasson, *Laterculi*, col. 158, nr. 65.

Acest personaj *v(ir) e(gregius)*, *a(gens) v(ice) p(raesidis)* ne apare în inscripția de la Apulum dedicată *Eponae Aug(ustae)* pentru sănătatea a doi împărați ale căror nume sînt martelate (în antepenultimul rînd s-a putut totuși citi AVGG) ; aceasta îl determina pe Stein să dateze această funcție între 235—249. Dar cercetînd cu atenție fața altarului, Piso a putut descifra rîndurile martelate (2—6) : *pro salute / q̄d(ominorum) nn(ostorum) / G[alli] et V[ol]u[si]an[us]i Aug(ustorum)*. După Pflaum (*Procurateurs*, p. 136), faptul că în această inscripție Aurelius Marcus nu mai apare cu titlul de procurator, ci numai cu cel de *a. v. p.*, ar fi anunțat „vicariatul independent” care va fi practicant începînd cu Gallienus ; supoziție răsturnată de inscripția de la Sarmizegetusa în care Aurelius Marcus poartă titlul de *proc(urator) Aug(usti) n(ostri) aq̄(n)s vice praesidis*. Cum în această ultimă inscripție el își exercită mandatul în numele unui singur împărat, înseamnă că-el se afla la post înainte de asocierea lui Volusian la tron (dacă nu cumva este vorba de o simplă neatenție în redactarea textului).

70. *Q. Decius Vindex*

CIL, III, 1434 = IDR, III/3, 7 (Aquae) — Cd. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 83 ; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1066.

Inscripția, extrem de concisă : *Fortunae Aug(ustae). Q. Decius Vindex, proc(urator)*, nu lasă nici o posibilitate de încadrare cronologică.

71. *Tem[onius?] Secund[us]*

I. Piso, StCl, 18, 1979, p. 137—138 = IDR, III/2, 338 (Sarmizegetusa) ; idem, ZPE, 50, 1983, p. 240—241, nr. 7 = AnnÉp, 1983, 832.

Lipsind orice elemente de datare, iar numele procuratorului fiind reconstituit doar cu aproximație, ne abținem de la orice comentariu privind persoana acestuia. După scris, Piso datează inscripțiile în secolul al III-lea ; pentru o datare după Marcus Aurelius pledează și titulatura *v(ir) e(gregius) ?* (2), deci ar fi vorba de un procurator al Daciei Apulensis.

72. *M. Macrinus Avitus Catonius Vindex*

Circa 169

CIL, VI, 1449 (cf. p. 3805) (= ILS, 1107 = IPD⁴, 517 (Roma). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 86—87; Pflaum, *Carrières*, I, p. 510—513, nr. 188; Devijver, PME, M—4; PIR², M—22; Thomasson, *Laterculi*, col. 154, nr. 32.

După parcurgerea celor trei trepte ale milițiilor ecvestre, acest personaj (probabil fiul fostului prefect al pretoriului, M. Macrinus Vindex) a îndeplinit a patra comandă, *praef(ectus) alae contar(iorum)* în Pannonia Inferior, fiind decorat de împăratul Marcus Aurelius; probabil că meritele militare i-au adus numirea ca *p[r]oc(urator) prov(inciae) Daciae Mal(vensis)*. Pentru meritele personale, dar beneficiind probabil și de aureola părintelui său căzut de curînd (prin 173) pentru apărarea patriei, este introdus în tagma senatorială, ajungînd consul (Alföldy, *Konsulat*, p. 371—374), legat al Moesiei Superioare, apoi al celei Inferioare, apoi din nou consul, murînd la vîrsta de numai 45 de ani (prin 176).

73. *M. Aurelius Cassianus*

Către mijlocul sec. III(?)

CIL, III, 13704 = ILS, 9009 = G. Daux, BCH, 1973, p. 586—587 = IG, XII/II, 1, nr. 147; textul ameliorat de I. I. Russu, AIIA — Cluj, 17, 1974, p. 41—45; IPD⁴, 98. — Cf. PIR², A—1476; Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 87; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1067; Piso, RRH, 12, 1973, 6, p. 1013; D. Tudor, OR⁴, p. 162; Thomasson, *Laterculi*, col. 154, nr. 33.

Prin inscripția de la Thessalonica citată, M. Aurelius Philippus, (*centurio*), și M. Aurelius Cassianus, *trib(unus) coh(ortis) I. F. m(illiariae) Bryttonum Malvensis*, cinstesc pe părintele lor: *M(arcum) Aurel(ium) Cassianum, v(irim) e(gregium), praesidem prov(inciae) Daciae Malvensis, patrem karissimum*. Personajul onorat este identificat de Edson (IG) cu un omonim *makedoniarches* și *agonothetes* din două inscripții de la Beroia (Macedonia) (Arch. Anz., 1942, col. 175, nr. 3 și col. 178, nr. 17). Data la care M. Aurelius Cassianus și-a exercitat această funcție nu se cunoaște cu exactitate; în orice caz, abia după reforma lui Marcus Aurelius (cf. Stein), poate „vers 250” (Pflaum), „ante medium s. III p.” (Edson). Pentru titlul de *praeses*, vezi Piso, *loc. cit.*, precum și observațiile noastre din notele introductive.

74—82) Procuratores Daciae Porolissensis

74. *M. Valerius Maximianus*

Sub Marcus Aurelius și Commodus

H.-G. Pflaum, *Libyca*, 3, 1955, p. 135—154 = AnnÉp, 1956, 924 = IPD⁴, 536. — Cf. Pflaum, *Carrières*, I, p. 476—494, nr. 181 bis; Devijver, PME, V—23; Macrea, *Viața*, p. 65—66; A. R. Birley, *Tituli*, 4, 1982, p. 244; J. Șașel, *Tituli*, 5, p. 567—568, 578.

Acest personaj, cu o carieră militară ecvestră strălucită, ajunge procurator al Moesiei Inferioare, apoi al Moesiei Superioare, de unde trece în Dacia Porolissensis (prin 178—179?). După aceasta, a fost *a sacratissimis Imperatoribus* (Marcus Aurelius și Commodus) *in amplissimum ordinem adlectus*, deținînd comanda citorva legiuni: I Adiutrix, II Adiutrix, precum și *praep(ositus) vexil. Leugaricione hiemantium* (probabil 179/180), apoi din nou legat al legiunilor V Macedonica (Potaissa), I Italica (Novae), XIII Gemina (din acest răstimp datează inscripția CIL, III, 1122, de la Apulum), III Augusta (Lambaesis), ajungînd apoi consul (184 sau 185).

CIL, III, 857 (Napoca.) — Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 83—84; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1067.

Acest personaj este cunoscut dintr-o inscripție votivă extrem de concisă : *I. O. M. Valerius Catulinus, proc. Aug.* Părerăa lui Rhode (PIR, V—34), care citea o ștampilă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL, III, 8075,5) *C. V(alerius) C(atulinus)/pr(ocurator) Au(gusti)*, nu poate fi luată în considerare (vezi IDR, III/2, 567) — deoarece locul descoperirii piesei este în altă provincie (Apulensiș). Stein atrăgea atenția asupra unui Valerius Catulinus, personaj de rang senatorial, pe care împăratul Didius Iulianus l-a trimis ca înlocuitor al lui Septimiu Sever la guvernarea Pannoniei (Hist. Aug., *Did. Iul.* 5, 7; *Sev.*, 13, 7); acesta ar putea fi fiul sau fratele procuratorului Daciei Porolissensis. De aceea, Stein (urmat de Pflaum) datează această procuratelă puțin înainte de Septimiu Sever.

Eventual ștampila VAL CAT descoperită la Chinteni (jud. Cluj) ar putea fi atribuită acestui procurator (Al. Mațeu, Sargetia, 11—12, 1974—1975, p. 299—302).

76. *Aelius Constans*

Anii 191—192

CIL, III, 865 (cf. p. 1380) (Napoca). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 84; Pflaum, *Carrières* II, p. 1067.

Acest procurator este cunoscut dintr-o inscripție închinată *Imp(eratori) Caes(ari) L(ucio) Aelio Aurel(io) Commodo P(ri)mo F(elici) Aug(usto) Sarm(atiko) Germanic(o) max(imo) Britt(annico) ob(honorem dec(urionatus) Ael(ii) Constantis, proc(uratoris) eius, et Iul(ii) Paflatiani*, de către *Ianuasrius, II-vijr col(oniae)* și T. Fl(avius) Germanus, *dec(urio) col(oniae)*. După *praenomen-ul Lucius* purtat de împărat, Stein — urmat de Pflaum — datează funcția de procurator a lui Aelius Constans în 191—192. Despre cel de-al doilea personaj, vezi Pflaum, *Carrières*, II, p. 605—610, nr. 229 și Devijver, PME, I—91.

77. *P. Aelius Sempronius Lycinus*

Circa 198—209

1) CIL, III, 6756 = ILS, 1414 (Ancyra) : *proc. Daciae Porolissensis*; 2) CIL, III, 6757 = ILS, 1413 (Ancyra) : *proc. provinc. Daciae Porolissensis*; 3) CIL, III, 7659 (Napoca) : *proc. Augg.* — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 84—85; Pflaum, *Carrières*, II, p. 700—701, nr. 262 și *Suppl.*, p. 132, 136.

În inscripția de la Napoca, personajul nostru apare exercitându-și mandatul în numele a doi împărați : este vorba de Septimiu Sever și Caracala (198—209), fapt confirmat de o altă dedicație, ulterioară (a. 215) a acestui personaj pentru Caracalla (CIL, III, 244; Ancyra); a urmat funcția de *proc(urator) (ducenarius) Alexandria[e] idiu logu* (2; vezi și I), după care apare iarăși ca *proc(urator) Aug(ustorum) nn(ostrorum) prov(inci)ae Syriae Palaestinae* — deci iarăși în numele acelorași împărați. Intervalul de circa 11 ani în care pot fi cuprinse cele trei funcții arată că prima dintre ele și-a exercitat-o în jurul anului 200 — fără a putea spune dacă înainte sau abia după M. Cocceius Genialis.

78. *M. Cocceius Genialis*

Circa 200

CIL, III, 7662 (Napoca). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 85; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1067.

Personajul apare într-o dedicație către Deo Sol Invictus, purtând titlul de *v(ir) e(gregius), proc(urator) Augg(ustorum) nn(ostrorum) prov(inciae) Dac(iae) Porol(issensis)*. Mențiunea celor doi *Augusti* trimite cu multă probabilitate la Septimiu Sever și Caracalla.

79. C. Publicius Antonius Probus

Anii 198—209?

CIL, III, 856 (Napoca). — Cf. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 86; Pflaum, *Carrières*, III, p. 1067.

Personajul apare ca *proc. Augg.* într-o dedicație către I. O. M. — fără a putea ști la care pereche de *Augusti* se referă; faptul că nu s-a martelat nici un *G* ne duce cu gîndul tot la casa lui Severus—întocmai ca în cazul lui M. Cocceius Genialis, *v(ir) e(gregius), proc(urator) Augg(ustorum) nn(ostorum)* (v. nr. 78). Dar cum C. Publicius Antonius Probus apare numai *proc. Augg.* iar nu *Aug. nn.*, am înclina a data această funcție ceva mai devreme, sub Marcus Aurelius și Lucius Verus sau Marcus Aurelius și Commodus.

80. C. Aurelius Atilianus

Sub Caracalla?

CIL, III, 853 (Napoca). — Cf. A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 85—86; Pflaum, *Carrières*, II, p. 792—793, nr. 307; M. Macrea, *Viața*, p. 65; M. Bărbulescu, AMN, 10, 1973, p. 177.

Personajul apare în inscripția votivă citată, astfel: *Fortunae Augg(ustae), C. Aurelius Atilianus, proc(urator) Aug(usti)*. El a fost identificat de Stein (acceptat de Pflaum) cu Aurelius Atilianus, menționat într-un rescript al lui Caracalla (Dig., XLVIII 19, 43); dar nu se știe dacă destinatarul rescriptului era procuratorul nostru sau fratele său Q. Aurelius Atilianus, procurator al Arabiei (AnnÉp, 1936, 256; Gerasa) pe timpul lui Caracalla. În orice caz, nu poate fi prea îndepărtat în timp de acesta. Un omonim: Aurelius Atilianus, prefectul alei Siliiana c. R. de la Gilău, care apare menționat în diplomele acestei provincii în anul 164 (IDR, I, 18, 21; cf. Devijver, PME, A—213).

81. Ulpus Victor

Circa 217

1) CIL, III, 1464 = ILS, 1370 = IDR, III 2, 100; 2) A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, Sibiu, 1942; N. Gudea — V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău*, 1975, p. 11—12; cf. I. Piso, ZPE, 40, 1980, p. 279.

Din inscripția de la Porolissum aflăm că Ulpus Victor a fost *proc(urator) Aug(usti) prov(inciae) Porol(issensis)* pe timpul lui Caracalla. Problema este dacă el este identic cu *Ulpus [- - -], proc(urator) Au[gg.] [prov(inciae)] Dac(iae) Apul(ensis) a(gens) v(ice) p(raesidis) item proc(urator) prov(inciae) Porol(issensis)* din inscripția de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I). Vezi mai sus nr. 63.

82. M. Aurelius Apollinaris

M. Bărbulescu, AMN, 10, 1973, p. 171—179 = AnnÉp, 1974, 544. — Cf. Pflaum, *Carrières. Suppl.*, p. 75, nr. 296 A.

Într-o inscripție dedicată *Salusti*, M. Aur[e]lius Apo[l]lina[r]is apare ca *proc(urator) Aug(usti)*. Editorul inscripției l-a identificat ipotetic cu un anume Aurelius Apollinaris, tribun al cohortelor pretoriene, participant la complotul împotriva lui Caracalla (Cassius Dio, LXXVIII, 5, 2; Hist. Aug., *Carac.*, 6, 7; PIR², A—1452); acest fapt i-ar fi adus din partea lui Macrinus (217—218) numirea ca procurator al Daciei Porolissensis. Dar W. Eck (RE, Suppl. XV, col. 77, nr. 54 a) și Pflaum (*Suppl.*, p. 75)

resping această identificare, pe motiv că un tribun pretorian avansează totdeauna într-o funcție ducenară.

Noi atragem atenția asupra unui eventual omonim, M. A[ur(elius)] Appollinaris δ διασημότατος ἡγούμενος al Thraciei sub Gallienus. După M. Christol (Latomus, 35, 1976, 4, p. 866—874), acest personaj ar fi iarăși identic cu un procurator omonim al Macedoniei care a asigurat, probabil după anul 260, interimatul guvernării acestei provincii (IG, X/II, 1, 140).

N O T E

¹ Pentru procesul și data organizării provinciei, vezi observațiile lui H. Wolff, AMN, 13, 1976, p. 108—109.

² Pentru organizarea Daciei pe timpul împăraților Traian și Hadrian, recent : C. C. Petolescu, Dacia, N.S., 29, 1985, p. 45—55.

³ H.-G. Pflaum, *Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris, 1950, p. 54; idem, *Abrégé des Procurateurs équestres*, Paris, 1974, p. 17.

⁴ Recapitularea evenimentelor, cu toate datele problemei : I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 36 și urm.

⁵ Despre acesta : PIR², M—249.

⁶ IDR, I, 7; RMD, 21.

⁷ IDR, I, 7 a; RMD, 22.

⁸ Cum reiese din diplomele din anul 123 citate mai sus la notele 6—7. Vezi încă : E. Ritterling, ArchErt, 40, 1927, p. 283; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944, p. 15 nota 9; A. Mócsy, RE Suppl. IX, col. 591; A. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Amsterdam, 1968, p. 46—48.

⁹ Este sensul verbului *praefecit* : îl înțilnim astfel la Suetonius, într-un context raportat locmai la prefectura Egiptului (*Dom.*, 4, 2) : *auditus est certe, dum ex eo quaerit, ecquid sciret, cur sibi visum esset, ordinatione proxima Aegypto praeficere Mettium Rufum.*

¹⁰ H.-G. Pflaum, *Abrégé*, p. 52; „préfet d’Égypte à titre honorifique”.

¹¹ I. Piso, ARRH, 12, 1973, 6, p. 1003.

¹² Despre această problemă, vezi iarăși studiul nostru din Dacia, N.S., 29, 1985, p. 50 și urm.

¹³ C. C. Petolescu, Dacia, N.S., 26, 1982, p. 167—170 (cu bibliografia anterioară).

¹⁴ R. Syme, JRS, 56, 1962, p. 92—93.

¹⁵ H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoricennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I. Paris, 1960, p. 377; idem, *Abrégé*, p. 52.

¹⁶ În 117—118, Hadrian aplanase conflictul cu roxolanii pe cale diplomatică (*Hist. Aug., Hadr.*, 6, 8) : *Cum rege Roxalatorum qui de imminutis stipendiis querebatur cognito negotio pacem fecit.*

¹⁷ Vezi astfel construcția valului lui Antoninus Pius în nordul provinciei Britannia (*Hist. Aug., Vita Pii*, 5, 4) și deplasarea liniei fortificate dintre Main și Neckar pe limes-ul germano-retic (W. Beck — D. Planck, *Der Limes in Südwestdeutschland*, Stuttgart, 1980, p. 20; G. Ulbert — T. Fischer, *Der Limes in Bayern*, Stuttgart, 1983, p. 24).

¹⁸ J. Šašel, ZPE, 52, 1983, p. 175—181 (vezi la noi, mai departe, nr. 23).

¹⁹ Vezi I. Piso, ARRH, 12, 1975, 6, p. 1007.

²⁰ Vezi în această problemă studiul nostru *Reorganizarea Daciei sub Marcus Aurelius*, StCl, 24, 1986, p. 131—138. În acleași împrejurări, provinciile Noricum și Raetia, conduse până atunci de procuratori, sint dotate fiecare cu câte o legiune, ceea ce atrage modificarea titlului guvernatorilor lor (*legati Augusti pro praetore*). Vezi și G. Alföldy, *Noricum*, London—Boston, 1974, p. 157.

²¹ I. Piso — D. Bencea, ZPE, 56, 1984, p. 263—295; RMD, 123.

²² Din lista legaților Daciei (I. Piso, Tituli, 4, 1982, p. 372 și urm.; B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 149 și urm.), se exclude : Tiro, care a fost probabil doar legat al legiunii V Macedonica, pe timpul lui Traian (C. C. Petolescu, ZPE, 58, 1985, p. 207—210); *Calpurnius Iulianus*, legat al aceleiași legiuni, iar nu *legatus Augusti pro praetore* al Daciei Superioare (Emilia Doruțiu-Boilă, StCl, 22, 1984, p. 109—115). Pe de altă parte, guvernarea lui *Sex. Calpurnius Agricola* în Dacia (Thomasson, *Laterculi*, col. 154, nr. 36) nu este sigură. Cit privește pe *[Tu]sidius [Campestris]?*, *cos.* (CIL, III, 12546), reconstituirea numelui este nesigură (vezi Piso, *loc. cit.*, p. 382, nota 61), deci nu se poate stabili nici data cînd acesta a guvernat Dacia.

A XX-A SEȘIUNE ANUALĂ DE RAPOARTE ARHEOLOGICE — CAMPANIA 1985

În zilele de 21—22 martie 1986 s-au desfășurat la Deva lucrările celei de a XX-a sesiuni anuale de arheologie, dedicată celei de a 65-a aniversări de la fâurirea Partidului Comunist Român. Organizată de Consiliul Culturii și Educației Socialiste și Academia de Științe Sociale și Politice, cu sprijinul Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Hunedoara, această importantă manifestare științifică a prilejuit nu numai un bilanț al investigațiilor arheologice din campania anului precedent, ci o trecere în revistă a îndeplinirii obiectivelor cuprinse în planul unic de cercetări arheologice ale anului 1985. Lucrările sesiunii au scos în evidență o dată în plus importanța cercetării arheologice în reconstituirea istoriei și rolul acesteia în obținerea de noi valori de patrimoniu cultural național.

Rapoartele prezentate de specialiștii din cadrul institutelor de cercetare, muzeelor, oficiilor pentru patrimoniul cultural național și din instituțiile de învățământ superior au reliefat contribuția adusă de noile descoperiri arheologice la clarificarea unor momente importante din istoria țării noastre, din istoria formării și dezvoltării poporului român, furnizând noi argumente în favoarea originii daco-romane a românilor și ale perenității poporului nostru, combătând cu fermitate orice încercare de a denatura acest adevăr istoric.

Prioritățile înregistrate în cercetarea arheologică românească din ultimele decenii au fost impuse și de nevoia acoperirii unor lacune în documentarea și cunoașterea anumitor perioade de timp cum ar fi: istoria și civilizația tracilor și a geto-dacilor, continuitatea și romanizarea ca laturi esențiale ale etnogenezei românilor, civilizația veche românească și perioada de formare a cnezatelor, voievodatelor și a primelor state feudale românești. Toate acestea reprezintă o traducere în viață a direcțiilor de cercetare trasate întregului front istoric din R.S.R. de cel de-al XIII-lea Congres al P.C.R., sarcini ce decurg din cuvântările secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, rostite cu prilejul aniversării marilor evenimente din istoria României și la Plenara largită a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982.

În cadrul sesiunii au fost prezentate 183 de rapoarte preliminare de săpături arheologice. Acestea au fost repartizate și susținute în cadrul a 5 secțiuni cronologice și tematice, după cum urmează :

Secțiunea I — Arheologia comunei primitive : premisele civilizației tracice (antropogenă, paleolitic, neolitic, bronz) — 47 rapoarte, dintre care 23 prezintă obiective arheologice depistate în urma peregriniezilor, prospecțiunilor, sondajelor și săpăturilor cu caracter de salve efectuate în zone supuse modificărilor socio-economice.

Cercetările de epocă paleolitică a Peștera Cioarei-Broșteni, județul Gorj, Mitoc-Malu Galben, județul Botoșani, Schela Cladovei, județul Mehedinți au avut și un caracter interdisciplinar, concluziile astfel obținute permițând delimitarea principalelor etape și caracteristici ale apariției vieții omenești în spațiul carpato-danubiano-pontic. Totodată, s-a constatat că, cercetările privind perioada paleolitică nu s-au efectuat uniform pe tot cuprinsul țării, zonele centrale, de sud-vest, vest și nord-vest fiind în bună măsură neglijate.

Începuturile procesului de neolitizare, apartenența culturilor neoliticului timpuriu la aria civilizației balcano-anatolice și a Orientului Apropiat, formarea culturii Starcevo-Criș și legăturile sale etno-culturale, geneza și evoluția culturilor neoliticului dezvoltat (Hamangia, Boian, Vinca), cercetarea civilizațiilor neoliticului dezvoltat și tirziu din sudul și estul țării, au fost reliefate și demonstrate prin rezultatele cercetărilor de la : Ocna Sibiului, județul Sibiu, Treștișana și Poienești, județul Vaslui, Tîrgușor, județul Constanța, Radovanu, județul Călărași, Liubcova-Oravița, județul Caraș-Severin, Timișoara-Freidorf, județul Timiș, Lișcotcanca, județul Brăila, Scinoiu și Măriuța, județul Călărași.

S-au adus noi contribuții privind evoluția, cronologia și difuziunea culturii Cucuteni în Moldova și în zonele sudice ale țării noastre (Dobrogea) prin cercetările întreprinse la Drăgușeni și Roma județul Botoșani, Ghelăiești și Lunca, județul Neamț, Dumcești, județul Vaslui și Carcaliu, județul Tulcea.

În cadrul preocupărilor de aplicare a unor metode moderne de prospecțiune și investigare arheologică, de valorificare, sortare și clasificare automată, cu ajutorul ordinarilor, subliniem eforturile unor colective de cercetare interdisciplinară de la șantierele arheologice : Iclod, județul Cluj și Parța, județul Timiș, care au permis crearea unei bănci de date ce

poate fi prelucrată pe baza statisticilor, a dispersiilor, a precizării ierarhiei de clasificare și a coeficientului de corelație.

Comunicările axate pe prezentarea perioadei de tranziție de la neolitic la bronz și a epocii bronzului au fost puține ca număr, în cadrul acestei secțiuni predominând rapoartele ce au reliefat problemele caracteristice genezei și evoluției culturilor neolitice.

Cercetările de la Roma și Prăjeni, județul Botoșani, Bolotești, județul Vrancea, Clilia Veche, județul Tulcea, Liubcova-Țiglarie, județul Caraș-Severin și Culciu, județul Satu Mare au adus noi informații și contribuții privind fenomenul de indo-europenizare și al constituirii primelor comunități de tracii, iar prin cartarea tumulilor din sudul Moldovei, harta arheologică a țării a fost completată cu noi puncte ale epocii bronzului. De asemenea, au fost elucidate unele probleme legate de evoluția culturilor caracteristice epocii bronzului în zonele nordice ale țării. Concluziile de ordin istoric rezultate din studierea materialelor arheologice descoperite vor permite elaborarea unor lucrări monografice, de sinteză, privind istoria străveche a pământului românesc, gradul înalt de civilizație, forța economică și social-politică a lumii nord-tracice.

Secțiunea a II-a — Civilizația traco-geto-dacică — 32 rapoarte. Tematic și cronologic, aceste rapoarte au urmărit să redca evoluția civilizației autohtone de-a lungul întregii epoci a fierului, în principal mileniul I î.e.n., perioadă în care s-a produs structura ramurii nord traccie a geto-dacilor, apariția acestora pe scena istorică și în conștiința universală, afirmarea lor ca factor etnic, cultural și politic de sine stătător.

Prima epocă a fierului (Hallstatt) a fost reprezentată prin câteva rapoarte, iar cea de-a doua (Latène), egală ca durată în timp, prin 29 rapoarte. Disproporția evidentă reflectă accentul tot mai mare pus în ultimii ani pe cercetarea epocii în care geto-dacii sînt atestați de izvoarele istorice, în special a perioadei regatului lui Burebista și Decebal. Menționăm, că este necesar, ca și în viitor, să se continue efectuarea de săpături arheologice în stațiunile din prima epocă a fierului pentru a obține noi date necesare cunoașterii procesului de diferențiere a ramurii nordice a tracilor și de geneză a civilizației geto-dace din a doua epocă a fierului.

Rezultatele bune obținute în Dobrogea prin cercetările de la Babadag, județul Tulcea ca și cele din Moldova arată că sînt încă necesare eforturi sporite pentru studierea Hallstattului timpuriu și mijlociu și în celelalte regiuni ale țării, în special în Muntenia și Transilvania.

Rapoartele privind cea de a doua epocă a fierului au evidențiat o distribuție echilibrată pe perioade și o răspîndire uniformă a obiectivelor cercetate pe cuprinsul întregului teritoriu al țării noastre, furnizînd date noi privind cronologia obiectivelor geto-dacice: cercetările arheologice de la Poiana, județul Galați (sec. V î.e.n. — începutul sec. II e.n.), Răcățiu și Brad, județul Bacău (sec. II î.e.n. — I e.n.), Bunești-Averești, județul Vaslui (sec. IV—II î.e.n.), Săvrîșin, județul Arad (cetate dacică cu 5 nivele de locuire); sistemele de fortificații: Grădiștea, județul Brăila, Satu Nou, județul Constanța (prima așezare fortificată geto-dacică de tip davă din Dobrogea cu zid de piatră datat în sec. III î.e.n.), Coțofeni și Blădina, județul Dolj (ziduri de apărare din cărămidă arsă, sec. IV î.e.n., unice în Dacia), Divici, județul Caraș-Severin (cetate dacică cu val de pămînt și ziduri de piatră din sec. I e.n. amplasată pe malul Dunării), Grădiștea Muncelului (separarea elementelor de fortificație dacice de cele romane ulterioare cuceririi) și Porțile de Fier ale Transilvaniei (anticul Tapae — sisteme de fortificații cu val de pămînt și șanț de apărare), județul Hunedoara, Moigrad „Măgura”, județul Sălaj (așezare fortificată cu val și șanț, sec. I î.e.n. — I e.n.); existența unei concepții urbanistice reflectată în departajarea zonelor rezidențiale și sacre de zona locuibilă (organizarea spațiilor din cadrul așezărilor), tipologia și aria de răspîndire a sanctualelor și a zonelor sacre: Brad, județul Bacău (complex construit dintr-un palat, un sanctuar și o piață), Piscu Crăsani, județul Ialomița (zona sacră cu construcții centrate în jurul unui altar), Racoș, județul Brașov (sanctuar de piatră circular analog marelui sanctuar de la Grădiștea Muncelului, primul de acest fel descoperit în afara zonei Munții Orăștiei); problema ritului și ritualului funerar: Poienești (necropolă autohtonă de incinerare din sec. III—II î.e.n.), Celic-Dere, județul Tulcea (morminte tumulare datînd probabil din sec. III—II î.e.n.), Cuptoare, județul Caraș-Severin (mormint de incinerare din sec. V—IV î.e.n. din inventarul căruia s-a recuperat un coif grecesc); schimburile comerciale și viața economică din a geto-dacilor atestată prin: descoperirea unor tezaur monetae deosebit de importante, cum sînt: tezaurul de monede de bronz callatiene de la Poiana, județul Galați și tezaurul de 191 monede romane de la Oarța de Sus, județul Maramurș (1 monedă republicană și monede imperiale romane, sec. I—II e.n.).

Rapoartele prezentate au relevat faptul că, în continuare, se impune, pe lângă cercetarea sistematică a obiectivelor deja depistate, intensificarea campaniei de identificare, luarea în evidență și protejare, de noi obiective arheologice din perioada celei de a doua epoci a fierului, folosindu-se în mai mare măsură posibilitățile cercetătorilor aerofotogrametrice. De asemenea, este necesar să se deponă eforturi consecutive pentru protejarea ansamblului de monumente dacice din munții Orăștiei, monumente unice în lume, cu valoare de simbol pentru istoria țării noastre.

Secțiunea a III-a — Arheologia clasică greco-romană și procesul simbiozei daco-romane — 44 de rapoarte prezentind o perioadă de timp cuprinsă între sec. VII/VI î.e.n. — VI/VII e.n. cu toate marile mutații etno-socio-economice-culturale cunoscute. Astfel, printre referatele care au tratat problemele contactelor dintre autohtoni și greci și reciprocitatea acestora, menționăm pe cele referitoare la săpăturile de la Capul Doloj în (Argamum), juțul Tulcea, Mangalia (Callatis), Histria Pod, Cogealac, și de la cetatea de la Albăști, județul Constanța.

Din rindul descoperirilor privind fenomenul urban roman, remarcăm complexul bazilical de la Histria, cercetările de la Tropacum Traiani, Tomis, Capidava, județul Constanța, Dinogetia, județul Tulcea, pentru provincia Scythia Minor; celc de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Micia, județul Hunedoara, Apulum, județul Alba, Porolissum, județul Sălaj, pentru provincia Dacia.

Prezentarea sistemului de apărare roman prin menționarea cercetărilor de la Independența, Ovidiu, Rasova (Dobrogea), Urluieni, Jidava, Castra Traiana, Ostrovu Marc, Apulum, Virful lui Pătru, Potaissa, Tapae, Bistreț, Porolissum (Dacia) sau din spațiul extraprovincial (Mălăiești și parțial, Barboși și Galați) a reprezentat și un prilej de reliefare a numeroaselor așezări civile ce s-au dezvoltat în preajma acestor caestre, adevărate vetre de constituire a noului etnos daco-roman.

Un accent deosebit s-a acordat urmării procesului simbiozei daco-romane, prin cercetările de la Slava-Cercheză, Telița și Niculițel (Dobrogea), Micăsasa, Tichindeal, Apoldul de Sus (Dacia) axate pe studierea mediului rural provincial, care au surprins noi aspecte ale acestui proces, pătrunderea influențelor romane în mijlocul comunităților geto-dace sătești.

Susținerea unor comunicări științifice privind cercetările magnezo-metrice de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa dar în special cele fizico-geografice de la Apulum destinate reconstituirii habitatului antic, au relevat importanța cercetărilor interdisciplinare în studierea melcagurilor locuite de strămoșii noștri.

Secțiunea a IV-a — De la daco-romani la români, cu 24 rapoarte, a evidențiat câteva aspecte de majoră însemnătate pentru cunoașterea aprofundată a unor probleme fundamentale privind evoluția societății de pe teritoriul carpato-ponto-danubian în mileniul I al e.n. Cercetările arheologice referitoare la mileniul I e.n. constituie, prin rezultatele obținute, încă un pas înainte în cunoașterea principalelor verigi cronologice ale lanțului evoluției noastre istorice, între secolele III—XI e.n. Astfel, cercetările dintr-o serie de localități, ce cuprind întreg teritoriul nostru: Podeni, județul Suceava, Dămieniști, județul Neamț, Tîrgușor și Boboci, județul Prahova, Greoni, județul Caraș-Severin, Sighișoara, județul Mureș, Hunedoara și Sînicolau Român, județul Bihor au demonstrat prin dovezile materiale prezentate continuitatea populației daco-romane după momentul retragerii aureliene din anii 271—275 e.n. și caracterul sedentar, statornic al comunităților din așezările studiate.

Prezența populației autohtone în sec. V e.n. și în prima parte a secolului următor, vrigă cronologică a procesului de formare a poporului român, mai puțin cunoscută, a fost atestată prin cercetările de la Șirna, județul Prahova, Băleni, județul Dimbovița, Ștefan cel Mare, județul Bacău și Alba-Iulia (comunități rurale a căror cultură materială se dovedește a fi de puternică tradiție provincial romanică), cit și prin cercetările din necropola de la Mihălășeni, județul Botoșani.

O altă problemă dezbătută a fost problema raporturilor dintre autohtoni și migratori, în special în cazul grupurilor etnice alogene a căror conviețuire cu populația locală a fost de mai lungă durată. Săpăturile arheologice întreprinse în așezările de la Lozna-Străteni, județul Botoșani, Ștefan cel Mare, județul Bacău, Băleni, județul Dimbovița au evidențiat prezența în cadrul civilizației autohtone a unor fenomene inferioare de cultură materială specifice lumii slave arhaice, rezultate din contactul și conviețuirea noilor veniți cu populația locală în decursul secolelor VI—VII e.n.

Atât în cazurile menționate cit și în cele ale altor grupuri alogene, cercetările arheologice au confirmat aprecierea făcută de savantul român Nicolae Iorja încă din anul 1935, potrivit căreia „viziunea catastrofică” a marilor migrații, în sensul exterminării populației locale, trebuie înlăturată definitiv, procesul conviețuirii constituind un argument al continuității noastre istorice.

Rolul factorului demo-economic în constituirea noilor structuri social-politice românești, cunoașterea procesului de cristalizare a culturii și civilizației poporului român în etapa timpurie, sec. VIII—XI, au putut fi mai bine cunoscute prin prezentarea obiectivelor arheologice de la Borniș, județul Neamț, Slon și Șirna, județul Prahova, Sighișoara, județul Mureș, Berghin, județul Alba, Hunedoara și Sînicolau Român, județul Bihor.

Numărul relativ mic de rapoarte susținute în cadrul acestei secțiuni în raport cu importanța complexitate a fenomenelor ce trebuie analizate, impune cu necesitate intensificarea cercetărilor axate pe problemele specifice mileniului I al e.n. și desfășurarea unei activități susținute pentru depistarea de noi stațiuni arheologice, pentru o mai rapidă integrare a documentului arheologic în istoria propriu-zisă.

Secțiunea a V-a — Civilizația medievală românească — 36 de rapoarte. Au fost obținute contribuții demne de remarcat în direcția unei complete cunoașteri a caracterului și componentelor civilizației medievale românești : apariția centrelor urbane — constituirea orașelor medievale românești, așezările rurale, curțile domnești, reședințele feudalității laice, monumentele de cult care descrieau comunitățile sătești sau orașenești, complexe monastice, prin prezentarea investigațiilor arheologice întreprinse la : Suceava (descoperirea beciului unei prăvălii de orășean, din prima jumătate a sec. XV cu un inventar deosebit de bogat : 50 de piese de ceramică (vase) și peste 100 obiecte de fier, unelte agricole, casnice etc.), Iași (vatra istorică a orașului), Piua Pctrîi, județul Ialomița (orașul medieval) curțile domnești de la Succava, Vaslui și Bacău ; Buftea și Birzești, zona agricolă Ilfov, Dolhești Mari și Spătărești, județul Suceava, Borneș, județul Neamț, diverse aspecte ale civilizației rurale medievale ; complexul medieval românesc de la Voievozi, județul Bihor (sec. XII—XV), complexul cisterțial de la Cîrța, județul Sibiu. Continuarea cercetărilor arheologice la Păcuilui lui Soare (cetatea bizantină) a permis obținerea unor concluzii de ordin istoric privind cunoașterea primelor secole ale mileniului II în zona Dunării de Jos.

Lucrările secțiunii a V-a au reliefat necesitatea, ca și pe viitor, în domeniul arheologiei cvului mediu, la baza cercetării să stea un plan de priorități științifice, impuse de necesitatea studierii aprofundate a principalelor probleme istorice ale primelor patru secole ale mileniului al doilea : procesul constituirii statelor feudale românești, formarea orașelor medievale românești, relațiile culturale ale românilor cu arii de civilizație est și central europene. Totodată, se impune necesitatea trecerii la întocmirea unor instrumente de lucru, cataloage de termeni, care pot permite o interpretare unitară a materialelor arheologice descoperite și o rapidă introducere a lor în circuitul științific.

Din concluziile lucrărilor pe secțiuni exprimate cu ocazia ședinței de închidere a celei de a XX-a sesiuni anuale de rapoarte arheologice a reieșit și obligația ca fiecare cercetător să prezinte periodic, pentru săpăturile de mai lungă durată, *rapoarte de etapă* (rapoarte parțiale), cuprinzînd o sinteză a rezultatelor obținute în cursul mai multor campanii de săpături, cit și abordarea unor concluzii de ordin istoric. Astfel, autorii săpăturilor arheologice vor fi obligați să procedeze la studierea aprofundată a descoperirilor dintr-un număr de campanii succesive, avînd posibilitatea să aprecieze reușitele și lipsurile săpăturilor deja efectuate, să stabilească obiectivele prioritare ale campaniilor următoare.

Lucrările din cele 5 secțiuni ale sesiunii de rapoarte de la Deva au evidențiat și în acest cadru, ca și în anii trecuți, rolul arheologiei în obținerea de noi valori ale patrimoniului cultural național, o bună parte din acestea fiind deja în circuitul muzeal și științific.

Cu ocazia deschiderii sesiunii, a fost organizată și vernisată expoziția „Civilizația tracogeto-dacică, simbioza daco-romană și formarea poporului român. Noi descoperiri arheologice din centrul și sud-vestul României”, care prin diversitatea și bogăția materialului expus, rezultat din campania de cercetări arheologice desfășurată în anul 1985, a prezentat o imagine cuprinzătoare a principalelor etape ale procesului de formare a poporului român, furnizînd noi dovezi materiale ale continuității neîntrerupt de locuire în Lazinul carpato-danubian-pontic.

În cadrul sesiunii s-au desfășurat și lucrările Comisiei arheologice a Consiliului Culturii și Educației Socialiste și Academiei de Științe Sociale și Politice, întrunită aici în vederea definitivării planului unitar de cercetare arheologică pentru campania 1986, prin includerea celor mai importante obiective arheologice, cercetarea lor umind a furniza noi dovezi pentru cunoașterea problemelor prioritare ale istoriei țării noastre.

Se poate afirma că, dincolo de importanța pe care a avut-o pentru cunoașterea rezultatelor săpăturilor arheologice practicate în anul 1986, recenta sesiune de rapoarte preliminară a oferit și un foarte util prilej de apreciere a stadiului actual al cercetării arheologice românești, a orientării cercetării și necesității adoptării unor măsuri care să conducă la sporirea eficienței științifice a acesteia. În plus, s-a avut în vedere, ca pornind de la nevoile semnalate și mai ales de la îndatoririle ce revin arheologiei românești din cele mai recente documente de partid, planul unitar de săpături pe următorii ani să cuprindă cele mai de seamă probleme ale istoriei vechi și medievale a României, care să însumeze tot atîta răspunsuri date celor care încearcă să mai pună la îndoială originea daco-romană a românilor.

Constantin Preda, Cornelia Stoica

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „MIRCEA CEL MARE ȘI EPOCA SA”

Aniversarea a 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a domnitorului Mircea a prilejuit organizarea — sub egida Consiliului Culturii și Educației Socialiste — sesiunii științifice „Mircea cel Mare și epoca sa” desfășurată în zilele de 30 mai — 1 iunie 1986 la Tulcea. În cadrul ședinței de deschidere au rostit cuvîntul de salut : din partea secretariatului Comite-

tului județean al P.C.R. — Vasile Șerban, președintele Consiliului Culturii și Educației Socialiste al județului Tulcea ; din partea Academiei Republicii Socialiste România și a Academiei de Științe Sociale și Politice — prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, membru al Comitetului Central al P.C.R. ; din partea Societății de Științe Istorice din R. S. România — lector Ion Șendrulescu ; din partea Universității din București și a Laboratorului de studii otomane al Universității București — lector dr. Adina Berciu ; din partea gazdelor — dr. Simion Gavrilă, directorul Muzeului „Delta Dunării” Tulcea. După ședința în plen în care s-au prezentat comunicările : *Mircea cel Mare — sentinela la Dunărea de Jos în apărarea românilor și Europei* de prof. univ. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, *Problema Dunării în istoria medie românească* autor Iulian Cârțană și *Probleme ale civilizației urbane românești de la sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV* elaborată de Mircea Matei, lucrările sesiunii au continuat în două secțiuni ; secția de arheologie, numismatică, istoria culturii și civilizației și secția de istorie economică și politică. În prima secție în zilele de 30—31 mai au fost prezentate următoarele comunicări : *Contribuții la demografia centrului Cîmpului Român în secolele XIV—XV* de Aristide Ștefănescu ; *Orașul Tulcea în secolele XIV—XV* de Gh. Mănușu ; *A construit Mircea cel Mare în Dobrogea?* de Silvia Baraschi ; *Circulația monetară în epoca lui Mircea cel Mare* de Adina Berciu ; *Tesaurul de monede de la Mircea descoperit la Niculișel, județul Tulcea* de Constanța Știrbu ; *Circulația monetară în zona gurilor Dunării la sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV, sursă de cunoaștere a realităților politice și economice* de Ernest Oberländer-Târnoveanu ; *Circulația monedei românești în Dobrogea (sec. XIV—XV)* de Gabi Custurea ; *A bătu Mircea monede în Dobrogea?* de Petre Diaconu ; *Aspecte ale culturii și civilizației românești în vremea lui Mircea cel Mare* de G. Angheliescu ; *Figura domnitorului Mircea în literatura iugoslavă* de Eugenia Ioan ; *Mircea cel Mare în istoria Basarabilor* de Petru Demetru Popescu.

În a doua secție au fost prezentate comunicările : *Dobrogea în timpul lui Mircea cel Mare* de Anca Ghiță ; *Mircea cel Mare în viziunea contemporanilor și în conștiința posterității* de Ștefan Olteanu ; *Politica pontică a lui Mircea cel Mare* de Cornel Popa ; *Mircea cel Mare și Țara Făgărașului* de Florena Ciuișdea ; „*Capitulațiile*” româno-otomane în epoca lui Mircea cel Mare de Mihai Maxim ; *Mircea cel Mare și turcii de Mihail Guboglu ; Luptele lui Mircea cel Mare cu otomanii la sfârșitul secolului XIV (o nouă cronologie)* de Gemiil Tahsin ; *Unele aspecte sud-est europene în politica externă a lui Mircea cel Mare* de Vitalie Stănică ; *Contribuții privind relațiile lui Mircea cel Mare cu Mehmed I Çelebi de Nagy Pienaru ; Aspecte ale alianțelor politice ale lui Mircea cel Mare în cadrul frontului antiotoman de M. Adreescu și Al. Tomescu ; Relațiile lui Mircea cel Mare cu Moldova și Polonia* de Veniamin Ciobanu ; *Mircea cel Mare și domniile Moldovei* de Filaret Acatrinei ; *Ecoul internațional al victoriei românești de la Rovine (17 mai 1395 — două mărturii contemporane)* de Alexandru Diță ; *Politica lui Mircea cel Mare de menținere a Dobrogei în cadrul Țării Românești* de Nicolae Dănuțescu ; *Aspecte ale politicii interne a lui Mircea cel Mare* de Bogdan Teodorescu ; *Mircea cel Mare, ctitor de față de Radu Ștefan Ciobanu ; Mircea cel Mare ctitor al unor importante monumente de arhitectură românească* de Ion Șendrulescu ; *Mircea cel Mare — personalitate de nivel european* de Constantin Șerban ;

Modalități noi de investigare a surselor documentare, implicarea istoriei noastre medievale în cursul istoriei universale, introducerea în circuitul științific a unor izvoare de primă mână, reevaluarea unor aspecte ale vieții economice, politice și culturale au fost mijloacele principale care au susținut scopul acestei sesiuni. Deși numărul mare de comunicări și desfășurarea în paralel, simultan, în cele două secții menționate au împiedicat într-o oarecare măsură schimbul de opinii pe marginea comunicărilor prezentate, totuși sesiunea a permis cercetătorilor, cadrelor didactice, muzeografilor etc. cunoașterea nivelului atins de medievalistica noastră în cercetarea epocii care a impus nu numai sud-estului european ci și în occident și în lumea micro-asiatică personalitatea marcantă pe plan politic, diplomatic și militar a domnitorului Țării Românești, Mircea cel Mare. Vizitarea expoziției dedicată împlinirii a „600 de ani de la urcarea pe tron a domnitorului Mircea cel Mare” și organizarea de excursii de documentare la monumentele istorice și arheologice de la Izvoarele și Marighiol au intrat această manifestare științifică. Aprecieri încheiere eficientă datorită colaborării și în special a conducerii Muzeului „Delta Dunării”, al harnicilor săi colaboratori în asigurarea condițiilor optime de desfășurare a acestei sesiuni de înaltă calitate științifică.

Nagy Pienaru

AL IX-LEA SIMPOZION „MEHEDINȚI — CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE”

În zilele de 9—11 mai 1933, s-a desfășurat la Drobeta — Turnu-Severin tradiționala manifestare științifică anuală organizată sub egida Festivalului național „Cîntarea României” de Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă Mehedinți în colaborare cu Biblioteca

Județeană Mehedinți, Centrul Județean de îndrumare a Creației Populare și a mișcării artistice de masă, Muzeul regiunii Porțile de Fier, Inspectoratul Școlar Județean și Arhivele Statului, filiala Mehedinți.

Lucrările simpozionului au fost deschise în dimineața zilei de 9 mai în sala Bibliotecii Județene în prezenta organelor de partid și de stat locale și a unei numeroase asistențe alcătuită din cercetători științifici, cadre didactice universitare și liceale, muzeografi, arhiviști și bibliotecari, de către prof. Eleodor Popescu, președintele Comitetului Județean de Cultură și Educație Socialistă Mehedinți, care în cuvântul său de salut a subliniat faptul că în anul acesta întreaga țară a sărbătorit cu entuziasm jubileul a 65 de ani de la crearea P.C.R., eveniment de importanță hotărâtoare în istoria poporului român din epoca contemporană. Vorbitorul a prezentat apoi cele mai semnificative momente din istoria județului Mehedinți și a orașului Drobeta—Turnu-Severin care au avut puternice implicații în istoria patriei noastre. În continuare au fost expuse comunicările: prof. dr. doc. Ioan C. Chițimia (Universitatea din București), *Elemente de cultură veche: trecut și permanență continuitate românească*; dr. Constantin Șerban (Institutul de istorie „N. Iorga”, București), prof. Victoria Șerban (Societatea de Științe istorice din R.S.R.), *Contextul internațional și internaționalist al creerii P.C.R.*; dr. Liviu Ștefănescu (Muzeul de istorie al Municipiului București), *Condițiile istorice ale fărâmirii P.C.R. Relațiile acestuia cu organizațiile comuniste internaționale.*

În după amiaza aceleiași zile și în ziua următoare lucrările simpozionului s-au desfășurat în cadrul mai multor secții după cum urmează: Secția I-a: Partidul Comunist Român—glorios conducător al luptelor revoluționare din România. 65 de ani de la crearea sa: dr. Elena Gheran-Mewes, *Aspecte din procesul clarificării ideologice în mișcarea socialistă din anii care au premers crearea P.C.R.*; Dan Popescu, Margareta Popescu, *Fărâmiria partidului comunist, etapă nouă, superioară în mișcarea muncitorească din România*; Dumitru Bălașa, *Alexandru Oiță, directorul publicației socialiste „Curierul muncii”*; C. Constantinescu, *Un episod mai puțin cunoscut din lupta antifascistă a poporului român desfășurată în perioada interbelică la Turnu Severin*; Nicolae Chipurici, *Alegerile parlamentare parțiale de la Mehedinți din anii 1935—1936 în lumina unor noi documente*; dr. Traian Udrea, *România și Conferința de pace de la Paris. Punctul de vedere al P.C.R.*; Stelian Boia, *Contribuții privind starea de spirit a țărănimii din Oltenia în anii 1940—1944*; Radu Maria, Radu Stelian, *Principalele momente din lupta maselor populare conduse de P.C.R. pentru democratizare în vestul României, desfășurată în anii 1944—1946.*

Secția a II-a: Istoria națională—istoria luptei de veacuri a poporului nostru pentru libertate, dreptate și progres social, incununată plenar în epoca Nicolae Ceaușescu; Viorica Bora, *Date documentare privind contribuția oltenilor la înfăptuirea Marii Uniri*; prof. univ. dr. Th. Trăpcea, *Sensul cuvintului „Vlah” în documentele turcești*; dr. Constantin Șerban, Gabriela Șerban, *Mircea cel Mare — diplomat de nivel european*; Dumitru Bălașa, Aura Florescu, *Identificarea celui mai vechi manuscris nicodinian: „Leavita”*; Cristea Sandu-Timoc, Sava Braboveanu, *Cele patru table imperiale romane de la Porțile de Fier*; dr. M. Davidescu, I. Stinga, *Cercetările arheologice de la cetatea romană țirzie din Ostrovul Mare—Mehedinți*; dr. Milan Tosici, *Între istorie și legendă: Baba Novac — 385 de ani de la moartea sa*; dr. Gh. Trăpcea, *Din relațiile privind comerțul în orașele dunărene în secolul al XVI-lea*; Toma Rădulescu, *Documente medievale mehedințene inedite sau mai puțin cunoscute din sec. XVII*; Dinica Ciobotea, *Structuri socio-economice și demografice în sec. XVIII—XIX în Oltenia*, dr. Paul Barbu, *Arendarea moșilor din județul Mehedinți după o statistică din 1833*; Al. Stănculescu-Birda, *Conceptul de istorie în gândirea lui Nicolae Iorga*; C. Bărbulescu, *Argedava, prima reședință întărită a primului mare rege al dacilor*; I. Constantinescu, *Contribuții la realizarea repertoriului de topografie arheologică olteană*; G. Crăciunescu, *Cercetări arheologice în zona Bistref-Mehedinți*; I. Cionchin, *Dovezi în piatră ale existenței noastre*; A. Giscă, Alex. Giscă, *Opoziție anti-fanariotă în Oltenia în 1716—1718*; D. Bălașa, *Vechi așezări mehedințene din perimetrul actualului oraș Molru*; T. Rățoi, *Valori sigilare în colecția dr. C. I. Istrati*; C. Sandu-Timoc, S. Braboveanu, *O răscoală româno-vlahă antiotomană uitată, cea din 1876*; D. Milin, M. Milin, *Orașul Drobeta—Turnu-Severin în contextul relațiilor româno-sârbe din sec. XIX*; M. Chiriță, *Genealogia unor neamuri de clăcași din Oltenia*; dr. I. Chiper, *O critică săsească asupra unui album maghiar privind Transilvania din august 1940*; conf. univ. dr. V. Bozga, *Revoluția industrială și piața mondială, 1873—1914*; R. Cosoroabă, D. Georgescu, *Trecut, prezent și perspectivă în zootehnia jud. Mehedinți*; conf. univ. dr. C. Apreotesei, *Prioritățile românești în aviație*; același, *Misiunea monitorului „Catargi” la Gura Văii în al doilea război mondial*; N. Fuiorea, *Vechi hotărâncii în câmpia Blahniței*; I. Pîrvănescu, *Țăranii și agricultura română în concepția lui Mihail Kogălniceanu*; I. Danilescu, *Satul Drincea Mehedinți în perspectiva istorică*; M. Pirvulescu, *Unele date cu privire la istoricul satului Cervența—Mehedinți*; I. Stinga, Cr. Mohora, *O monedă moldovenească rară din sec. XV descoperită la Drobeta—Turnu-Severin*; C. Dicu, *Satul Bel-Izvor în documentele medievale și mișcarea țărănească din sudul jud. Mehedinți din primele decenii ale sec. XIX*;

Secția a III-a: Cultura—factor de propășire a societății românești. Contribuții mehedințene la îmbogățirea patrimoniului cultural și științific național: M. Bratiloveanu Popilian,

Agricultura tradițională în podișul Mehedinți, Gh. Dinuță, Aspecte etno-istorice privind evoluția unor așezări mehedințene specializate în industrii jărănești; C. Juan, *Sericicultura în Mehedinți și introducerea mașinilor de tors borangic*; C. Sandu-Timoc, *Doina în context social-politic, diaspora carpato-balcano-danubiană*; R. Vița, *Tradiție și inovație în utilizarea unor unelte meșteșugărești*; I. Mureșan, *Prenumeranți din Oltenia la publicațiile bănățene din sec. XIX*; A. Roșu, *Tradiții ale activității de culturalizare a maselor din jud. Mehedinți*; dr. T. Nedelcea, *Dr. V. Gomoiu, bibliofil*; Mite Mănescu, *Biblioteca „I. G. Bibicescu” factor activ în lupta pentru consolidarea culturală a Marii Uniri*; dr. D. Otovesu, C. Rădulescu-Motru, *personalitate proeminentă a spiritualității românești*; M. Popescu, *Aspecte ale recepției actuale a gândirii filozofice a lui C. Rădulescu-Motru*; El. Udriște, *Elemente de istorie și etnografie în creațiile lui C. Brăncuși din Tg. Jiu*; F. Bizerea, *Aspecte culturale în paginile ziarului „Brazde bănățene”*; I. Georgescu-Viște, *Dr. Odiseu Apostol—valoros om de știință*; dr. ing. E. Mewes, *Ștefan Mărăcineanu, fondatorul cercetărilor de fizică atomică în România*; V. Părvănescu, *Malci Eminescu—epigraf*; A. Andrei, *Lupta poporului român pentru dreptate și progres social reflectată în lirica populară*; Gh. Dumitrescu-Bistrița, *Cîntecul popular contemporan în slujba educației patriotice a tineretului*; M. Rusu, *Aportul revistei „Lavorașul” la cultura națională*; C. Bărbulescu, *Contribuții privind rolul toponimiei în istoriografia unor așezări din podișul Mehedinți*; T. G. Pîrvu, *Monumente de eroi ridicate în cinstea soldaților mehedințeni care s-au jertfit pentru înfăptuirea statului unitar român*; etc.

În cadrul aceluiași simpozion au mai fost susținute comunicări și la secția a IV-a: Omul și natura. Conservarea naturii mehedințene pe baze ecologice.

Participanții la simpozion proveniți din mai multe orașe ale țării (București, Craiova, Timișoara, Galați, Lugoj, Tg. Jiu, Cluj-Napoca, Piatra Neamț, Ploiești, Strehaia, Drăgășani și Drobeta—Turnu-Severin) au apreciat la discuțiile făcute pe marginea lucrărilor prezentate interesanta tematică care a stat la baza acestora, valoroasele documente interpretate de specialiști, înaltul nivel al formei și conținutului expunerilor; totodată s-au subliniat de vorbitori prețioasele concluzii ale autorilor comunicărilor care îmbogățesc istoriografia românească contemporană.

În cadrul simpozionului au fost organizate de asemenea o Masă rotundă și o Dezbatare; la prima cu tema *Ștefan Odobleja — fondatorul ciberneticii generalizate* și-au dat concursul prof. V. Părvănescu, dr. C. Negreanu, N. Fuiorea; la a doua cu tema *Cartea și biblioteca, factori activi în educația umanistă, patriotică și revoluționară a oamenilor nuncii în perfecționarea pregătirii lor profesionale* au participat invitații la simpozion în dialog cu bibliotecari din bibliotecile municipiului Drobeta—Turnu-Severin, din cele orașenești și comunale, activiști culturali din domeniul muncii cu cartea.

În ultima zi a simpozionului 11 mai, participanții la simpozion au efectuat o excursie cu caracter documentar în județul Mehedinți la Ponoarele, la pădurea de liliac sălbatice, unde într-un cadru natural de excepție au vizionat un program cultural artistic la care și-au dat aportul brigăzi artistice din diferite comune și din Baia de Aramă.

Constantin Șciban, Traian Udrea

AL VIII-LEA SIMPOZION „VALORI BIBLIOFILE DIN PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL. CERCETARE ȘI VALORIFICARE”

În zilele de 23—24 mai 1986 s-au desfășurat la Tulcea lucrările celui de-al VIII-lea simpozion „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare”, manifestare desfășurată sub egida Consiliului Culturii și Educației Socialiste și care a reunit specialiști din 71 de instituții: biblioteci, muzee, arhive, institute de învățământ superior și de cercetare precum și de la oficiile de patrimoniu din întreaga țară.

În cadrul ședinței de deschidere au luat cuvîntul: Ion Anastasiu prim-secretar al Comitetului județean de partid Tulcea care a înfălișat realizările obținute de județ în anii socializmului; Tamara Dobrin vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste care a subliniat importanța acestei manifestări științifice dedicată gloriosului jubileu al Partidului Comunist Român, contribuției strălucite a tovarășului Nicolae Ceaușescu la dezvoltarea culturii românești și a altor mari evenimente ale anului: „2 500 de ani de la luptele geto-dacilor pentru libertate și independență” și „600 de ani de la urcarea pe tron a lui Mircea cel Mare”; prof. dr. Virgil Cîndea a vorbit despre *Datoria unei viziuni integrale a patrimoniului cultural național*.

Prima zi a lucrărilor simpozionului a cuprins și vernisajul, la secția de artă a Muzeului „Delta Dunării”, a trei expoziții de carte intitulate: „De la geto-daci la Mircea cel Mare”, „Cartea veche românească din patrimoniul tulcean” și „Cartea și tehnica stampeii”. Comuni-

cările (în număr de 126) au fost prezentate în cadrul a șapte secțiuni : carte românească, manuscrise, carte rară, 600 de ani de la urcarea pe tron a domnitorului Mircea cel Mare, documente, artă, restaurare-conservare.

În cadrul secției „Carte românească” au fost aduse contribuții la Bibliografia românească veche, s-au înfățișat probleme legate de circulația cărții, probleme de heraldică și sigilografie în cartea românească, au fost prezentate identificări de autori la unele lucrări (exemplu Liviu Rebreanu autor al broșurilor *Ardealul și Unirea 1918*).

Secția „Manuscrise” a cuprins comunicări extrem de variate ca temă, observându-se preocuparea cercetătorilor pentru unele teme noi, neabordate până acum în cadrul acestei manifestări așa cum este cazul problemelor legate de literatura interbelică (Ion Pillat, George Mihail Zamfirescu).

O tematică variată s-a remarcat și la lucrările secțiunii „Cartea rară”, ele demonstrând că aceasta este încă un izvor insuficient cunoscut și folosit ca întocmirea unei bibliografii a acestei categorii de carte cu referiri la români ar fi binevenită. Au fost prezentate colecții publice și particulare, informații despre istoria românilor aflate în cărți dar și în hărți și vechi periodice, studii interesante cum a fost cel ce s-a referit la *Modalități de abordare a raportului autor-operă înaintea legiferării dreptului de autor*.

Aniversarea a 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mircea cel Mare a fost marcată la consfătuire de o serie de comunicări extrem de interesante pe această temă (exemple : *Pledoarii pentru a-i acorda domnitorului Mircea Voievod epitetul cel Mare ; Mit sau adevăr? Pe marginea unor însemnări din secolul al XVIII-lea referitoare la titlul lui Mircea cel Mare ; Un document tătarăsc inedit referitor la români în epoca lui Mircea cel Mare*). Alte studii prezentate au relevat importanța însemnărilor marginale, au înfățișat documente inedite despre oameni și evenimente etc.

Comunicările prezentate la secția de Bibliofilie s-au remarcat prin varietate, inedit. Alături de prezentarea bibliotecilor unor personalități ale culturii noastre (Antim Ivireanu, G. Coșbuc, N. Iorga, B. P. Hasdeu) și a unor colecții publice (Biblioteca „Astra”) s-au înfățișat studii asupra ex-librisurilor, asupra *Contribuției bibliofiliei la definirea profilului specific al unei epoci sau despre Rolul anticarului în circulația valorilor bibliofile*.

În cadrul secțiunii a VI-a de Artă două au fost temele majore prezentate : cea legată de ilustrația de carte și cea referitoare la legături și legători de carte.

Problemele de restaurare-conservare au scos în evidență nu numai aspecte privind recuperarea valorilor aflate în stare de deteriorare, dar au pus accent și pe teme de actualitate din acest domeniu.

Lucrările simpozionului s-au desfășurat într-o atmosferă de lucru, comunicările prezentate, discuțiile din cadrul secțiilor și cele finale au evidențiat un înalt profesionalism, precum și importanța acestei direcții de cercetare.

Desfășurată în condiții optime asigurate de instituțiile organizatoare această reuniune științifică a demonstrat totodată utilitatea și necesitatea schimbului de informații științifice într-un domeniu important al istoriei culturii.

Mariana Mihăilescu

CRONICĂ

În ziua de 21 mai 1986 în cadrul „Ateneelor cărții” a avut loc la Biblioteca Centrală Universitară din București simpozionul „Nicolae Milescu Spătarul și umanismul românesc” dedicat împlinirii a 350 de ani de la nașterea cărturarului român.

Invitații Ateneelor au fost prof. dr. Mircea Malița, prof. dr. Virgil Cândea și dr. Zamfira Mihail de la Institutul de Studii Sud-Est Europene. Expunerile prezentate au urmărit relevarea aspectelor noi în cunoașterea operei marelui cărturar în ultimele decenii prin identificarea unor noi manuscrise, analiza activității sale pe multiple planuri, ca diplomat și om de litere, prin continuarea editării scrierilor sale.

Prof. dr. Virgil Cândea a înfățișat o paralelă între Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir, subliniind meritele lor de cărturari și diplomați, destinele lor comune. Prof. dr. Mircea Malița a vorbit despre activitatea diplomatică a Spătarului, arătând strinsa legătură dintre activitatea cărturarului și aceea a diplomatului, activitate ce a făcut din Milescu purtătorul cugetării umane de tip oriental, minitorul erudit al unui vocabular de concepții și idei la care Europa secolului al XVII-lea era sensibilă.

Dr. Zamfira Mihail preocupată de realizarea primului volum din seria operelor lui Milescu ce urmează să fie scoasă la lumină în anii următori a pus în evidență difuzarea tradiției manuscrise în sec. XVII—XVIII. Astfel, majoritatea scrierilor lui Milescu sint cunoscute prin nume-

roase copii, realizate chiar în timpul vieții și prin includerea lor în miscelance. Unul din volumele în pregătire va cuprinde o ediție critică a „Descrierii Chinei” pe baza unor manuscrise descoperite în ultimii ani.

Prof. dr. Virgil Cândea a subliniat, din nou, rolul lui Miclescu în diplomația și gândirea secolului XVII. Traducerea sa din grecește a Vechiului Testament cuprinde și primul text filosofic laic în limba română (Tratatul despre rațiunea dominantă).

Manifestarea închinată lui Miclescu s-a încheiat cu o proiecție de diapozitive din China prezentate de lector dr. Mihai Ielenicz de la Facultatea de Geografie a Universității din București.

Biblioteca Centrală Universitară din București a organizat cu această ocazie și o expoziție de carte cuprinzând întreaga bibliografie referitoare la Nicolae Miclescu și la umanismul românesc. Au fost prezentate publicului și câteva din valorile bibliofile ale bibliotecii cum sînt : Biblia de la București (1688), ediții rare din opera lui Dimitrie Cantemir. De asemenea, au putut fi văzute fotocopiile unora din cele 77 de pagini ale rapoartelor din 1675 și 1677 referitoare la Miclescu, rapoarte scrise în limba manciú.

N. ADĂNILOAIE, *Independența națională a României*, Edit. Academiei R. S. R., București, 1986, 395 p.

În 1977, cu prilejul sărbătoririi centenarului Independenței României, au apărut numeroase lucrări care, prin contribuțiile aduse asupra acestui moment crucial din zbuciumata noastră istorie, au reliefat însemnătatea evenimentului. Cu toate acestea, războiul pentru cucerirea independenței continuă să rețină atenția istoricilor care, sistematizând și sintetizând imensul material informativ pus în circulație în ultimul deceniu, dau la iveală noi și importante lucrări, îmbogățind cunoștințele noastre asupra evenimentului de acum 109 ani. Avem în vedere recenta monografie, intitulată *Independența națională a României*, elaborată de N. Adăniloai.

Monografia, — spre deosebire de lucrările apărute cu prilejul sărbătoririi centenarului Independenței din 1977, care au abordat cu precădere doar desfășurarea războiului din 1877—1878, — prezintă întregul proces al luptei poporului român pentru neatîrnare, de la formarea statelor feudale românești, pînă la încununarea croică de acum 109 ani. Rod al unor investigații de peste două decenii, în care autorul, cunoscător profund al perioadei istoriei moderne, a consultat un imens material informativ, întreaga bibliografie pe această temă, adusă la zi, încă în 1977 și evaluată la peste 10.000 de titluri de cărți, studii și articole —, monografia elaborată de N. Adăniloai oferă cititorilor un amplu istoric al luptei pentru dobîndirea independenței, inclusiv al urmărilor pozitive pe care evenimentul l-a avut pentru țara noastră, în viziunea autorului cucerirea independenței în 1877 constituindu-se, cum arată în *Cuvînt înainte*, ca „o etapă finală dintr-o succesiune de momente de afirmare categorică a suveranității și neatîrnării țării și nu un act spontan, de conjură”.

Structura monografiei, cu cinci capitole, sugestiv intitulate, urmate fiecare de paragrafe, în care sînt abordate probleme ca : „*Independența ca desiderat secular și necesitate istorică*”; *Condițiile interne și externe ale dobîndirii independenței naționale*; *Proclamarea independenței de stat a României și începerea războiului împotriva Imperiului otoman*; *Cucerirea independenței pe calea armelor operă a întregului popor român și Desfășurarea operațiunilor militare*; *Cooperarea româno-rusă*, este judicios alcătuită.

Din capul locului, autorul apreciază *Independența* ca „o constantă a dăinuirii românești”, ca „o trăsătură a întregii evoluții a statului și poporului român”, care a fost favorizată de conștiința unității etnice, lingvistice, spirituale și economice, de mediul geografic, de legătura indestructibilă dintre oameni și locuri, de dragostea de țară și de neam. Urmărind în mod succint lupta seculară a țărilor române pentru neatîrnare, autorul punctează premisele și încercările de înlăturare a suveranității otomane în epoca modernă, reliefind însemnătatea revoluției de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu împotriva dominației străine și pentru afirmarea drepturilor naționale ale poporului român și mai apoi a revoluției de la 1848 care, — așa cum se apreciază în Programul Partidului Comunist Român — „a exprimat programul unitar al întregului popor, în centrul căruia obiectivul cel mai imperios era unirea tuturor românilor în granițele aceluiași stat național, democratic, modern și independent”. (p. 54). Referindu-se la însemnătatea revoluției de la 1848, N. Adăniloai remarcă faptul că, deși în programele luptătorilor de la 1848, datorită condițiilor externe nefavorabile, nu s-au putut exprima categoric desideratele urmărite, totuși *Unitatea națională, autonomia și independența* (subl. noastră M.I.) au constituit preocupări majore ale revoluționarilor pașoptiști în frunte cu N. Bălcescu, I. Cimpineanu, M. Kogălniceanu, Cezar Bolliac, C. A. Rosetti, I. C. Brătianu, Șt. Golescu ș.a. Următorul pas în lupta poporului nostru în drumul său spre Independență l-a constituit Unirea Principatelor Române din 1859, care a pus bazele Statului național, a României moderne, autorul accentuînd ideea că „realizarea statului național de sine-stătător — și ca prim pas pe această cale Unirea Principatelor Române — nu a fost triumful unei singure generații, ci al unui ideal format și pregătit în decurs de secole, ce străbate istoria patriei încă din îndepărtatul ev mediu, traversînd întreaga epocă modernă” (p. 50), „ideal ce își trăgea seva din conștiința unității de origină, de neam și limbă, transmisă din generație în generație și continuu cimentată prin multiple legături economice, politice și culturale care, în curgerea veacurilor, au unit tot mai strîns poporul român din ținuturile de dincoace și de dincolo de Milcov, cît și de pe ambele versante ale Carpaților” (p. 52).

După Unirea Principatelor lupta pentru dobîndirea independenței s-a exercitat pe multiple planuri, România izbutind să înlăture treptat aproape toate îngrădirile — mai puțin plata-

tributului ce-i fusese impus de suzeranitatea Porții Otomane și de tutela puterilor garante, — cucerind, pas cu pas, noi atribute ale suveranității naționale, afirmindu-și, pe plan internațional, existența de sine stătătoare și voința de independență statală deplină (p.75). Evident, intensificarea luptei pentru independența națională nu ar fi fost posibilă dacă condițiile interne și externe n-ar fi fost favorabile. În capitolul II al monografiei autorul schițează unele aspecte ale dezvoltării social-economice și ale frământărilor sociale, ocupându-se de conjunctura europeană favorabilă, determinată de criza orientală, referindu-se, apoi, la atitudinea oamenilor politicii români față de aceasta, la poziția lor ca și a altor categorii sociale, privind cucerirea independenței pe calea armelor. Răscoalele antiotomane din Herțegovina și Bosnia, care au redeschis criza orientală în 1875 și extinderea luptei antiotomane în 1876, prin participarea la aceasta a sîrbilor, muntenegrenilor, și bulgarilor, au dat noi impulsuri acțiunilor poporului român pentru dobîndirea independenței naționale. Față cu situația creată, România a adoptat, după cum este cunoscut, o politică de neutralitate, sperînd să obțină independența pe calea diplomatică. În legătură cu această problemă, care a fost aprobată de unii istorici și condamnată de alții ca fiind contrară eliberării poporului din sudul Dunării, inclusiv a poporului român, — autorul arată că oamenii politici români — indiferent de orientarea ideologică, de interesele de clasă urmărite pe plan intern — au dorit independența națională și s-au străduit să facă mereu pași înainte spre a o dobîndi (p. 124). Începînd din vara anului 1876, România și-a intensificat acțiunile diplomatice și de politică internă menite să apere interesele ei naționale și să-și asigure independența deplină, capitolul al III-lea al monografiei tratînd pe larg aceste probleme. Întrucît încercarea de a obține independența prin garantarea de către puterile europene n-a dat rezultate, chiar, mai mult, constituția turcească din decembrie 1876 considerînd România o simplă „provincie privilegiată” a Imperiului Otoman, curentul favorabil cuceririi independenței pe calea armelor s-a accentuat, guvernul român purtînd negocieri cu Rusia în vederea încheierii unei convenții cu aceasta. Autorul prezintă pe larg tratativele duse pentru încheierea unei atari convenții, care avea să fie semnată la București în aprilie 1877. În baza convenției guvernul român asigura armatei ruse libera trecere prin teritoriul României, iar guvernul rus se obliga (art. II) să mențină și să respecte drepturile politice ale statului român, așa cum rezultă din legile interne și tratatele existente, precum și de a menține și a apăra integritatea României în granițele ei de atunci. O convenție specială, compusă din XXVI de articole și anexată la convenția politică, stabilea modalitățile concrete de aprovizionare și de transport a armatelor ruse ce se deplasau pentru a trece Dunărea și a se infrunta cu cele ale Imperiului Otoman. Meritînd pe firul evenimentelor autorul arată că, fără să fi așteptat votarea Convenției de către Parlamentul român, trupele ruse au trecut la 11 aprilie 1877 frontiera României ajungînd, în seara aceleiași zile, la Bărbuși, pe Siret. Cu oșter prilej, marele duce Nicolae adresa populației române o proclamație prin care o veste că armata rusă, însărcinată a lupta contra Turciei intră pe teritoriul României, că „se vor respecta liniștea, legile, persoanele și averile pașnicilor cetățeni” și că „tot ceea ce se va da trupelor va fi plătit fără întîrziere și în întregime de către casieria militară” (p. 169). Proclamația constituia, fără îndoială, consideră autorul, un act de natură să contribuie la știrbirea autorității guvernului și suveranității țării, oficialitățile ruse explicînd intrarea precipitată a trupelor imperiale în România prin „necesități strategice de mare importanță”. Relatînd aceste evenimente, autorul se referă, în mod succint, la discuțiile din Corpurile legiuitoare, convocate la jumătatea lunii aprilie 1877 în sesiune extraordinară, pentru a aproba Convenția cu Rusia și a adopta, totodată, măsurile financiare cerute de necesitățile războiului. Cu toate că deputații și senatorii opoziției au combătut convenția cu Rusia, considerînd-o drept „o sinucidere națională”, totuși, la 21 aprilie Parlamentul a ratificat-o.

Deși nu prevedea și o cooperare militară a trupelor românești, convenția deschidea calea pentru participarea României la război, autorul referindu-se pe larg la convorbirile purtate între cele două comandamente militare în legătură cu această problemă.

În paragraful 3 din capitolul al III-lea al monografiei, intitulat *Proclamarea independenței statale depline*, este relatat modul cum a decurs acest act decisiv din istoria poporului român în care au fost vital interesate toate clasele sociale, deosebiri nefiînd decît în privința modului de realizare. În timp ce reprezentanții moșierimii așteptau să obțină independența țării de la bunăvoința marilor puteri, în schimbul unor concesii economice, reprezentanții burgheziei apreciau că, pentru creșterea prestigiului țării, independența națională, trebuia obținută pe calea armelor, printr-un război împotriva Porții Otomane, război care să consfințească independența. Se accentuează faptul că forța socială hotărîtoare în lupta pentru cucerirea independenței de stat a României au constituit-o masele largi populare de la orașe și sate, țărănimia, mai cu seamă, care constituia populația majoritară a țării, afirmîndu-se și la 1877, ca și în alte momente istorice, ca purtătoarea năzuințelor de libertate și demnitate națională, ducînd pe umerii ei principalele poveri ale războiului, dînd jertfele cele mai mari pe cîmpul de luptă și înscriind pagini de vitejie în bătăliile de la Grivița, Plevna, Rahova, și Smirdan (p. 177). Chiar dacă și în alte lucrări s-a mai spus, merită să redăm aici declarația lui M. Kogălniceanu, ministrul de externe, reproducută de autor: „*Stîntem independenți, stîntem națiune de sine-stătătoare*”, „*nu am cea mai mică îndoială și frică de a declara în fața reprezentațiunii naționale că noi stîntem o*

rafiune liberă și independentă" (subl. aut.) (p. 190). În modul acesta reprezentanții națiunii proclamau independența absolută a țării, care a avut un puternic ecou în întreaga țară, inclusiv în provinciile aflate încă sub stăpânire străină. Independența încununa lupta de secole a poporului român pentru libertate și neatințare statală. În mod firesc autorul se referă și la atitudinea puterilor garante față de proclamarea independenței României, care a fost, în general, rezervată și rece, mergînd pînă la ostilitate, în cazul Turciei și al Angliei. Chiar și la Paris, vestea proclamării independenței României a fost primită cu răceală, necmaivorbînd de oficialitățile de la Berlin care au declarat că problema nu putea fi rezolvată decît la încheierea păcii, legînd, în fapt, recunoașterea independenței României de fclul cum interesele supușilor și acționarilor germani urmau a fi reglementate în România. La rîndul ci, Austro-Ungaria a lăsat să se înțeleagă că aprobă actul României; Rusia, de asemenea, a evitat să se pronunțe imediat. Singura care a primit cu simpatie politica de independență a guvernului român a fost Italia, care numai cu cîțiva ani în urmă își realizase unitatea națională.

- Documentat și, în general, bine realizat ni se pare capitolul al IV-lea *Cucerirea independenței pe calea armelor — operă a întregului popor*, în cadrul căruia sint analizate, mobilizarea, finanțarea, înzestrarea și aprovizionarea armatei, România punînd pe picior de război aproximativ 120 000 de oameni, din care 58700 soldați constituiau „armata operativă” (sau trupele din prima linie), 30000 efectivul batalioanelor de miliții, 16000 gărzile civice sau orașenești, 14000 recruții contingentului 1877, chemați sub drapel spre a umple golurile existente la diferite unități și circa 5000 dorobanți și călărași lăsați pentru paza graniței și a ordinii (p. 203); în al doilea rînd, este relevată activitatea factorilor de răspundere care a avut un rol de seamă în lupta pentru dobîndirea independenței, între care M. Kogălniceanu, Ion C. Brătianu, G. A. Rosetti, etc. Se evidențiază, totodată, organizarea serviciului sanitar militar, datorită devotamentului și activității dr. Carol Davila, contribuția maselor populare la susținerea nevoilor frontului, modul în care păturile largi ale poporului român și-au manifestat entuziasmul și încrederea în capacitatea armatei române și au dat dovadă de un adînc patriotism sprîjinind războiul. În toată țara — arăta autorul — au luat ființă comitete și societăți pentru adunarea de fonduri și ofrande (p. 246). Alte paragrafe ale monografiei au în vedere acoperirea strategică a liniei Dunării de către armata română la începutul războiului și mai apoi regruparea ei în Oltenia, operațiunile de pînă la trecerea Dunării și, bineînțeles, luptele la care a participat armata română. Importanță ni se pare precizarea autorului că, deși n-a existat un tratat de colaborare militară propriu-zis între Rusia și România pe frontul balcanic, această colaborare a funcționat de fapt pe toată durata războiului prin acțiunile întreprinse pentru apărarea Dunării (p. 274—275), iar mai apoi în memorabilele bătălii de la Grivița, Rahova, Plevna, Vidin și Smîrdan.

În ultimul paragraf al lucrării autorul se referă la negocierile armistițiului și la preliminariile păcii (p. 358—362). După cum se știe, în pofida cobeligeranței și a tributului de sînge vărsat pe cîmpiile Bulgariei, alături de trupele țariste, Rusia a refuzat participarea reprezentanților României la tratativele de pace, diplomații țariști urmîrînd, în fapt, anexarea celor tre județe din sucul Basarabiei, Tratatul preliminar de pace de la San Stefano, deși recunoștea independența României, prevedea că „trupele de ocupație ruse din Bulgaria își vor menține comunicațiile prin România și prin porturile de la Marea Neagră” și, mai mult, că „Poarta ceda Rusiei Dobrogea, teritoriul pe care Rusia își rezerva facultatea de a-l schimba cu partea Basarabiei detașată la 1856” (p. 360), prevederi care afectau, în mod serios, interesele naționale ale României, împotriva cărora ea a protestat. Congresul de pace de la Berlin, din iunie—iulie 1878, întrunit la cererea marilor puteri europene, a Angliei și Austro-Ungariei în primul rînd, care nu se împăcau cu cele stabilite, modifica în mod simțitor unele dintre prevederile de la San Stefano. În privința României, deși i se recunoștea independența, aceasta era condiționată de retrocedarea către Rusia țaristă a sudului Basarabiei. Totodată, Congresul de la Berlin prevedea unirea Dobrogei — vechi pămînt românesc, cotoplit de Imperiul Otoman încă în secolul al XV-lea, — cu România (p. 362).

În încheiere autorul relevă, în mod succint, însemnătatea dobîndirii independenței, urmările ei, atît în impulsianarea mișcării de eliberare națională din Transilvania și din celelalte provincii aflate sub demineație străină, — constituînd, din acest punct de vedere, o premisă importantă a desăvîrșirii unificării naționale și statale din 1918, — cît și în dezvoltarea socială, economică și culturală a țării, independența exercitînd — așa cum se subliniază în Programul Partidului Comunist Român — o „înlăturare asupra întregii evoluții istorice a României pe drumul progresului social”, ceea ce a permis afirmarea tot mai viguroasă a poporului nostru ca națiune de sine-stătătoare.

Rezumatul în limba franceză și indicele din final fac și mai accesibilă înțelegerea acestei valoroase lucrări, care depășește tot ceea ce se cunoaște pînă în momentul de față în problema independenței României. Scrișă într-un stil viu, antrenant, întregită cu un bogat material ilustrativ — portrete ale oamenilor politici, ale comandanților militari și ale eroilor, cu gravuri înfățișînd desfășurarea luptelor, — monografia *Independența națională a României* constituie

o carte de referință a istoriografiei noastre, care se impune atenției specialiștilor, cadrelor didactice, tuturor cititorilor prin temeinica sa analiză, cât și prin interpretarea exactă a conținutului documentelor folosite.

Mircea Iosa

DAN MONAH, ȘTEFAN CUCOȘ, Așezările culturii Cucuteni din România, Edit. Junimea, Iași, 1985, 198 p. +20 fig.

Dedicat „împlinirii unui secol de la descoperirea, în 1884 a stațiunii Cetățuia-Cucuteni”, volumul reprezintă, printre altele, un omagiu pe care autorii îl aduc tuturor celor ce într-o măsură sau alta și-au dedicat eforturile cercetării și cunoașterii acestei splendide culturi, cunoscută în primul rând datorită ceramicii sale fără egal.

Acest demers istoriografic întreprins de cei doi autori nu este în primul rând un act de cultură „local” sau „regional”, ci mai curând conceput ca un moment necesar pe drumul realizării unei viziuni complete — adică o sinteză a culturii în cauză. Și din acest punct de vedere parcurgerea lucrării se vedește interesantă. Chiar și în condițiile în care autorii nu ar fi recunoscut-o, opera lor se vedește a fi o oglindă fidelă a stadiului cercetării culturii, a epocii în care a evoluat și mai ales a concepțiilor, metodelor și tehnicilor de cercetare folosite de arheologii români pentru cunoașterea problematicii date de-a lungul timpului. Desigur, văzând lucrurile din acest unghi, unele din carențe, chiar sesizate și afirmate de autori, nu le mai revin în întregime și mai mult decât atât, demersul făcut față de unele sau altele din problemele avute în vedere — în sensul completării sau nuanțării lor — nu poate decât să întărească valoarea efortului transpus în paginile cărții.

Sugestiv este de la bun început sumarul, care se prezintă astfel: *Prefață*, semnată de prof. dr. docent Mircea Petrescu-Dimbovița, p. 7—8; *Abrevieri și Bibliografie selectivă*, p. 9—12; *Introducere*, Dan Monah, p. 13—14; I, *Istoricul cercetărilor*, D. Monah, p. 15—24; II, *Cadrul fizico-geografic*, Șt. Cucos, p. 25—30; III, *Geneză, periodizare și cronologie*, Șt. Cucos, p. 31—40; IV, *Așezări*, D. Monah, p. 41—50; V, *Corpusul descoperirilor*, D. Monah, D. M. Popovici, p. 52—167; *Addenda*, p. 168—177; VI, *Considerații finale*, D. Monah, p. 178—185; *Rezumatul în limba engleză* — The Cucuteni sites of Romania — tradus de Georgeta Bolomey, p. 186—191; *Indice*, p. 192—198; *Ilustrații*, fig. 1—20 dintre care 4 hărți, 9 planuri de așezări și săpături.

În *Introducere* se subliniază dorința expresă a autorilor de a prezenta o viziune de ansamblu, plecând de la convingerea că, . . . în spatele acestor capodopere (ale culturii Cucuteni) s-au aflat oameni a căror istorie s-a desfășurat pe aproape o mie de ani. Realizările artistice, oricât de exceptionale, nu pot fi rupte de viața creatorilor. Este de datoria noastră, a celor care studiem această epocă, să reconstituim, în limita posibilităților arheologice lumea cucutenilor”.

Primul capitol, *Istoricul cercetărilor*, constituie în substanța sa o trecere în revistă a istoriografiei cercetării culturii Cucuteni. Desfășurată după clasificarea autorilor pe parcursul mai multor etape, prima dintre ele, de pioner, este marcată totuși de unele rezultate notabile mai ales prin stabilirea unor încadrări cronologice sigure, de unele preocupări de stratigrafie și nu în ultimul rând de încercările de integrare a descoperirilor într-un context mai larg arheologic și istoric precum și de prezentarea lor în cercuri științifice internaționale. Aceste prime cercetări, efectuate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sînt marcate de descoperiri făcute de Gh. Asachi în 1847 și în special de către Theodor Burada în 1884 la Cucuteni. În ceptul sec. XX, prin cercetările lui Fr. Laszlo la Ariușd, în sud-estul Transilvaniei, și H. Schmidt la Cucuteni, reprezintă perioada a doua. Ea este marcată în special prin publicarea descoperirilor cu multă rigurozitate științifică. Pe drept cuvînt autorii notează: „Cu apariția monografiei Cucuteni, civilizația ceramică pictată din Moldova și sud-estul Transilvaniei capătă un auto-izolat „certificat” științific și o faimă mondială. Arheologia românească va perfecționa periodizarea lui H. Schmidt, dar va păstra neschimbată nomenclatura care-și are, fără îndoială, semnificația sa.

Următoarea etapă corespunde în timp activității lui Vasile Pârvan și Ioan Andrieșescu, precum și a elevilor și continuatorilor lor. Printre cele mai importante săpături din această perioadă trebuie menționate cele de la Izvoare (R. Vulpe) și Traian-Dealul Fintinilor (Vl. Dumitrescu) care marchează în modul cel mai elocvent contribuțiile și evoluția cercetării arheologice românești. După al doilea război mondial începe perioada fastă a arheologiei românești. Sînt săpate integral două așezări cucuteniene — Hăbășești (Vl. Dumitrescu) și Trușești (M. Petrescu-Dimbovița), se reiau cercetările la Cucuteni. Aceste săpături „au adus cele mai multe date certe ale cercetărilor cucutenianului cu privire la pozițiile stratigrafice, tipologice și crono-

logice care definesc complexele și fundamentează etapele evoluției ceramicii și culturii cucuteniene în ansamblul celor trei orizonturi A, A—B și B, și au dus la stabilirea schemei reale a „stratigrafiei verticale a Cetățuiei”. Desigur că acestora trebuie să li se alăture și cercetările întreprinse la Sărata Monteoru, Corlăteni, Larga Jijiei, Valea Lupului, Tg. Ocna-Podei, etc. Toate aceste săpături au adus extrem de importante noi date, esențiale, pentru mai buna cunoaștere a problematicii și perioadei de evoluție a culturii Cucuteni. Această perioadă extrem de fertilă este caracterizată de publicarea de monografii sau studii, de cuprinzătoare rapoarte de săpătură. În paralel s-au întreprins intense cercetări periegetice ce au completat considerabil harta așezărilor cucuteniene cunoscute. În fine, o ultimă perioadă este marcată de autori prin discutarea unor monografii și studii (în special cele referitoare la Tirpești și Drăgușeni) care marchează de fapt apariția primelor cercetări interdisciplinare mai ample nu numai pentru arealul cucutenian ci și pentru toată preistoria românească. Cercetarea stațiunilor și culturilor arheologice este făcută nu numai prin prizma stratigrafiei și tipologiei unor complexe sau piese, ci prin valorificarea datelor oferite de cercetările interdisciplinare. Contribuția acestora poate că ar fi trebuit mai bine subliniată în finalul capitolului. Pe lângă acestea sînt menționate studii privitoare la viața spirituală și arta comunităților culturii Cucuteni.

Capitolul II — *Cadrul fizico-geografic* — caută să sublinieze, pe unități și subunități geografice, existența condițiilor favorabile vieții comunităților umane eneolitice, a legăturilor cu materiile prime. Dar credem că nu este deloc lipsit de importanță faptul că pe tot arealul — extrem de întins al culturii — apar zone și unități sau subunități geografice ale căror caracteristici sînt diferite. Nuanțarea prezentării în primul rînd a biotipurilor existente în acest mare spațiu, corelat cu caracteristicile regimului apelor și precipitațiilor, cel al climei și dispersia materiilor prime ar fi putut oferi elemente mai concludente pentru demonstrațiile ulterioare din paginile lucrării.

Capitolul III, după cum reiese și din titlu — *Geneză, periodizare și cronologie* —, trece în revistă stadiul cunoștințelor noastre legate de problemele enunțate. Plecîndu-se numai de la analiza decorului pictat al ceramicii cucuteniene în cadrul evoluției sale, se subliniază faptul că originea culturii trebuie căutată în cultura Precucuteni cu aportul unor elemente Vinca-Turdaș prin filiera Criș! Starčevo tirzie. Un rol important este atribuit recentelor descoperiri din stațiunea Poduri unde a fost identificat un nivel Precucuteni III tirziu care „pare să indice etapa de tranziție de la cultura Precucuteni la cultura Cucuteni”. În ceea ce privește periodizarea, după ce sînt prezentate principalele contribuții ale arheologilor români sau străini, sînt dezbătute unele aspecte. Astfel analizîndu-se problema, de altfel mult discutată, a fazei Cucuteni A₁ se emite ipoteza conform căreia ar fi de presupus inexistența unui nivel care să corespundă acestui moment, caracterizat prin absența decorului tricrom. Practic se propune admiterea unei etape A₁ cu ceramică bicromă și eventual puțină tricroma, fapt ce ar impune și „o detaliere și echilibrare a duratei în timp a etapei Cucuteni A₂ în raport cu celelalte etape ale fazei A : (p. 35). De asemenea se subliniază cu această ocazie că în general evoluția culturii Cucuteni are drept suport dezvoltarea sa, elementele alogene — vezi ceramica de tip C — nejuind un rol important în această problemă. După ce sînt discutate periodizările privind celelalte faze — A—B și B — sînt prezentate raporturile culturale și cronologice cu culturile învecinate, în special cu cultura Gumelnița, făcîndu-se apel la diferitele datări cu C₁₄. Toate aceste elemente conduc la concluzia că se poate accepta încheierea evoluției culturii Cucuteni în jurul datei de 2600 î.e.n. În cel de al IV-lea capitol — *Așezări* —, pornindu-se de la datele oferite de cercetările anterioare ca și de la interpretarea datelor oferite de repertoriul așezărilor se încearcă afirmarea unor concluzii care în bună măsură vor trebui confirmate de descoperirile viitoare. Important este că se afirmă că stabilirea unor comunități a avut în vedere doar posibilitățile oferite de mediu pentru subzistență și apărare, de aici decurgînd dificultatea stabilirii unor criterii în clasificarea tipurilor de așezări. De asemenea credem că este justă observația că în cazul existenței unor elemente defensive nu putem vorbi decît de așezări fortificate și nu de fortificații. Mai mult decît atît, deși acestea — elementele defensive — pot avea o funcție polyvalentă, adică atît protejare față de animalele sălbatice, protejarea animalelor comunității sau apărarea comunității însăși, în general ele nu sînt impozante. O altă problemă importantă este aceea a tipologiei așezărilor, de aici decurgînd și unele implicații demografice. Se optează pentru diferențierea a două tipuri de așezări: compacte sau răsirate, ori „așezări de durată și așezări sezoniere”. Situația se complică însă cînd este vorba de așezări depistate doar pe baza unor cercetări periegetice și în care nu s-au efectuat săpături. De aceea este foarte dificil de stabilit numărul locuințelor dintr-o așezare. Pentru întreprinderea unui asemenea calcul ar trebui mai întîi studiate tipurile de așezări dintr-o microzonă geografică, încadrarea lor pe faze și etape, stabilirea potențialului economic al zonei respective și controlarea observațiilor prin săpături arheologice sistematice. Importantă ni se pare problema așezărilor fazei Cucuteni B. Existența unor așezări care cuprind sute de locuințe, adică așezări „foarte mari”, în fazele A—B și B în spațiul dintre Siret și Prut elimină de la bun început ipoteza unui „început de epuizarea a terenurilor agricole”. De aceea credem că orice încercare de estimare numerică a populației aparținînd acestei culturi

este încă greu de făcut. Și legat de aceasta se mai pot duce încă multe discuții asupra problemei existenței unor „proto-oraze”. Am mai dori să menționăm problema încheierii locuirii într-o așezare. După părerea noastră ar trebui exclusă ipoteza unor „cutremure urmate de incendii” (p. 50). Tot la acest capitol ar trebui să înglobăm și posibila predominare a unui tip de economie într-o așezare față de alta și care să genereze situații conflictuale (p. 51). Cel de al V-lea capitol — *Corpusul descoperirilor* — este rezervat datelor cunoscute despre așezările culturii Cucuteni pînă în prezent. Reprezentînd și contribuția cea mai însemnată a prezentei cărți ea a permis autorilor și importante observații. Aflăm astfel că au fost repertorizate 1311 așezări dintre care 522 aparțin fazei A, 124 fazei A-B și 308 fazei B. Ele sînt prezentate în ordinea alfabetică. Atunci cînd a fost posibil se dau elemente ce crează o imagine cit mai completă referitoare la amplasare, suprafață, starea de conservare, principalele rezultate ale săpăturilor efectuate, bibliografie. Desigur că marca cantitate de informații oferite de acest volum ar necesita mult mai mult spațiu decît îl putem avea noi aici. De altfel această discuție și valorificarea lor va fi făcută în timp de cei ce se ocupă de problemele eneoliticului românesc în general, sau de cultura Cucuteni în special.

Așa cum menționam la început, lucrarea de față permite și o serie întrecăgă de alte concluzii. În primul rînd se poate constata că după o sută de ani scurși de la primele cercetări întreprinse într-o așezare cucuteniană cantitatea de informații este substanțială. Dar nu mai puțin adevărat este și faptul că avem acum la dispoziție un instrument de lucru de mare valoare care are în același timp posibilitatea de a pune în evidență „petele albe” pe care cercetările viitoare vor trebui să le aibă în vedere. Și chiar dacă am face apel la cîteva date statistice, vom putea să remarcăm că pînă în prezent cunoaștem existența a aproximativ 95 sondejae practice în diverse așezări cucuteniene, dintre care date mai complete avem doar din 41. Așezările săpate integral sau aproape integral sînt în număr de 6, dar numai 2 sînt publicate monografic. Această situație face ca nivelul cunoștințelor noastre să fie artificial mai coborît decît este el în realitate.

George Trohani

ALEXANDRU BUSUIOCEANU, *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, ediție îngrijită de Dan Slușanschi. Edit. Meridiane, București, 1985, 215 p.

Lucrarea poetului, filosofului și istoricului de artă Alexandru Busuioceanu (1895—1961), care vede pentru prima dată lumina tiparului în îngrijirea lui Dan Slușanschi și prin bunăvoința plină de solicitudine a Editurii Meridiane, reprezintă o reușită încercare de abordare a manierei în care s-a reflectat imaginea strămoșilor noștri geto-daci în operele unora dintre cei mai de frunte exponenți ai culturii și spiritualității hispanice din antichitate și evul mediu. Deși neterminată și cu toate că unele din considerațiile și părerile autorului pot fi interpretate și în alt chip, lucrarea lui Alexandru Busuioceanu se impune prin proiecția analitică și o largă cuprindere a izvoarelor, prin ampla demonstrație și, nu în ultimul rînd, prin eleganța stilului și a limbajului folosit. Structura studiului este rezultatul direct al investigațiilor întreprinse de autor, investigații care au început din dorința de a căuta tradiția hispanică a lui Traian, dar au avut ca rezultat descoperirea unei legende dacice, independentă de împăratul cuceritor al Daciei și dezvoltată de numeroși vechi croniciari spanioli. Chiar în prolog autorul arată că cercetarea sa i-a permis să remarce existența unei tradiții legendare despre Dacia în cultura spaniolă și, fapt demn de avut în seamă, evoluția legendei înspre istorie, pînă la destrămarea ei prin contactul direct al hispanicilor cu dacii în vremea lui Traian, iar apoi, un proces invers, al unei amintiri istorice care, începînd de la Paulus Orosius, își pierde din ce în ce mai mult consistența, transformîndu-se în fabulos, pentru a se întoarce iarăși în legendă și a lua forma unui mit.

În prima parte a studiului, intitulată *De la legendă la istorie* (pp. 29—77), autorul prezintă elementele inițiale și cele mai importante care au stat la baza constituirii legendei dacice în cultura hispanică, precum și risipirea ei în perioada cuceririi și stăpînirii Daciei de către romani, atunci cînd negurile și misterul ce înconjurau numele său și al poporului care locuia în ea păreau că au dispărut pentru totdeauna. Legenda dacică în cultura hispanică a avut la bază, consideră autorul, două izvoare principale și anume: pe de o parte legenda lui Hercule care susținea că acesta a întemeiat în Spania orașul Hispalis (Sevilla) și l-a populat cu neamul spallilor, veniți cu el din Scitja, iar apoi, întors pe malurile Pontului Euxin, l-a populat și pe acestea cu propria sa progenitură din care se vor trage și multe neamuri getice, legendă cunoscută de Pomponius Mela și de mulți alți croniciari spanioli care, în cele din urmă, o vor îngloba în istoria legendară a poporului spaniol, iar pe de altă parte, informațiile despre geto-daci și țara lor aflate în operele unor autori hispanici ai antichității, cum ar fi Lucan, Seneca, Martial,

Pomponius Mela și Cosumella, informații care apar abia în secolul I î.e.n., adică atunci când puterea și strălucirea statului lui Burebista deveniseră o preocupare constantă pentru lumea romană.

Astfel, Lucan în poemul *Pharsalia* amintește de geți atunci când vorbește despre războiul civil dintre Caesar și Pompei. La el apar versurile *Hinc Dacus premat, inde Getes; accurat Hiberis/ Alter, ad Eoas hic vertat signa pharetras* (Să ne amenințe dintr-o parte dacul, din alta getul; să năvălească unul în calea iberilor, să-și întoarcă celălalt steagurile către tolbele cu săgeți ale răsăritului (partic)), care aveau să capete pentru Isidor din Sevilla un înțeles de profeție, în sensul cuceririi Spaniei de către poporul de la Dunăre, și aveau să fie repetate de cronicarii spanioli medievali. Mențiuni destul de numeroase despre geto-daci apar și în operele lui Seneca. La acest autor imaginea lor are un dublu caracter: pe de o parte este vagă și poetică în *Tragedii*, iar pe de alta este mai consistentă și reală, bazată pe cunoștințe precise și exacte în tratatul *Naturales quaestiones*. Marțial în multe din epigramele sale prezintă ecourile războiului purtat de Domițian împotriva dacilor, dar imaginea sa despre Dacia și geto-daci este vagă, nebuloasă, fantezistă, mai degrabă poetică decât realistă și concretă. O mențiune despre geto-daci apare și la Columella, în *De re rustica*, referitoare la păstoritul practic de aceștia. Dar cel mai bine informat despre Dacia este, după părerea autorului, Pomponius Mela. Acesta, în lucrarea *Chorographia*, deși oferă o descriere mai sumară decât a lui Herodot și Strabon, pe care se bazează, dă totuși amănunte asupra caracterului și moravurilor poporului geto-dac care sînt demne de reținut și care se constituie într-un rezumat al cunoștințelor generale din vremea sa despre Dacia și regiunile învecinate.

Toate aceste cunoștințe, destul de vagi și nebuloase în ansamblu, care alimentau legenda dacică, aveau să ajungă directe și să se sprijine pe realitate abia la începutul secolului al II-lea e.n., când împăratul Traian cucerea Dacia și soldații hispanici conduși de el călcau pe pămîntul ei. Cucerirea Daciei și stăpînirea romană au dus la destrămarea legendei, golind-o de mister și de necunoscut, dar, arată autorul, odată cu plecarea romanilor, legenda și-a recăpătat puterea și, ajutată și de confuzia care va apare între numele geților și al goților, se va transforma în mit, într-unul din miturile fundamentale ale Spaniei medievale.

Partea a doua a lucrării, *De la istorie la legendă* (pp. 78—123), urmărește tocmai acest proces de reconstituire a legendei dacice în cultura spaniolă, realizat pe baza tradițiilor legendare deja existente, la care se adaugă cunoștințele istorice rezultate în urma contactului direct și confuzia dintre geți și goți săvîrșită, cum demonstrează autorul, pe filiera autorilor hispanici, fără nici o legătură cu celebra lucrare a lui Iordănes.

Preludiile acestei noi forme a legendei dacice sînt marcate de opera lui Paulus Orosius, *Historiarum adversum paganos libri septem*. Aici apare clară confuzia dintre geți și goți, atît sub aspect geografic: „Dacia, ubi et Gothia” (Dacia, unde este și Goția), cît și sub aspect etnic: „Getae illi qui et nunc Gothi...” (Geții aceia care mai sînt numiți și acum goți...), dar nu Orosius este cel care o săvîrșește pentru prima dată, ci ea își are originea, după opinia autorului, la Sf. Ieronim, care arăta că goții erau mai degrabă numiți geți. Oricum, în această formă ea nu putea pătrunde definitiv în Spania decât după venirea vizigoților și cel care a cristalizat-o într-o adevărată teorie getică a fost Isidor din Sevilla. Acesta, după afirmația autorului, nu pare a se fi folosit de nici una din istoriile scrise despre goți în Italia și în Orient, iar dacă *Getica* lui Iordănes reprezintă în mare măsură o tradiție istorică gotă, lucrarea sa, *Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suenorum*, oglîndește mai mult tradiția hispanică privitoare la goți, inițiată de Orosius. Cu ajutorul lui Orosius, dar bazat mai ales pe propria sa știință etimologică și genealogică, asemănătoare în multe privințe cu metodele cripticiei, ale cazuisticii și ale cabalei, Isidor a putut lega noțiunile de geți, Dacia, Danuvius, de originile inesei ale poporului care trăia și înflorea atunci în Spania, iar prin intermediul versurilor lui Lucan, amintite puțin mai sus, el a putut descifra în aceste noțiuni și înțelesuri fatidice, care erau strîns legate de destinul inusuși al poporului hispanic. În acest fel noțiunile de getic și get vor intra în obscura urzeală a istoriei fabuloase care pregătește miturile și legendele. Tradiția teoriei getice isidoriene se păstrează, este adevărat că destul de confuz, și în secolele următoare. Astfel, în secolul al IX-lea ea poate fi întîlnită într-o epistolă polemică a patricianului cordobez Paulo Alvaro, în *Chronicon Albeldense* și în *Chronographia* alcătuită după Hydacius de un compilator anonim, în secolul al XI-lea în *Chronica Gothorum pseudo-isidoriana*, iar în secolul al XIII-lea în *Chronicon Mundi* a episcopului Lucas de Tuy și în compilația isidoriană anonimă *Mapa — Mundi*. În toate aceste lucrări, consideră autorul, ideea lui Isidor despre geți nu dispare, ci dimpotrivă, se dezvoltă și amplifică, pentru ca la cronicarii din secolul al XIII-lea ea să iasă din nou la lumină și, alimentată de izvoare noi, să capete forme neașteptate, care se ramifică în istorie și dobîndesc semnificație de mit. Ultima parte a lucrării, intitulată *Mitul* (pp. 124—147), analizează procesul de transformare a legendei în mit și încorporarea istoriei și a mitului dacic în istoria Spaniei. Rolul principal în acest proces a revenit lui Rodrigo Jiménez de Rada, arhiepiscop de Toledo, care, în cea mai importantă lucrare a sa, *Historia Gothica*, terminată în 1243, reconstituie toată geneza poporului spaniol și creează mituri ce corespund diferitelor etape de evoluție ale Peninsulei. Dintre acestea cel mai important este mitul gotic, dar autorul arată

că de fapt acesta nu este gotic, ci getic, deoarece are în centrul său figura lui Decneiu și conține pe lângă un loc străveche legendă a lui Zamolxis cu tradițiile geto-dacice puse în scama goților. Având la bază pe Iordanes, dar și pe Orosius și Isidor, Rada introduce, fără să-și dea seama, mitul și istoria dacilor în istoria spaniolă. Autorul arată de asemenea că mitul dacic, transformat în gotic, rămâne esențial în toată istoria legendară și capătă amploare în cronicile spaniole de mai târziu. Dezvoltat cu elemente noi, el atinge semnificații simbolice care rămân înrădăcinate în istoria și cultura Spaniei. Lucrarea lui Alexandru Busuioceanu, din păcate neterminată, este însă completată cu alte două studii, mult mai reduse ca întindere, dar care o întregesc sub aspectul informațiilor și al demonstrației. Este vorba de *Introducere la „Mitul dacic în cultura și istoria Spaniei”* (pp. 177—189) și de *Utopia getică* (pp. 191—213), ambele publicate anterior în paginile unor reviste din țara noastră.¹ În ele autorul trasează drumul parcurs de legenda dacică în istoria, cultura și spiritualitatea spaniolă, drum ale cărui principale momente sînt următoarele: constituirea legendei dacice ca atare, pe baza unor informații mai mult sau mai puțin vagi furnizate de unii autori hispanici ai antichității, golirea ei parțială de mister și necunoscut în urma cuceririi și stăpînirii Daciei de către romani, revenirea legendei după retragerea romană, pe baza confuziei dintre goți și geți, evoluția ei spre forma mitului și, în fine, transformarea acestuia în utopie getică.

În ansamblu considerăm că lucrarea lui Alexandru Busuioceanu este deosebit de interesantă și de utilă atît prin noutatea informațiilor pe care le aduce, cît și prin ideile și opiniile pe care le pune în discuție. Ea reprezintă prima încercare din istoriografia noastră de abordare a felului în care imaginea geto-dacilor și a spațiului geografic locuit de ei s-a reflectat în cultura și spiritualitatea spaniolă, evoluția acestei imagini din momentul formării ei, în antichitate, și pînă în evul mediu, precum și influența pe care ea a exercitat-o asupra gîndirii și mentalității spaniole în diferite etape istorice. În același timp, lucrarea, prin toate informațiile și argumentele pe care le pune în circulație, se transformă într-o solidă demonstrație a nivelului înalt atins de civilizația geto-dacă, a prestigiului deosebit, politic și spiritual, de care se bucurau geto-dacii în cadrul lumii antice, elemente care numai ele pot face să se înțeleagă de ce a apărut confuzia dintre geți și goți, de ce ea a convenit celor care au creat-o sau acceptat-o și de ce a reușit să străbată veacurile pînă în evul mediu.

Eugen Denize

NOTE

¹ Primul a apărut în „Luceafărul”, nr. 35 din septembrie 1979, iar cel de-al doilea în „Secolul XX”, nr. 7—8, 1977 și în „Magazin istoric”, nr. 12, 1978.

HORIA C. MATEI, *O istorie a lumii antice*, Edit. Albatros, București, 1984, 447 p.

Într-o vreme în care preocupările istoriografice se detașează tot mai mult de eveniment-tial, nu trebuie să uităm totuși de cronologie care, în fond, stă la baza oricărui demers istoric. O lucrare care prezintă sumar, dar clar și concentrat, principalele evenimente istorice ale antichității este această *Istorie a lumii antice*. Autorul ei nu este la prima carte de acest gen, și nici editura, care în 1981 a publicat o asemănătoare *Istorie a Imperiului Bizantin*, datorată lui Stelian Brezeanu.

Desigur, rostul prezentei cărți este în primul rînd cel al popularizării. De la bun început, autorul constată interesul pentru istorie atît de larg răspîndit în publicul cititor de astăzi, interes care motivează publicarea acestei cărți. Dar ea este, în același timp, un util instrument de lucru. Concepută ca o suită cronologică, ea oferă o orientare rapidă în datarea evenimentelor istorice, începînd cu vechile civilizații ale Orientului și sfîrșind cu prăbușirea Imperiului Roman de Apus. Faptul este cu atît mai important, cu cît, în scrierea lucrării, autorul s-a folosit de cele mai recente cercetări, care, în diferite cazuri, aduc corecturi datelor cunoscute anterior. În mod evident, această carte nu este și nu putea fi o istorie a lumii antice, așa cum o spune titlul. Este o „istorie în date” sau, așa cum mărturisește autorul, „o imagine în mod obiectiv simplificată a lumii antice”. Dar tocmai această manieră de prezentare a informației este cea care-i dă utilitate cărții lui Horia Matei, „singura sinteză românească de acest gen din ultimele decenii”. Volumul este împărțit în șapte mari capitole care prezintă datele istoriei Orientului antic, a popoarelor europene barbare, a lumii grecești și elenistice, a celei romane, precum și a Africii de nord, terminînd cu populațiile migratoare. Fiecare secțiune din cadrul acestor capitole începe cu cîte o prezentare generală a epocii sau a populației respective. În același timp, în cadrul

capitolilor, fiecărei zone geografice sau fiecărui popor îi este consacrat un loc potrivit cu importanța sa istorică. Așa cum era și firesc într-o lucrare românească istoria tracilor și a geto-dacilor este prezentată mai detaliat decât cea a altor neamuri europene. De subliniat faptul că autorul nu se oprește cu prezentarea istoriei geto-dacilor la anul 106, ci continuă cu istoria Daciei Romane, care ar fi putut fi tratată, totuși, mai pe larg. De asemenea, ar fi fost interesant ca de o abordare asemănătoare să se bucure și celelalte popoare europene cucerite de romani, pentru a se putea urmări procesul de romanizare în diferite provincii.

Textul este completat de 32 de planșe care selecționează tematic imaginile celor mai importante opere de artă și personalități ale civilizațiilor respective, precum și ale structurilor urbane și ale „omului de rind”. Importanța mi se pare această grupare tematică, nu pe civilizații — ceea ce permite o comparație între creațiile diferitelor civilizații sau curente culturale. De asemenea, la începutul fiecărei secțiuni este reprodusă într-o vignetă cite o imagine reprezentativă pentru textul ce urmează. Ar fi fost însă de dorit ca la sfârșitul cărții să se publice o listă a legendelor acestor ilustrații.

Lucrarea este completată de o amplă bibliografie (p. 363—389) și de un indice general (p. 391—447). De fapt, este vorba de două bibliografii, una generală și una de lucrări speciale — „care să constituie pentru cel interesat puncte de plecare într-o eventuală investigație de detaliu”. Se remarcă numărul considerabil de studii de ultimă oră menționate, deși — după cum mărturisește H. C. Matei, — unele dintre acestea nu au fost citite de autor, ci doar „cunoscute doar din recenzii sau prezentări din literatura de specialitate recentă”. În acest fel avem și o imagine a lucrărilor importante publicate recent, care însă nu sînt de găsit în bibliotecile noastre.

În concluzie, cartea de față întrunește două funcții la fel de bine realizate: este un instrument de lucru (folositor mai ales studenților) și o lucrare de popularizare de nivel superior. Sperăm că Editura Albatros va continua publicarea unor asemenea sinteze.

Alexandru Madgearu

MICHEL VOVELLE, *Idéologies et Mentalités*, colecția „Fondations”
François Maspero, Paris, 1983, 329 p.

Domeniu predilect de analiză al istoriografiei contemporane, istoria mentalităților preocupă de mulți ani pe Michel Vovelle, profesor la Universitatea Provence din Aix, autor a numeroase lucrări¹, ce se bucură de o largă autoritate. Cartea pe care o supunem atenției cititorilor, deși nu un manual privind trecutul investigării mentalităților, abordează dintr-o manieră inedită raportul *IDEOLOGIE — MENTALITATE*. Ea se prezintă structurată în cinci părți și cuprinde 15 studii, articole, comunicări, intervenții, multe inedite și rod al activității recente a istoricului francez.

În *Introducere* este înfățișată comunicarea *Idéologies et mentalités, Une clarification nécessaire*², (p. 5—17). De pe poziții apropiate cercetătorului marxist Vovelle încearcă să clarifice relația între *ideologie* și *mentalitate* și sfera sa de cuprindere. De la Marx și Engels la Althusser definiția ideologiei a parcurs un drum lung. Astfel, ideologia apare drept „ansamblul de reprezentări, practici și comportamente conștiente sau inconștiente”, (p. 6). Termenul de mentalitate astăzi foarte utilizat a cîștigat greu teren în știința contemporană. El se înscrie în cadrul larg al ideologiei. „El integrează ceea ce nu a fost rostit, ceea ce a rămas aparent „insignifiant” . . . , precum motivațiile inconștiente”, (p. 13) și accentuează pe amintiri, memorie și formele spontane de rezistență față de cele nedorite. Totuși între ideologie, un „concept elaborat sistematic” și mentalitate, o „noțiune voluntar empirică”, „reflect conceptualizat al unei practici sau descoperiri permanente” (p. 11) există și o arie de convergență, ceea ce le incumbă un statut de autonomie. „Dacă îl raportăm la practica curentă . . . apare . . . pentru unii că mentalitățile se înscriu natural în cîmpul ideologiei, altora, că ideologia în sens restrictiv al termenului ar putea fi doar un aspect sau un nivel al domeniului mentalităților” (p. 11).

Prima parte a opusului, *L'Histoire des mentalités à la croisée des sources*, (p. 21—79) încadrează trei comunicări. Ele vizează sursele de informare și metodele de lucru proprii istoriei mentalităților. Avantajul interdisciplinarității, trecerea de la studiul de caz individual la cel de serie, l-a determinat pe Vovelle să propună identificarea izvoarelor în *domeniul sensibilității religioase*, din gesturi și expresii exterioare cu o aureolă mistică, în *dialogul cu literatura și investigația unor monumente iconografice*. În *Les reins et les coeurs: peut-on écrire une histoire religieuse sur traces?*³, (p. 25—36) autorul remarcă în mod just că istoria religiei tinde să se dizolve în istoria mentalităților. Ea se arată ca un domeniu reinnoit din temelii, ce a descoperit avantajele cantitativismului și a părăsit sfera elitelor pentru a studia atitudinile comportamentale ale maselor populare, de pildă rezistența țăranilor din Flandra franceză în secolul

al XV-lea în fața fortificării creștinismului. De asemenea, unele sectoare altădată rezervate istoriei religiei — atitudinile în fața morții, vieții, familiei, dragostei au trecut în competența istoriei mentalităților. Istoria religiei dispune de modalități concrete de a pune în valoare mentalul uman, și anume: analiza serială a cererilor de sume de bani pentru căsătorie, anchete privind arheologia cimitirelor urbane, mărturiile privind diverse ceremonii religioase, liste de titluri și ordine religioase pentru aproape toate diocezele. Vovelle își exprimă încrederea în „posibilitatea utilizării ferunde, chiar de pe pozițiile unei noi istoriografii religioase, a acestor cercetări pe urmele anonime ale istoriei seriale” (p. 34). Dialogul pluridisciplinar istorie-literatură transpare din *Pertinence et ambiguïté du témoignage littéraire*⁸, (p. 37—50). Literatura oferă referințe multiple despre realitatea socială, a cărei reflectare directă este. Autorul se întreabă ce surse de informații poate aduce demersul literar. Referitor la tema morții, ea lărgeste registrul operațional pentru a reda o frescă amplă a sensibilității colective, ca în *Le Roman de Renart*, unde întâlnim imaginea fantastică a unui cortegiu funebru. Așadar pentru autorul francez istoria morții „este... istoria unei întregi scrii de șiretlicuri... dar și de producții ale imaginației colective în fața unei treceri obligatorii în aventura umană” (p. 45). Ultima contribuție, *Iconographie et histoire des mentalités*, (p. 51—79) se adaugă dezbaterii cu privire la semnificația imaginii artistice sau expresiei figurate pentru istoria mentalităților. Oglindă vie a sensibilității unei epoci, iconografia populară, dar și a grupului dirigent ne dă „o considerabilă masă de documente” (p. 54). Monumentele funerare, statuia greacă, mozaicul roman, imaginea creștină a păstorului sînt depozitele unor date despre originea socială și reprezentările despre moarte și viața de apoi.

Partea a doua, *De l'histoire des cultures à celle des attitudes: ou l'on rencontre l'inconscient*, (p. 83—119) grupează articolul *Y-a-t-il un inconscient collectif?*, (p. 85—100) și comunicarea *Sur la mort*⁷, (p. 101—119). Vovelle insistă în această parte în special pe arile de investigație ale istoriei mentalităților — atitudinile conștiente sau inconștiente colective în fața nașterii, vieții, familiei, căsătoriei, dragostei, morții și vieții de apoi. Autorul declară că a existat din totdeauna un „inconștient colectiv”, ce este sesizat prin psihoistoric și analiza miturilor istorice mult exagerată de etnografia structuralistă. Vovelle îl află „la limita dintre biologie și cultural”, (p. 96), ca intermediar între atitudinile și comportamentele colective. Discuția asupra sa procură istoricului șansa de a decela între o *istorie verticală* sau „diferitele nivele ale aventurii umane, de la condiționările socio-demografice pînă la cele mai solistificate ale exprimării artistice...” și una de *lungă durată* sau „un ansamblu complex ce impune... ancheta în lungime” (p. 99). Subiectul morții s-a reclamat în opinia lui Vovelle drept un areal fascinant pentru izvoditorii trecutului⁸. „Plecind de la problema morții ca și a atitudinilor colective pe care le incumbă, istoria dorește să afle oamenii și apucăturile lor în reacțiile la o trecere pe care nu o pot evita” (p. 102). Problematică obsedantă pentru concepția lui Vovelle, istoria morții își revendică un loc central în istoria mentalităților. Din punctul de vedere al *istoriei verticale* ea este tratată „o moarte subită, trecută și discursul asupra morții” (subl. ns.) (p. 103) precum și cadrele ce le definește — ansamblul de gesturi și ritualuri, ce acompaniază sfîrșitul obștesc, faptul brut al decesului și respectiv arta funerară.

Patru studii sînt înregistrate în partea a treia, *Le populaire en question*, (p. 123—199). Vovelle respinge clasificarea primară în *cultură de elită și populară*, drept prea simplă. El consideră că cultura populară, izvor nescapat pentru trecutul național și caracterizată în tradiționalism, empirism, spontaneitate, cu forme originale de exprimare și transmisă cu precădere pe cale orală este depozitară unor informații foarte bogate pentru istoria mentalităților. În *La religion populaire*⁹, (p. 125—162) autorul discută despre rolul religiei populare, mult timp confundată cu cultura populară, în descifrarea evoluției lente a reprezentărilor colective. Ea „nu este o realitate imobilă și reziduală... Ea include... toate formele de asimilare sau de contaminare... ca și... formele de creativitate specifică populară” (p. 132—133). Alături de etnolog, dialectolog și folclorist istoricul utilizează ancheta orală, observațiile directe asupra simbolisticii populare, a tradițiilor și obiceiurilor religioase și observă „conservatorismul” religiei populare, la rîndu-i deseori exacerbate. Vovelle sugerează că între *cultura populară* și cea „*de elită*” s-au stabilit raporturi bine determinate mediate de *intermediarii culturali* sau „*demiurghi* lumii sociale” (p. 166). Acestea se reflectă în contribuția *Les intermédiaires culturels*¹⁰ (p. 163—176). Intermediarii au luat forma unor agenți de circulație culturală între „universul dominantilor și cel al dominaților” (p. 168), putînd fi preoții, notarii, judecătorii, avocații și învățătorii. Autorul stăruie și asupra unor tipuri particulare de intermediari, precum: vrăcii sau „agenții de contrabandă” și servitorii marilor familii aristocratice. Categoria lor s-a consolidat în secolul al XIX-lea odată cu creșterea gradului de alfabetizare, răspîndirea producției de carte și dezvoltarea sistemului modern de învățămînt. Istoria mentalităților are drept concept fundamental, cel de *sociabilitate*, asociat de Vovelle în *Dix ans de sociabilité méridionale*¹¹, (p. 177—188) societăților mediteraneene, în care un rol major l-au jucat confreriile religioase și „societățile populare”. Reconstituirea sărbătorilor populare a trezit masiv interesul în rîndul specialiștilor și a marelui public. Următoarea comunicare, *Le détour par l'histoire dans la réécouverte de la fête*¹², (p. 189—200) demonstrează în ce măsură sărbătorile populare transmit date

despre trecutul unui grup uman și reprezentările sale ideatice¹³. Pentru Vovelle festivalul rămâne „momentul de adevăr în care un grup sau o colectivitate desășoară în termeni simbolici o reprezentare a viziunilor sale asupra lumii, adică elimină metaforic toate tensiunile la care este mar-toră” (p. 194).

A patra secțiune, *Un temps plus long: Résistances et longue durée dans les mentalités collectives*, (p. 203—261) înglobează două studii. Robert Mandrou a caracterizat istoria mentalităților printr-o „lungă durată”, „contraponderea la evenimentul reprezentat de istoria istori-zantă” (p. 203). Acest adjuvant a câștigat drum nu doar în istoria mentalităților, ci și în cea socială, a economiei și culturii, căci atitudinile umane fundamentale, procesele social-economice și culturale nu au fost decît de lungă durată. În *Le long Durée*¹⁴, (p. 205—235) autorul revine asupra conceptului de lungă durată, prezent inițial în 1958 într-un articol al lui Fernand Brau-del, corifeu al școlii de la „Annales”. Aparatul conceptual înnoit și marcat de structuralism de la „Annales” ca și timpul cronologic lărgit, îmbogățirea și diversificarea ariei de explorat au impus lungă durată, de exemplu în seriile de documente fiscale, vechi acte de stare civilă și fluctuația prețului la griu. Vovelle surprinde și multiplicarea „timpurilor istorice”, (p. 221) — timpul de istoric economic socială, a structurilor mentale (cf. p. 221). El adaugă și pe cel de rezistență a mediilor sociale tradiționale față de schimbare sau „prisons de long durée”, după cum s-a exprimat Ernest Labrousse. Discuția vine în întâmpinarea articolului *Histoire des men-talités, histoire de resistances, ou des prisons de long durée*¹⁵, p. 236—261 în care autorul proclamă istoria mentalităților drept „o istorie a rezistențelor” (p. 236). Apăsă de „forța de inerție” a structurilor componente mentalul colectiv este greu permeabil noului. Revoluția franceză din 1789—1794 a constituit „o etapă esențială în lupta deschisă contra rezistenței la progres” (p. 258), ilustrată de prregalismul și catolicismul fanatic al maselor în Provence, Ven-deea și Bretagne.

Ultima parte, *Y-a-t-il des révolutions culturelles?* (p. 265—324), prin cele trei comunicări dialoghează despre cauzistica momentelor de cezură sau discontinuității la nivelul mentalităților. Revoluția franceză de la sfîrșitul scolului al XVII-lea a fost în teren ideal de experiment. Puțin observată de la nivelul mentalităților, ea s-a transformat într-un „eveniment — trauma-tism”, (cf. p. 266), ce a generat mutații profunde în atitudinile comportamentale și agravarea crizei sensibilității colective, declanșată cu valoare de catalizator încă de la jumătatea secolului. Vovelle depune eforturi în *La sensibilité pré-révolutionnaire*¹⁶ (p. 267—294) să sesizeze evoluția sensibilității colective în anii premergători izbucnirii evenimentelor revoluționare. Criza men-talității a îmbrăcat forma trecerii la triumful rațiunii în sistemul Aufklärungului, a romanului negru, a teatrului impregnat de tema cruzimii marchizului de Sade, răspîndirea organ-cilor de presă, ce au popularizat cunoștințele enciclopedice și a numărului de opere interzise de autorități, dar arhicunoscută în întreaga Franță. Au suferit modificări și atitudinea în fața morții și a vieții și practicile religioase în contextul deplasării centrului de greutate spre profan și laic. Revoluția franceză a semnat și „o criză și un transfer de valori”, (p. 295) urmărit în *La Révolution française: mutation ou crise des valeurs?*¹⁷, (p. 295—321). Criza s-a întrevăzut în fenomenul de-cresștinizării și cultelor Rațiunii și Ființei Supreme, ca și al altor culte revoluționare. De asemenea, oprind deplasări demografice și schimbări privind timpul — introducerea sistemului metric și a calendarului republican, revoluția „a distors limitate orizontului satului sau cartierului” (p. 304) și a metamorfozat concepția despre cetățean și familie în imaginarul colectiv. Sărbătoarea Fe-deratei din 1790, pentru mulți prototipul ceremoniilor revoluționare, a propus clișeuul comuun-ii între cetățeni pe baza fraternității. Comunitatea națională, regenerată peste vechile particula-risme provinciale, majoritatea spulberate, s-a sprijinit pe principiul „Patria în primejdie”, ce a activat o ideologie națională. Revoluția a izbutit „într-un cadru nou... nu fără dificultăți sau contradicții, formele unui nou umanism” (p. 303—307), definit prin demnitatea muncii și persoanei, „egalitate” în drepturi și respect față de individ. Alături de „libertatea victorioasă și posibilă” (p. 307) revoluția a răspîndit cultul valorii vigilenței, violenței și pedepsei legitimat prin lupta contra „dușmanilor poporului”. În sfîrșit, în textul inedit *L'Événement dans l'histoire des mentalités*, (p. 321—324) Vovelle justifică argumentat că revoluția inaugurată în 1789 în-tocmește evenimentul „fondator” sau „traumatism” (cf. p. 321), izvor al unor posibile evoluții ulterioare.

Volumul este completat de o bogată bibliografie (p. 325—329), ce încadrează 82 titluri. Apreciem lucrarea de față ca o foarte izbită privire de ansamblu asupra unui domeniu de cer-cetare vast și stimulant pentru gîndirea contemporană, dar și o amplă frescă a celor mai re-cente succese editoriale ale științei istorice din Franța.

N O T E

¹ Dintre lucrările sale menționăm *Marat, Textes choisis*, Paris, 1963; *La Chute de la Monarchie 1787—1792*, în *Nouvelle Histoire de la France contemporaine*, Paris, 1972; *Piété baroque et déschristianisation: Les attitudes devant la mort en Provence au XVIII-e siècle*, Paris, 1973;

Mourir autrefois, Paris, 1974 ; *Les métamorphoses de la fête en Provence 1750—1820*, Paris, 1976 ; *De la cave au grenier, Un itinéraire en Provence de l'histoire sociale à l'histoire des mentalités*, Québec, 1981 ; *Ville et campagne au XVII-e siècle*, Paris, 1981 ; *La mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Paris, 1983.

² Comunicare prezentată în decembrie 1980 la Universitatea din Dijon.

³ „Actes du Congrès International d'Histoire Religieuse, Août 1980”, Winnipeg, 1982.

⁴ Comunicare prezentată în 1980 la Colocviul de istorie literară de la Nancy.

⁵ „Revue d'ethnographie française”, 1978.

⁶ „La Pensée”, nr. 205, Iuin, 1979.

⁷ Comunicare pe baza intervențiilor la reuniuni științifice la San Diego (1978), Louvain și Montpellier (1979).

⁸ Vezi și lucrarea autorului *La mort et l'Occident...* ; E. Morin, *L'homme et la mort dans l'histoire*, Paris, 1968 ; Potel, *Mort à voir mort à vendre*, Paris, 1970 ; Ph. Aries, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident*, Paris, 1975 ; idem, *L'homme devant la mort*, Paris, 1977 ; R. Favre, *La mort au Siècle des Lumières*, Lyon, 1978.

⁹ „Le monde alpin et rhodanien” (în continuare „LMAR”), nr. 1—4, 1977.

¹⁰ Prefață la volumul *Les Intermédiaires culturels*. Publication de l'Université de Provence, 1981.

¹¹ Studiu inedit.

¹² Comunicare prezentată în 1980 la Colocviul de studii rurale de la La Roche-Sur-Yon.

¹³ Vezi și lucrările clasice ale lui Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le Carnaval des Romans*, Paris, 1976 și Mona Ozouf, *La fête révolutionnaire 1789—1799*, Paris, 1976.

¹⁴ În *La Nouvelle Histoire*, sous la direction de Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1980.

¹⁵ „LMAR” iuin 1980 ; „Review of European Studies”, 1981.

¹⁶ Comunicare prezentată în 1976 la Universitatea din Göttingen ; vezi și *Vom Ancien Régime zur Französischen Revolution*, hrsg. Ernst Hinrichs, Eberhard Schmitt, Rudolf Vierhaus, Göttingen, 1978.

¹⁷ Comunicare prezentată în iunie 1979 la Colocviul de la Bamberg.

Mihai Manea

CLAUDE BREMOND, JACQUES LE GOFF, JEAN CLAUDE SCHMITT,
L'Exemplum (fasc. 40 din „Typologie des sources du Moyen Âge Occidental”), Louvain, 1982, 164 p.

Lucrarea de față, un excelent instrument de lucru pentru orice medievist, prezintă aspecte de mare însemnătate pentru studiul vast al mentalităților colective și pentru stabilirea principalelor coordonate ale ideologiei Evului mediu, cu caracterul său specific de permanentă întrepătrundere a sferei religiei cu cea a culturii laice, atât sub forma ei cultă, cât și sub forma tradițiilor folclorice. În același timp, întreaga colecție *Typologie des sources du Moyen Âge Occidental*, are drept scop să stabilească natura proprie fiecărui gen de izvoare, desprinzind normele și regulile de critică valabile pentru fiecare în parte. În cazul culegerii datelor necesare reactualizării, într-o formă de mare ținută științifică, a *Exemplum*-ului medieval munca a fost depusă de un colectiv numeros din cadrul „Grupului de Antropologie istorică a Occidentului Medieval” și de la „École des Hautes Études en Sciences Sociales—animată de figura eminentului istoric Jacques Le Goff, dublat de reputatul om de știință Jean Claude Schmitt. Dacă redactarea celor trei părți distincte se datorează, în ordinea sumarului, lui Jacques Le Goff, Claude Bremond și Jean Claude Schmitt, autorii înșiși aduc mulțumiri colaborării valoroase a lui Robert Fossier, Bernard Guenée, Jacques Heers, Jean Charles Picard, Georges Vajda, André Duby, Marie Claire Gasnault, Georgette Lagarde, Collette Libaucourt, Nora Scott, ș.a.

Simpla trecere în revistă a modului în care a fost structurată lucrarea ne poate prezenta o idee, chiar dacă numai schematică, despre importante probleme abordate. Cele trei părți se referă la I, „*Exemplum medieval*” — sub toate aspectele sale de la bibliografie, ediții, repertoare și studii speciale (p. 17—27), până la definirea amănunțită, prin prezentarea tipurilor, evoluției, regulilor de critică a interesului istoric și a confluenței culturii literare cu cea orală în fixarea în scris (și vehicularea „*exemplum*”-ului prin predică (p. 27—113) ; II *Structura „exemplum”-ului la Jacques de Vitry* văzută ca descompunere în părțile componente : *anecdota și lectia*, urmată de indexul de merite și defecte, de recompense și pedepse acordate în funcție de morala pozitivă sau negativă a „catehismului” exemplar (p. 113—147) ; III, „*Exemplum*” în predică, continuă

exemplificările concrete, de mare valoare metodologică, ale părții a II-a și aduce în discuție vehicularea acestui gen special al literaturii medievale prin predicile orale și scrise, modul în care acesta era inserat în retorica predicii (p. 147—164).

Pentru a ne opri numai asupra aspectelor, pe care ne permitem a le considera, de maximă importanță, fie prin noutatea interpretării surselor deja publicate, fie prin aducerea în atenție a unor elemente necunoscute, trebuie să pornim de la interesul pe care-l stârnește această temă. „Exemplum”, ca gen literar scurt, se leagă de o anumită fază a instrucției religioase, de mare durabilitate în timp și cu reminiscențe în mentalul colectiv până în secolele XIX—XX.

Tocmai asupra trăsăturilor specifice „exemplum”-ului în Evul Mediu se opresc autorii, operind distincții nete față de rolul și structura sa în comparație cu cea din Antichitatea clasică, când era o simplă figură retorică, aparținând „pathosului”. Aristotel, se arată în lucrare (p. 43), clasifică „exemplum” în : *paradeigma* — inductiv ; *enthymeme* — deductiv. Aceași interpretare i-o va da și retorica latină, conferindu-i rol de model demn de imitat, prin faptele exemplare ale unui erou, figură ilustră a mitologiei sau istoriei, ce pune în valoare trecutul idealizat față de prezentul decăzut (p. 44). Jacques Le Goff insistă asupra transformărilor de structură și funcție operate de Evul Mediu : în primul rind se rupe cu tradiția exemplului istoric. Povestirea este cea care aduce fapte exemplare, nu eroul. Nu personajul contează, ci meritele sau defectele, prezentate în fața auditorului. Omul este pus să discearnă, să reflecteze, să deceleze Binele și Răul ; pentru prima dată în istorie educația vizează masele largi, se adresează umanității văzută generic, prin însușirile sale esențiale, dar și înclinată adesea, să cadă pradă păcatului. În acest sens „exemplum”-ul medieval este indisolubil legat de literatura religioasă, avind drept scop convertirea și accl „memento mori” neîncetat. Moartea și viața veșnică sau dimpotrivă chinurile iadului sau ale purgatorului, iată ipostazele ce trebuiau avute în vedere în timpul vieții. (p. 100—113).

Pentru a-și îndeplini funcția cu care a fost investit „exemplum” trebuia să fie vehiculat, audiat și mai ales crezut și receptat de masele largi. Asupra acestor aspecte se opresc două dintre cele mai interesante capitole ale primei părți (cap. VI : *Interesul istoric* — p. 79—85 și Cap. VII „*Exempla*” și *folclorul* — p. 85—113). Ambele întreprind o investigație asupra numeroaselor raporturi, ce se ivesc ca o rețea de interferențe greu de descifrat, între scopurile conștiente și inconștiente ale educației religioase prin „exempla”, între cuvânt și textul scris, între retorică și istorie, între dogmă și folclor, într-un cuvânt asupra modului în care se realizează „propaganda ideologică asupra masei de credincioși” (p. 79).

Alt element de mare importanță, adus la îndemna cercetătorului ca o nouă sursă de informare, este și realismul conținut de fiecare „exemplum” în parte. Propunându-și să ajungă la înțelegerea celor umili, celor de rind, lipsiți de altă instrucție, „exempla” trebuiau să convingă vorbind despre lucruri cunoscute celor denumiți adesea cu superioritate „minores”, „rudes” „simplices” (p. 79, 85). Faptele narate reprezintă viața cotidiană cu toate neizmirile ei, plină uneori de aspecte reprobabile pentru morala sau disciplina creștină, dar impregnată de tot ceea ce poate fi omenească (p. 79). Nu apare nici o tendință de idealizare, în convingerea că omul poate învăța și din greșeli. Toate viciile sînt înfierate, prin comportamentele specifice categoriilor sociale, sexelor sau vîrstelor. Momentul cheie în stabilirea moralei este considerat a fi polaritatea dintre grația divină și tentația diabolică — între liberul arbitru și capacitatea (sau incapacitatea) omului de a rezista ispitei (p. 80—82).

Stabilirea raporturilor multiple ce leagă „exemplum” de folclor comportă o analiză științifică de mare finețe. Situat la granița literaturii populare, prin oralitatea stilului și menit să convingă auditoriul, acest gen literar se leagă în egală măsură, de cele mai vechi tradiții ale literaturii culte medievale, avînd la origine literatura patristică *Viețile sfinților*, dar și de tradiția orală, prin experiențele trăite de predicator sau de o altă persoană demnă de încredere (cel mai adesea un cleric). În același timp pentru a fi la îndemina celor chemați să convertească și să îndrepte moravurile numeroasele „exempla” folosite în predică, în limba poporului pentru a fi ușor înțelese, au fost fixate în scris și traduse în latină — limba culturii „savante” cum o numesc autorii. În acest scop în secolul al XIII-lea s-au elaborat cele mai multe culegeri de „exempla” ce au reunit toate temele și motivele vehiculate pînă tîrziu, în secolul XIX și care încă mai supra-viețuiesc în folclorul țărilor europene (p. 95—96)

Mergînd pe linia descifrării punctelor originale, ce detașează „exemplum”-ul medieval de oricare alt gen de literatură moralizatoare sau didactică, în partea a III-a, Jean Claude Schmitt analizează rolul avut de acesta în predicile „ad status”, ce introduc pentru prima dată în mentalitatea occidentală diferențierea în funcție de o imensă varietate de stări, ce operează distincții între laici pe temeuri socio-profesionale (p. 150—153). Demnă de interes este această parte și pentru faptul că introduce puncte noi ce pot permite revenirea asupra clasicei scheme trifuncționale (cele trei ordine sau Stări) a societății medievale, deschizînd perspective în înțelegerea deosebirilor sociale, văzute prin ochii contemporanilor.

Nu putem încheia înainte de a scoate în evidență critica atentă și competentă făcută atit documentului în speță cit și asupra comentariilor anterioare (p. 27—32), critică în urma căreia Jacques Le Goff elaborează propria sa definiție asupra a ceea ce înțelege prin „exemplum” medieval, văzut ca „o povestire scurtă, dată ca fiind adevărată și destinată să fie inserată într-un discurs general, pentru a convinge un auditoriu printr-o lecție moralizatoare” (p. 36). Tot pentru a ne furniza un instrument de lucru complet sint trecute în revistă culegerile de „exempla” existente, atrăgându-se atenția asupra unor limite și erori strecurate și este cerută reeditarea altora (p. 71—74).

Efortul depus de cei trei autori, ajutați de munca laborioasă a colaboratorilor, putem afirma fără puțință de tăgadă că, a dus la elaborarea unei lucrări ce pune la îndemina oricărui specialist îndrumări metodologice și noi surse în studierea realităților medievale, prin lărgirea ariei de investigație și deschiderea unor direcții posibil de abordat, nu nu în cazul Occidentului medieval ci și pentru cultura altor țări, inclusiv pentru cultura românească.

Ileana Căzan Neagu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și din străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Orașele în Europa apuseană în Evul Mediu timpuriu.

Un eod agrar românese din secolul al XV-lea.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Țările române la începutul secolului al XVII-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Conflicetul pentru succesiunea la tronul Austriei 1741—1748. Implicații diplomatice și militare.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românese.

Călători români în S.U.A. în secolul al XIX-lea.

Calculatorul electronic și informații numerice. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918).

Un proiect englez de organizare a Principatelor din timpul Conferinței de la Paris (1858).

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISO 567—630

